

Det här verket har digitaliserats vid Göteborgs universitetsbibliotek och är fritt att använda. Alla tryckta texter är OCR-tolkade till maskinläsbar text. Det betyder att du kan söka och kopiera texten från dokumentet. Vissa äldre dokument med dåligt tryck kan vara svåra att OCR-tolka korrekt vilket medför att den OCR-tolkade texten kan innehålla fel och därför bör man visuellt jämföra med verkets bilder för att avgöra vad som är riktigt.

This work has been digitized at Gothenburg University Library and is free to use. All printed texts have been OCR-processed and converted to machine readable text. This means that you can search and copy text from the document. Some early printed books are hard to OCR-process correctly and the text may contain errors, so one should always visually compare it with the images to determine what is correct.

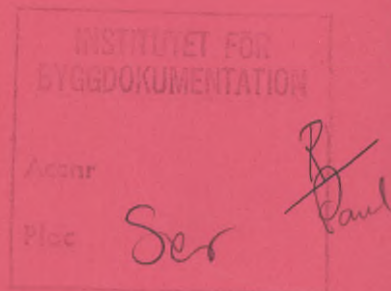
Rapport

R102:1989

Nära till naturen

**En diskussion om riktlinjer för
grundtillgång på friluftsmarker
nära tätorter**

**Gunnar Ericson
Tord Ingmar**

Byggeforskningsrådet

R102:1989

NÄRA TILL NATUREN

En diskussion om riktlinjer för grundtillgång
på friluftsmarker nära tätorter

Gunnar Ericson
Tord Ingmar

Denna rapport hänför sig till forskningsanslag 821801-2
från Statens råd för byggnadsforskning till Uppsala
kommun, Naturvårdsförvaltningen, Uppåala.

REFERAT

Skulle friluftslivets markintressen kring tätorter hävdas bättre, om planeringsriktlinjer för tillgång på friluftsmarker allmänt tillämpades? Ja, menar författarna till denna rapport, fullt medvetna om att riktlinjer inte är på modet.

Utgående från litteraturen på området och från skilda resonemang om friluftslivets psykologiska och geografiska m fl förutsättningar framläggs stegvis förslag till riktlinjer. Förslagen avser en "grundstandard" för i första hand medelstora och större svenska städer. De är generella och "anpassas" alltså inte till t ex bristsituationer. Områdets areal resp miljövärden ses i stor utsträckning som icke utbytbara storheter.

Riktlinjeförslagen inriktas på två närhets- och storleksklasser av friluftsmarker: promenadmark resp närströvmark. Förslagen avser såväl det enskilda områdets närhet, areal m m, som total tillgång av viss markklass; tillgångsanspråk bör omfatta mer än ett område av minimistorlek. Flera avgörande mått formuleras både som riktvärden och gränsvärden. De senare ligger f ö till grund för definitioner.

Närhetskrav uttrycks både som längsta "anmarschavstånd" och som borte (mät)gräns för markklassen ifråga. För att närhetskrav skall vara meningsfulla vid planering måste man utgå från relativt små bebyggelseenheter.

Tillgång och tillgångsanspråk uttrycks dels som "disponibel areal" dels som "specifik areal" (eller för individen: areal/inv). Metoder anvisas för beräkning av specifik areal för bebyggelseenheter som delvis belastar samma marker.

Rapporten avslutas med ett tillämpningsexempel från Uppsala.

I Byggnadsforskningsrådets rapportserie redovisar forskaren sitt anslagsprojekt. Publiceringen innebär inte att rådet tagit ställning till åsikter, slutsatser och resultat.

Denna skrift är tryckt på miljövänligt, oblekt papper.

R102:1989

ISBN 91-540-5118-5

Statens råd för byggnadsforskning, Stockholm

Innehåll	Sid
SAMMANFATTNING.....	5
INLEDNING.....	11
Friluftsliv som ett av flera "grönintressen"...	11
Stärk grönintressenas ställning i den kommunala verkligheten!.....	12
"Behov" av friluftsmarker.....	14
Utredningens syften, avgränsning och uppläggning	18
FRILUFTSMARKERS LÄGE OCH EGENSKAPER.....	26
Tillgänglighet och miljökväligheter.....	26
Avståndsfaktorer, åtkomlighet.....	30
Storlek och form.....	40
Besöksbelastning och -tryck.....	46
Promenadmark, närströvmark och därtill svarande bebyggelseenheter — definitioner.....	49
TILLGÅNG PÅ FRILUFTSMARKER.....	53
Skilda tillgångsmått.....	53
Samlade arealanspråk.....	59
Sammanfattning av riktlinjeförslagen.....	61
Utvärdering av tillgångsstandard. Planerings- slutsatser	62
TILLÄMPNINGSSTUDIE FÖR UPPSALA.....	69
Presentation av kommunen och studiens bakgrund.	69
Nuvarande tillgång på närfriluftsmark. Utvär- dering.....	71
Planeringsslutsatser.....	78
—————	
NÅGRA ANVÄNDA TERMER.....	83
LITTERATUR.....	85
BILAGOR: (se nästa sida)	

- Bilaga I: Befolkningsstatistisk beräkningsmetod för specifika areal friluftsmark.
- II: Publicerade exempel och riktlinjeförslag.
- III: Karta över Uppsalas stadsdelars promenadmark och närströvmark

Fotografierna har, om inte annat sägs, tagits i Uppsalatrakten av Tord Ingmar under tiden september 1988 - juni 1989. De har, efter det att texten färdigställts, satts in på onummerade sidor.

FÖRORD

När Uppsala kommun 1979 påbörjade arbetet på ett nytt kommunprogram — och i dess förlängning en fysisk kommunplan — aktualiserades frågor om hur en tätbebyggelses tillgång på närfriluftsmarker skulle anges och bedömas. De fackansvariga hävdade bl.a. att kvantitativa mått (avstånds- och arealmått) skulle kunna bidra till att ge ett bättre grepp om friluftsmarksfrågorna i översiktsplaneringen. De principutredningar om friluftsmarkstillgång och tillgångsstandard som då redan gjorts genom bl.a. ett par kommuner och planverket bedömdes på flera punkter otillräckliga för ändamålet. Kommunen beslöt därför att låta göra en utredning i två avsnitt: en allmän principstudie och en tillämpningsstudie för Uppsala.

Utredningen har utförts i samarbete mellan kommunens naturvårdsintendent, undertecknad Tord Ingmar, och Landskapslaget AB, för det senares del främst genom undertecknad landskapsarkitekt Gunnar Ericson. Landskapsarkitekt Bengt Isling har medverkat med huvuddelen av mätningarna och kartarbetet i tillämpningsstudien för Uppsala.

Arbetet blev mer omfattande och tidskrävande än som från början tänkts. Eftersom huvuddelen av utredningen gällde principfrågor, trädde 1982 Byggforskningsrådet in och finansierade slutbearbetningen för konsultens del (projekt-nummer 821801-2). En "remissupplaga" sammanställdes 1982 och har f.ö. citerats i ett par senare arbeten. Det har även publicerats ett sammandrag efter ett seminarium (Ericson & Ingmar 1982 a).

Flera personer har bidragit med synpunkter, främst genom yttranden i samband med ovannämnda version 1982: Eivor Bucht, Roland Gustavsson, Sven G Hultman, Lars Kardell och Olov Skage (alla på Sveriges Lantbruksuniversitet), Ebbe Adolfsson, Bernt Forsgren och Ingegerd Harvard (Statens naturvårdsverk), Gösta Blücher och Cecilia Jensfeldt

(Statens planverk), Johan Rådberg (K. tekniska högskolan), Bengt Schibbye (länsstyrelsen i Västernorrlands län), Eva Asplund (regionplanekontoret i Stockholm) samt Claes Göran Guinchard och Anders Lindgren (Uppsala kommun). För alla dessa synpunkter, som i hög grad påverkat texten, får vi framföra ett varmt tack.

Även om denna utredning främst präglas av den expansiva större stadens situation, syftar den till att belysa vissa allmänna principer och planeringsgrepp. Vi betraktar den främst som ett underlag för fortsatt diskussion. Om principerna i stort visar sig hållbara i planeringspraxis, bör man ta ställning även till en del frågor som vi lämnat öppna, och sättet att tillämpa en del principer bör eventuellt preciseras.

Malmö och Uppsala i maj 1989

Gunnar Ericson

Tord Ingmar

SAMMANFATTNING

Inledning

Friluftsliv är ett av flera grönintressen som måste beaktas jämsides och samordnas med varandra i den kommunala planeringen. Vi skisserar en policy i tre punkter för hur grönintressenas ställning i den kommunala verkligheten kan stärkas.

"Behov" av friluftsliv avser bl.a. efterfrågan, belyst i flera intervjuundersökningar och andra beteendestudier. "Behov" bör emellertid också uppfattas i en mer normativ betydelse. För friluftslivets del avses då såväl individens fysiska och psykiska hälsa m.m. som viktiga samfällda intressen. Närhet till natur för barn och ungdom motverkar främlingskänsla inför naturen.

Utredningen gäller främst frågor av en grundstandard för tätortens tillgång på närfriluftsmarker utöver bostadens friytor, främst med tanke på kommunal översiktsplanering. Den begränsas till icke anläggningskrävande, landbaserat friluftsliv. Förslag till tillgångsriktlinjer för promenadmark och närströvmark byggs successivt upp i de båda huvudkapitlen.

Tillgångsriktlinjer kan tjäna dels som mätredskap som gör det möjligt att adekvat uttrycka och jämföra tillgångar, dels som styrinstrument vid fysisk planering. De bör i stort sett vara generella och alltså inte variera mellan orter av olika storlek m.m.; motiv framläggs härför. Vi föreslår emellertid att man för flertalet mätfaktorer anger både riktvärde (= lägsta någorlunda lämpliga värde) och gränsvärde (= lägsta godtagbara värde).

Friluftsmarkens läge och egenskaper

Tillgänglighet och miljökvantiteter. Vid arealbestämning av

friluftsmark har vi i huvudsak räknat endast sådan mark som är allemansrättsligt tillgänglig till fots under hela året. Vissa svårigheter finns att erhålla adekvata arealvärden för t.ex. åkerrika friluftsmarker. När det gäller att avgöra vilka områden som har tillräckliga kvaliteter för att överhuvudtaget räknas som friluftsmark (av viss kategori) är det främst en del grundläggande och svårföränderliga natur- och miljöförhållanden som har intresse. Även de närmaste omgivningarna måste uppfylla grundläggande kvalitetskrav; vissa störningszoner bör ej inräknas. Miljökvaliteter, naturliga eller iordningställda, kan endast till en viss grad vägas och utbytas mot de kvaliteter hos en friluftsmark som hänger samman med närhet och storlek.

Avståndsfaktorer, åtkomlighet. De närmaste friluftsmarkernas åtkomlighet spelar för många människor avgörande roll för hur ofta de kommer ut i naturen. Avståndet mellan bostad och en friluftsmarks närmaste "angöringspunkt" benämner vi i brist på bättre ord "anmarschavstånd". I en tabell (sid 31) visas grova samband mellan disponibel fritid, förflyttningssätt och acceptabelt anmarschavstånd. Vi mäter normalt avståndet som fågelvägsavstånd, inte som förflyttningsavstånd längs vägar och stigar eller som "tidsavstånd" på grundval av allmänna färdmedel.

Avståndsklasser (närhetsklasser) av friluftsmark bör grundas på både anmarschavstånd och "bortre mätgräns". Skillnaden mellan de båda avståndsmåtten bör motsvara ungefär "normalt utnyttjandedjup" för friluftsmarkskategorin ifråga.

Närhetsanspråk och storleksanspråk på friluftsmarker måste i viss mån vara beroende av varandra. Vidare måste de bebyggelseenheter till vilka man relaterar en viss friluftsmarksklass ha betydligt mindre diameter än det anmarschavstånd som man godtar. Annars kan tillgångsvärden bli ganska meningslösa medeltal.

Vi föreslår följande avståndskriterier för promenadmark: riktvärde för anmarschavstånd 500 m, gränsvärde för dito 800 m samt bortre mätgräns vid 1,5 km. För närströvmarker föreslår vi som motsvarande värden 2 km, 3 km resp. 6 km.

Frågor om friluftsmarkstillgångar inom vidare räjonger kring tätorter diskuteras, men riktlinjer föreslås ej.

Storlek och form. En promenadmark eller strövmark bör vara minst så stor och ha sådan form att man kan promenera (ströva) i dem utan att behöva använda samma parti två gånger inom normal besökstid för markkategorin ifråga. Som regel bör ett område kunna rymma minst ett par alternativa, väl skilda "rundor".

Som riktvärde och gränsvärde för områdesstorlek (inom ramen för givna avståndsmått) föreslår vi för promenadmark 25 ha resp. 15 ha, för närströvmark 10 km² och 3 km². Vi jämför med och diskuterar tidigare publicerade förslag.

En del närbelägna friytor kan ha påtagligt värde för friluftsliv utan att uppfylla nämnda villkor för promenadmark eller strövmark. De bör dock främst ses som komplement till sistnämnda markkategorier. Det är värdefullt om skilda bostadsområdets promenadmark och andra grönytor tillsammans bildar större enheter, inte minst s.k. "gröna stråk".

Besökstryck. Besökstrycket på en friluftsmark påverkar rekreationsupplevelsen på olika sätt, direkta och indirekta. Vad man godtar växlar både mellan skilda personer och mellan skilda slag av friluftsmarker. Vi diskuterar principiella samband mellan områdesstorlek, besökstryck, personers "rekreationsutbyte" och områdets "rekreationsvärde". I översiktlig och långsiktig planering intresserar främst det potentiella besökstrycket under vissa planeringsförutsättningar. Värden på detta tryck (belastande

folkmängd/ha) får vi som ett mellanled i beräkningar av "specifik tillgång" (se nedan).

Definitioner på promenadmark och närströvmark. Definitionerna bygger bl.a. på förutnämnda gränsvärden för avstånd och storlek. För planeringsbruk har vi formulerat "planeringsdefinitioner", som relateras till hela bebyggelseenheter. De belyses av fig. 1 och 2 i huvudtexten.

Planeringsdefinition för promenadmark: "Friyta — godtagbar med hänsyn till miljö kvalitet, tillgänglighet, form och varierat vägval — som har en under hela året allmänt tillgänglig areal om minst 15 ha inom 700 m från ytterkanten av bostadsområde, vilket urskiljts så att det har en radie av högst 500 m i flertalet riktningar."

I fråga om strövmark inleder vi med att definiera "n km-strövmark". Planeringsdefinition: "Friyta — godtagbar etc. som ovan — som (a) kan nås inom högst n km fågelvägen från mittpunkten av bebyggelseenhet som urskiljts så att dess radie i flertalet riktningar är högst $1/3 n$, (b) helt ligger inom $n + 3$ km från nämnda mittpunkt och (c) har en under hela året allmänt tillgänglig areal om minst 3 km^2 . Zoner som är påtagligt störda som strövmiljö, bl.a. en 500 m-zon kring större bebyggelse, inbegrips inte". — För närströvmark som skall motsvara grundstandardtillgång sätter vi $n = 3$ km ("3 km-strövmark").

Tillgång på friluftsmarker

Olika tillgångsmått. En bebyggelseenhets eller persons tillgång på friluftsmark av viss kategori uttrycker vi på två sätt. "Disponibel areal" avser all mark av kategorin i fråga, oberoende av hur många människor från egen eller andra bebyggelseenheter som belastar samma marker. "Specifik areal" avser endast den areal som statistiskt sett kan

hänförs till varje bebyggelseenhet eller person för sig; när det gäller person talar vi vanligen om "areal/inv.". Beräkning av bebyggelseenheters specifika arealer friluftsmark av viss kategori innebär främst att de (eventuella) markavsnitt som skilda enheter disponerar gemensamt formellt fördelas på dessa enheter.

För beräkning av bebyggelseenheters specifika areal friluftsmark av viss klass anvisar vi två metoder: (a) "likadelningsmetoden" (jämför fig. 5 i huvudtexten) samt (b) en befolkningsstatistisk metod (jämför fig. 6 och bil. I). Den förra tillämpar vi i fråga om promenadmark, den senare i fråga om strövmark.

Totala markanspråk. En bebyggelseenhets (totala) tillgångsanspråk på viss markkategori bör sättas högre än ett enda område av förutnämnda minimistorlekar. Det grundläggande tillgångsanspråket bör avse disponibel areal. Det bör kompletteras med anspråk beträffande areal/inv., så att det totala anspråket stiger med folkmängden, om och när trycket på markerna överstiger viss nivå.

Våra förslag till tillgångsanspråk framgår av högra delen av följande tabell, som sammanfattar föreslagna avstånds- och arealriktlinjer för tillgång på närfriluftsmarker.

	Den enskilda friluftsmarken			Total tillgång	
	Anmarschavstånd, högst	Bortremätgräns	Områdestorlek, minst	Disponibel areal (grundanspråk)	Areal/inv. (tilläggsanspråk)
Promenadmark	g: 800 m r: 500 m	1,5 km	g: 15 ha r: 25 ha	g: 25 ha r: 50 ha	g: - r: 50m ²
Närströvmark	g: 3 km r: 2 km	6 km	g: 3 km ² r: 10 km ²	g: 10 km ² r: 15 km ²	g: - r: 500m ²

g = gränsvärde, r = riktvärde

- = vi avstår åtminstone tillsvidare från att föreslå sådant värde

Utvärdering av tillgångsstandard. Planerings slutsatser. En utvärdering av en tätorts eller stadsdels tillgångsstandard ifråga om närfriluftsmarker bör förutom jämförelser med andra orter och stadsdelar också avse mer allmängiltiga omdömen (betyg). De senare förutsätter något slags tillgångsriktlinjer som måttstockar. Vid utvärderingen bör man i stort sett hålla isär skilda huvudnivåer av friluftsmark, eftersom de i hög grad fyller olika rekreationsbehov. Dock kan ibland även mer generella bedömningar vara motiverade.

Som grund för utvärdering läggs tillgångarna av de urskiljda grundläggande markkategorierna, mätta i disponibel areal och areal/inv. Tillgångarna jämförs med motsvarande gränsvärden och riktvärden för total tillgång. Detta ger en första grov bild av tillgångsstandard. Ett antal faktorer nämns som kan komplettera och modifiera denna första bild.

I fall av knappa eller otillräckliga tillgångar av närfriluftsmarker leder tillgångsriktlinjer, logiskt sett, direkt till vissa konkreta yrkanden i översiktsplanering, bl.a.: All exploatering som kan skada befintliga promenad- och närströvmarker och andra för friluftsliv användbara grönytor undviks. Bristen motiverar vidare att man söker skapa ny närfriluftsmark, t.ex. i jordbruksområden. Den motiverar slutligen att man avstår från större bostadsutbyggnad i berörda orter eller stadsdelar så länge inte tillgångssituationen väsentligt förbättrats.

Tillämpningsstudie för Uppsala

Mätmetoder och tillgångsriktlinjer i övrigt har tillämpats på staden Uppsala, varefter utvärdering gjorts och planerings slutsatser dragits i linje med vad som sagts i utredningens allmänna del.

INLEDNING

Friluftsliv som ett av flera "grönintressen"

"Mark- och vattenområden som har betydelse från allmän synpunkt på grund av områdenas naturskönhet, vetenskapliga eller kulturella värden eller med hänsyn till friluftslivet skall så långt möjligt skyddas mot åtgärder som påtagligt kan skada natur- och kulturmiljön. Behovet av områden för friluftsliv i närheten av tätorter skall särskilt beaktas". (Naturresurslagen, 2 kap, 6 §. Understrykningen gjord här.)

I denna rapport skall diskuteras och föreslås riktlinjer för hur behovet av tätortsnära friluftsmarker bör beaktas i den kommunala planeringen. Rapporten gäller främst areal- och avståndsfrågor för särskilt grundläggande och ytkrävande slag av friluftsmarker.

Friluftsliv är ett av flera "grönintressen" att ta hänsyn till i den kommunala planeringen, vid sidan av bl.a. kulturella-vetenskapliga naturvärden, landskapsbild samt jord- och skogsbruk som näringar. Redan omsorgen om natur och odlingslandskap i stort såsom grund och stomme för den fysiska miljön måste även i en tätortstrakt avse långt mer än friluftsaspekter.

Även om man vid planering och markhantering givetvis skall söka att så långt möjligt samordna skilda grönintressen inbördes och med andra intressen, måste man ibland prioritera redan mellan grönintressena. Då bör friluftslivet som regel tillmätas allt större relativ vikt ju närmare tätorterna det är fråga om. Detta gäller i synnerhet i förhållande till jord- och skogsbruket som näringar.

Stärk grönintressenas ställning i den kommunala verkligheten !

Opinionen och lagstödet för att spara mark oexploaterad i och kring expansiva tätorter av hänsyn till grönintressen har förvisso blivit starkare under de senaste årtiondena. Fortfarande är dock grönintressenas ställning i förhållande till t.ex. bygg- och trafikintressen svagare i den kommunala verkligheten än vad den kan förefalla om man ser till politiska deklarationer och till lagstiftningen. Detta gäller redan om översiktsplaneringen. Dessutom händer det alltför lätt att en översiktsplans gröna hänsyn får vika, om tidigare konflikter skärps eller nya dyker upp. Däremot "återerövrar" grönintressen nästan aldrig redan bebyggelseexploaterad mark. Processen är enkelriktad. Handlingsfriheten är som i en ryssja.

De tekniska exploateringsintressena torde ha ett visst psykologiskt överläge redan genom att de vanligen handlar om "praktiska" och väl mätbara företeelser. Sådana uppfattas lätt — oftast omedvetet — som överlag väsentligare och "tyngre" än mjukare och mindre mätbara faktorer i tillvaron, och de kan också lättare göras till föremål för normer.

Hur som helst har exploateringsintressen vanligen de största ekonomiska och personella resurserna och därmed de största påtryckningsmöjligheterna. Sådana intressen är dessutom oftare än bevarandefrågor kopplade till människors rent privata sektor, för vilken det personliga engagemanget brukar bli som starkast; mer allmänna tillgångar får "andra" bevaka. Även den förutnämnda enkelriktade handlingsfriheten bidrar f.ö. till att ge bevarandentressen en svagare ställning än exploateringsintressen. Det hjälper ju inte om de förra vinner flera gånger i en viss fråga, om de sedan förlorar en enda och slutgiltig gång.

Om man ser till den inbördes ställningen mellan skilda fritidsintressen finner man att det är sådana som kräver mer eller mindre dyrbara anläggningar som har de starkaste påtryckargrupperna och som av kommunerna beaktas långt mer än det "oorganiserade friluftslivet". Detta trots att alla företagna studier över fritidsvanor visar att det är promenader, strövande, svamplockning o.d. i skog och mark som är de helt dominerande fritidssysselsättningarna utanför hemmet, om man ser till befolkningen som helhet (jämför t.ex. Norling m.fl. 1982 och Norling 1983).

Faktorer sådana som de berörda medför lätt att grönintressenas ställning i den kommunala verkligheten blir svagare än vad som motsvarar flertalet människors, inklusive politikernas, grundvärdering av dylika intressen. Detta slags snedvridning kan åtminstone i viss mån motverkas genom vissa principiella förfaranden i en kommuns markanvändningspolitik. Några sådana förfaranden är t.ex. följande tre, varav den första är huvudämnet för denna utredning:

1) Antag riktlinjer för godtagbar tillgång på friluftsmarker i och omkring tätorter. Sådana riktlinjer skulle, om de följdes, gagna inte enbart friluftslivet som sådant, utan de skulle också bli ett led i en mer allmän strävan att vidmakthålla en godtagbar grönstruktur i ett stadslandskap och att alltså sätta gränser för dettas utbredning och förtätning. Den ansats till riktlinjer för friluftsmarkstillgång som finns i planverkets skrift "Bostadens grannskap" 1975 skulle alltså fullföljas för vidare räjonger och större friluftsmarker.

Riktlinjer behöver inte nödvändigtvis vara officiella och formellt bindande normer. Också tumregler av allmänt rekommenderande slag kan vara ett stöd för "mjuka" planeringsintressen, delvis redan genom

att de bidrager till att planeringskonflikter i samband med sådana intressen lättare uppmärksammas och preciseras.

2) Ge de marker som det redan nu bedöms befogat att under alla förhållanden bevara — med hänsyn till friluftsliv och/eller andra grönintressen — en ställning i kommunala översiktsplaner som "definitiva grönområden" ("gröna bevarandeområden"). Vad gäller friluftsmarker bör sådana områden om möjligt minst tillgodose behovet enligt ovannämnda riktlinjer, i varje fall om det inte ännu finns ett överflöd av ungefär likvärda friluftsmarker. Att ange ett område som definitivt grönområde i översiktsplan är främst en viktig politisk markering, däremot inte något egentligt säkerställande.

3) Ge de "definitiva grönområdena" — i varje fall de som har påtagligt värde för rekreation och kulturell-vetenskaplig naturvård — en rättslig ställning som t.ex. naturreservat, naturvårdsområde eller park i stadsplan. Först då blir det fråga om säkerställande i mer egentlig mening. I och för sig kan visserligen även naturreservat och naturvårdsområde upphävas, men detta kräver "synnerliga skäl" och är i varje fall en mycket omständlig procedur, som tvingar till besinning och motverkar förhastade beslut. De nämnda laginstrumenten har naturligtvis också funktionen att trygga en god eller åtminstone godtagbar skötsel av markerna, oberoende av ägare.

"Behov" av friluftsmarker

Det låter sig lätt sägas att eventuella tillgångsriktlinjer för en tänkbar bristvara först och främst skall

grunda sig på "behov". Rimligheten av ett sådant påstående beror dock på vad man lägger in i detta mångtydiga ord.

Behov i betydelsen efterfrågan. Den innebörd av ordet behov som ligger närmast till hands är efterfrågan. Skilda aspekter på efterfrågan vad gäller just friluftsmarker har belysts i många intervjuundersökningar och andra slags beteendestudier, t.ex. SNV 1973, Aldskogius 1985, Kardell & Pehrsson 1978 och Kardell 1982. Sådana studier har givit mycket värdefullt underlag för bl.a. kommunal översiktsplanering och för skötsel av friluftsmarker.

I förbigående sagt behöver efterfrågan på en vara inte nödvändigtvis avspeglas i motsvarande utnyttjande av densamma. Redan medvetandet att möjligheter finns kan vara en viktig livskvalitetsfaktor — en fråga om frihet — även för den som föga utnyttjar möjligheterna ifråga. Det kan gälla t.ex. teater och utlandsresor likaväl som friluftsliv och naturupplevelser.

En befolknings nuvarande efterfrågan på någon möjlig bristvara må vara en viktig faktor att beakta i skilda sammanhang. Den är ändå en otillräcklig grund för allmänna och långsiktiga tillgångsriktlinjer. Detta gäller även om man bortser från efterfrågan på sådana varor som sprit och knark och bara ser till sådant som brukar bedömas som socialt sett neutralt eller positivt. Efterfrågan varierar i alla händelser mycket mellan skilda befolkningsgrupper och individer allt efter t.ex. social, kulturell och ekonomisk bakgrund liksom mellan skilda tidpunkter allt efter kulturella trender, ålder m.m. Faktorer som har betydelse för en persons (aktuella) efterfrågan på just friluftsmarker kan vara t.ex. tillgången på dylika under uppväxten och senare, traditionen på platsen och utbudet på andra fritidssysselsättningar.

Efterfrågan påverkas också av att människor mer eller mindre brukar anpassa sig till brist på olika "miljövaror" — inklusive friluftsliv och friluftsmarker — och därför ej eller föga efterfrågar vad de alltid eller sedan länge lidit brist på. Dvs. utbudet styr efterfrågan. Eller på vardagsspråk: "man vänjer sig". Detta gäller inte bara om barn utan även om vuxna, som förutsätts inse sin situation bättre. Samtidigt som sådan tillvänjning till brister i den fysiska och psykiska miljön i viss mån kan vara nödvändig för att bildligt tala överleva verkar den ofta destruktivt på såväl individ som samhälle. "Gud hjälpe människan vad hon vänjer sig vid mycket" lyder enligt författaren Zacharia Stancu ett rumänskt talesätt.

Behov i mer normativ betydelse. I många frågor om välfärd — däribland sådana som rör kultur, känsla och psykiskt välbefinnande — måste "behov" uppfattas främst i en mer allmängiltig och djupgående mening än (aktuell) dokumenterad efterfrågan. Vad först gäller individen kan då avses alltifrån elementära fysiologiska och psykologiska krav till livskvalitetsvärden som inte kan motiveras rent objektivt; till syvende og sidst måste det till stor del bli fråga om värderingar. Behov i denna "normativa" mening är det fråga om t.ex. när Lilliehöök 1971 resonerar om friluftslivets betydelse för människors fysiska och psykiska hälsa.

"Behov" och "välfärd" bör därtill inte ses enbart från individens synpunkter utan också utifrån människors samfälliga intressen. Om friluftsliv är positivt för hälsan, vilken är då t.ex. dess nationalekonomiska betydelse? Vidare: Vilken betydelse kan lättåtkomlig natur alltsedan barndomen ha för många människors insikt — dvs. både känsla och kunskap — rörande natur? Vilken betydelse kan i sin tur en god, allmänt spridd naturinsikt ha för hur människor samfällt, dvs. samhället, utformar livsbetingelserna på jorden? Redan möjligheten att sådana samband

Natur skall lekas in från barnsben för att bli självklar.
Detta underlättas av en skogsbacke inpå knuten. Naturen i
all ära, matrasten blir ändå höjdpunkten på en skogsutflykt.

Sjöar och vattendrag står i särklass som vederkvickande inslag i friluftsmarker, också för den som håller sig på landbacken. Kanske borde rentav ett ganska brett vattenbälte räknas in i friluftsmarksarealen, trots att det inte är fysiskt tillgängligt för gående (jämför diskussion på sid 40). — Upptill: Kungshamn - Morga naturreservat vid Ekoln söder om Uppsala. Nedtill: Hågaån mellan Kvarnbo och Flogsta vid Uppsalas västra stadsrand.

finns — och den är i varje fall stor — är tillräcklig för att man i fysisk planering måste ta stor hänsyn till dem. Överhuvudtaget måste tas stor hänsyn till hur den yttre miljön kan medverka till att forma människor.

Oberoende av vad man lägger in i ordet "behov" står det klart att grunden för friluftslivets markanspråk i och kring tätorter främst bör vara dess möjliga, långsiktiga roll för ett urbaniserat samhälles välfärd i ovannämnda vida mening. Det sagda gäller oberoende av om denna roll nu delvis är slumrande eller ej. Också ett mer påtagligt skäl talar för denna ståndpunkt: Det går inte att tekniskt exploatera och "avexploatera" marker allt efter eventuella skiftningar i människors efterfrågan på natur. Handlingsfriheten är som sagt enkelriktad, eftersom bebyggelseexploatering brukar vara oåterkallelig.

Vilkas behov skall vara styrande? Människors möjlighet och benägenhet till friluftsliv — inom ramen för ett visst allmänt "kultur- och friluftslivsklimat" — kan variera allt efter bl.a. ålder, familjeförhållanden, ekonomi, kunskap och möjligheter att skaffa sig sådan, avstånd till friluftsmarker, tillgång till färdmedel samt tillgänglig tid. Vissa grupper är i ett eller flera avseenden "resurssvaga" i fråga om friluftsliv. Det gäller främst barn, åldringar, barnfamiljer och alla som saknar eget motorfordon.

Det är rimligtvis barnen och andra resurssvaga grupper som bör vara avgörande för hur stora avstånd som bör godtas till de närmaste friluftsmarkerna. Barndomen och den tidiga ungdomen kan upplevelsemässigt sägas motsvara halva livet, förutom att denna tid i hög grad formar människan även för resten av livet. Inte minst för barn är närhet till natur mer än en fråga om markers faktiska åtkomlighet. Själva närheten bidrar till att göra natur självklar eller, annorlunda uttryckt, till att motverka uppkomsten av främlingskänsla inför naturen. Barns naturkon-

takt skall inte vara helt beroende av föräldrarnas vanor.

Å andra sidan är det minst lika rimligt att rätta storlekskrav för friluftsmarker efter rörliga ungdomar och vuxna med god kondition — människor som f.ö. mycket väl samtidigt kan vara "svaga" vad beträffar t.ex. ekonomi och fort-skaffningsmedel.

Utredningens syften, avgränsning och uppläggning

Syften. Utredningens huvudsyften kan kort sammanfattas sålunda:

att föreslå riktlinjer för definiering, arealmätning och tillgångsanspråk beträffande särskilt grundläggande och ytkrävande slag av närfriluftsmarker,

att föreslå hur bebyggelseenheters tillgångsstandard i fråga om närfriluftsmarker bör utvärderas, samt

att belysa tillämpningen av föreslagna riktlinjer m.m. på staden Uppsala.

De främsta syftena med tillgångsriktlinjer är att dessa skall utgöra:

- a) "Mätredskap" som skall bidra till att ge adekvata om också grova uttryck för bebyggelseenheters tillgång på närfriluftsmarker av grundläggande slag. Därmed skall de också underlätta jämförelser mellan skilda enheters tillgångsstandard.
- b) Styrinstrument vid fysisk planering, vilka skall medverka till att hålla tätorters och tätortsdelars tillgång på närfriluftsmarker minst över vissa nivåer.

Berörda intressen. Utredningen gäller som sagt framförallt tillgång på lättåtkomliga marker för rörligt friluftsliv kring tätorter, främst sådant friluftsliv som inte förutsätter särskilda anläggningar; vi berör alltså inte t.ex. utförsåkning, golf och motorsport. Därtill begränsas utredningen i huvudsak till landbaserat friluftsliv, så att vattenområden främst ses som värdefulla inslag i landdominerade friluftsmarker. Vi bortser alltså från de speciella men ibland ganska goda friluftsvillkor som kan finnas i orter på t.ex. begränsade kustöar.

Friluftsversamheter som ligger till grund för de diskuterade markbehoven är t.ex. promenader, terränglöpning, strövande, skidåkning, ridning, "äventyrslek" samt naturstudier och naturundervisning (inkl. dagisutflykter och "mulle"-verksamhet). Det rör sig om en rekreationsskala som sträcker sig allt ifrån lite daglig utomhusmotion och frisk luft till längre naturvistelser med mer djupgående avkoppling och mer intensiv naturupplevelse. "Fotburet" friluftsliv och ridsport förutsätts i stort sett kunna bedrivas på samma marker, i varje fall om ridning styrs till ett begränsat antal stigar. Cykling berörs främst i så måtto att vi räknar med cykel som ett viktigt transportmedel till och från närbelägna friluftsmarker.

Innebörden av "friluftsmark". Ordet "friluftsmark" — och sådana kategoribeteckningar som promenadmark och strövmark — använder vi i något varierande betydelse. Det används sålunda dels som ett slags egenskapsbeteckning, i princip utan pluralis, dels om geografiska enheter, "friluftsområden". Den första betydelsen avser all mark som är allmänt tillgänglig under hela året och som uppfyller vissa villkor även vad gäller kvalitet, åtkomlighet m.m.; om marken inte just nu uppfyller villkoren skall den åtminstone lätt kunna göras godtagbar. Det är i stort sett denna betydelse av friluftsmark som vi avser i samband med arealmätning och arealvillkor i det följande.

Friluftsmark i betydelsen ett "friluftsområde" kan innefatta partier som inte klassificeras som friluftsmark i den första och mer strikta meningen, exempelvis åkerfält över viss storlek. Jämför med ordet "ost" i olika betydelser: en ost i betydelsen en hel ost eller ett större oststycke kan ha många stora hål, som inte utgörs av ost i betydelsen ostsubstans. I vilken mening ordet friluftsmark används på skilda ställen i fortsättningen torde framgå av sammanhanget. Samma distinktionsfråga berörs även på sid 40.

I förbigående sagt bör man i ett land med allemansrätt inte begränsa ordet friluftsmark till marker med speciella arrangemang eller med någon särskild formell ställning.

Berörda kategorier av friluftsmark. "Grundstandard". Utredningens resonemang om egentliga riktlinjer gäller enbart områden av typ "bostadsnära promenadmark" och "tätortsnära strövmark", vilka tillsammans utgör kärnan i vad vi vill sammanfatta som "närfriluftsmarker". De båda markkategorier-na skall inledningsvis karakteriseras genom att sättas in i följande schema:

- "Bostadens friytor" = entréområden och närområden enligt Statens planverks terminologi.
- "Bostadsnära promenadmark" för promenader, motion, äventyrslek och dylikt på kort gångavstånd från bostaden. (Benämns i fortsättningen för enkelhets skull oftast endast "promenadmark".) Jämför definition på sid 50.
- "Tätortsnära strövmark", som åtminstone relativt lätt kan nås från bostaden även till fots eller med cykel. (Benämns i fortsättningen ofta endast "närströvmark".) Jämför definition på sid 51.
- Stora och/eller särskilt attraktiva strövmarker inom en zon av några mil. Jämför sid 38-39.

Områden som hör till skilda delar av en sådan skala kan endast i begränsad utsträckning ersätta varandra i fråga om aktiviteter och upplevelser. (Jämför "spektrum av rekreativsmöjligheter" hos Wallsten 1985, sid. 27, och däri citerad litteratur.) De olika funktionerna hos promenad- och strövmarker berörs något mer längre fram i texten och behandlas utförligt i t.ex. Göteborgs natur- och kulturvårdsprogram 1979 och Asplund m.fl. 1985.

Utredningen kan sägas vara koncentrerad till frågor kring en grundstandard för tillgång på friluftsmarker utöver bostadens friytor. Grundstandarderna skall täcka en bred allmänhets basbehov av verkligt lättåtkomliga områden för kortare och längre vistelser i skog och mark under hela året.

I någon mån berörs — utanför riktlinjediskussionerna — även friluftsmarker som inte uppfyller definitioner på promenadmark eller närströvmark liksom frågor om sammanhang och struktur hos friytesystemet i och kring en tätort. Det gäller inte minst frågor om "gröna stråk" och mindre utflyktsmål.

Enhetliga eller varierande riktlinjer för olika orter? Riktvärden och gränsvärden. En i sammanhanget viktig fråga är om tillgångsriktlinjer — dvs. minimianspråk på olika slags friluftsmarkens närhet och storlek, på total tillgång av respektive områdesslag etc. — bör vara:

alt. 1) i huvudsak generella för tätorter i t.ex. Sverige, eller

alt. 2) anpassade till bl.a. tätortsstorlek och (kvarvarande) tillgång på närnatur; i senare fallet skulle riktlinjerna göras "lindrigare" än annars för t.ex. stora städer (stadsregioner) och orter med åkerdominerade omgivningar.

Den ovanstående principfrågan bör hållas isär från den självklarheten att varje person som arbetar med rikt-

linjefrågor givetvis tenderar att ta särskild hänsyn till situationer som han själv har praktisk erfarenhet av.

Vi hävdar att tillgångsriktlinjer i stort sett bör vara generella, i varje fall för orter med företrädesvis landomgivningar. Denna åsikt följer delvis av vad vi anser vara tillgångsriktlinjers främsta funktioner, nämligen att utgöra dels mätredskap, som möjliggör bl.a. tillgångsjämförelser, dels styrinstrument vid fysisk planering (jämför sid 18).

Vad först beträffar riktlinjers funktion som mätredskap skulle det inte gå att göra adekvata jämförelser mellan skilda tätorters (tätortsdelars) tillgång på t.ex. bostadsnära promenadmark eller tätortsnära strövmark, om dessa markkategorier definierades olika allt efter bebyggelseenheterens storlek, tillgångssituation m.m. Man skulle så att säga genom definitionsmässiga konstgrepp kunna dölja stora skillnader i närfriluftsmarks-tillgång mellan skilda orter eller stadsdelar.

Vad sedan gäller de avsedda tillgångsriktlinjernas funktion som styrinstrument vid fysisk planering bör observeras att de gäller endast grundstandard (minimistandard) och att de f.ö. i första hand avser medelstora och större svenska städer. Grundstandarderna tänks i huvudsak vara betingad av normala mänskliga rörelsemönster i olika åldrar m.m. och av vissa grundläggande funktioner hos promenadmarker och strövmarker. Därmed saknas saklig grund för att i någon högre grad låta tillgångsriktlinjer som styrinstrument variera allt efter den nuvarande tillgångssituationen m.m.

Annorlunda uttryckt är en väsentlig del av själva idén och syftet med tillgångsriktlinjer för friluftsmarker att dylika riktlinjer skall medverka till att sätta bestämda gränser för utbredningen och förtätningen av sammanhängande

stadslandskap med bl.a. alltför få, små och avlägsna fri-luftsmarker. Det finns då ingen anledning att anpassa planeringsriktlinjer till att befintliga förhållanden på många håll redan är undermåliga och eventuellt är svåra att göra något åt.

Att konstatera att en viss ort eller stadsdel nu har för litet promenadmark eller närströvmark enligt upprättade tillgångsriktlinjer kan få positiva följder i och med att medvetenheten om bristsituationen ökar. Se vidare under Planeringsslutsatser (sid 65-68).

Även om alltså riktlinjer för den tänkta grundstandard i stort sett bör vara generella för skilda orter, kan det vara motiverat att uttrycka skillnaden mellan lämpliga och icke godtagbara förhållanden som en ganska bred gränsson, inte som en allt-eller-intet-gräns. Vi anger därför för flertalet faktorer både riktvärde, som innebär "lägsta (någorlunda) lämpliga" värde, och gränsvärde, som innebär "lägsta godtagbara" värde.

För orter och stadsdelar som nu har gott om närbelägna fri-luftsmarker bör man naturligtvis söka bevara långt mer därav och i närmare lägen än vad som motsvarar den tänkta grundstandard. Det är f.ö. rimligt att man för små orter normalt inriktar sig på en klart högre standard, inte minst vad gäller närhet till de närmaste markerna. Det synes dock inte motiverat att upprätta formella riktlinjer för sådan "anpassning uppåt" efter lokala förhållanden.

Riktlinjernas uppläggning. Tillgångsriktlinjer måste inledas med mätregler och definitioner, eftersom såväl arealmätningar som riktlinjer för samlade arealanspråk förutsätter att man först preciserat vad som skall räknas som grundläggande tillgångar.

Våra förslag till tillgångsriktlinjer kan sägas gälla föl-

jande fem huvudpunkter. Uppställningen visar också grovt uppläggningsen av de två följande kapitlen.

- 1) Avgränsning och arealbestämning av friluftsmark (av skilda kategorier, se nedan) med hänsyn till tillgänglighet, terrägenskaper och andra kvalitets-synpunkter.
- 2) Avståndsfrågor (krav på närhet). Det gäller framförallt att urskilja några tidsmässigt och nyttjandemässigt välgrundade närhets- och storleksklasser av friluftsmark. Dessutom bör avgöras hur vidsträckta bebyggelseenheter, på ett ungefär, som marker av viss kategori rimligtvis kan relateras till.
- 3) Minsta godtagbara områdesstorlek för friluftsmarker av skilda närhets- och storleksklasser. Storlekskrav måste uppfyllas inom visst avstånd från bostad (bostadsområde).
- 4) Tillgångsmått, dvs. sätt att ange en bebyggelseenhets eller persons tillgångar av visst slag av friluftsmark.
- 5) Totala arealanspråk (för bebyggelseenhet eller person) på friluftsmark av skilda kategorier. Om totalt anspråk sätts högre än minsta godtagbara områdesstorlek, kan det täckas antingen av ett enda relativt stort område eller av ett par mindre.

De eftersträlvade mätreglerna och definitionerna bör uppfylla bl.a. följande önskemål: (a) fånga in just de marker som utan genomgripande ändringar i markanvändningen kan ha stor betydelse som närfriluftsmark under hela året, (b) vara entydiga och precisa för att inte lämna stort utrymme åt subjektivitet vid mätningar samt (c) vara enkla och prak-

tiskt hanterbara. I verkligheten strider dessa önskemål i viss mån mot varandra, varför det blir nödvändigt att kompromissa mellan dem.

FRILUFTSMARKERS LÄGE OCH EGENSKAPER

Tillgänglighet* och miljökvatiteter

Rättslig och fysisk tillgänglighet. För att mark skall räknas som befintlig friluftsmark i mer strikt mening skall den som allmän regel vara tillgänglig till fots för allmänheten under hela året. Detta gäller både i rättsligt avseende — vanligen inom ramen för allemansrätten — och till större delen även i fysiskt. I varje fall skall marken lätt och utan avgörande ändringar av markanvändningen kunna göras tillgänglig. Vid arealbestämning av friluftsmarker utesluter vi sålunda större sjöar och åkrar, trots att de angränsande strand- och brynstråken ofta är särskilt inbjudande även när man rör sig till fots. Däremot inbegriper vi en del åkeromgivna backmarker, om dessa genom stigar lätt kan sammanfogas till eller inlemmas i en större friluftsmark.

Givetvis måste även oframkomliga eller svårframkomliga terrängpartier kunna arealmätas som friluftsmark, om de upptar måttligt stor andel av ett område och om de någorlunda lätt kan tväras (t.ex. på en anlagd stig) eller kringgås. Dylka partier — t.ex. myrar, tjärnar, tvärbranta bergpartier, jordbruksgårdar och små insprängda åkrar — uppfattas f.ö. ofta som positiva inslag i friluftsmiljön, i synnerhet vad gäller strövmarker. För att ett område skall kunna godtas som bostadsnära promenadmark måste det dock till större delen vara relativt lättframkomligt; i Uppsalatrakten är detta sällan något problem.

* Ett områdes "tillgänglighet" avser i denna utredning allmänhetens möjlighet att beträda och röra sig i området, i första hand vad avser rättsliga grunder men också vad avser framkomlighet, dvs. fysisk tillgänglighet. Många författare lägger i ordet "tillgänglig" (även) in hur lätt man kan nå ett område, t.ex. på grund av avstånd och kommunikationer. För detta begrepp använder vi ordet "åtkomlig".

Även om huvuddelen av den tätortsnära friluftskogen bör skötas och brukas, bör en del avsnitt lämnas att utvecklas fritt som naturskog. Härför talar såväl biologiska skäl som sådana partiets värde för naturstudier och naturupplevelse.
— Naturskogsparti i skogen Nåsten väster om Uppsala.

"Orörd" skogsnatur kan också vara t.ex. karga hållmarker med insprängda småmyrar. — Skogen Lunsen sydost om Uppsala.

Den varierande innebörden av "friluftsmark" när det gäller t.ex. jordbrukslandskap som delvis kan utnyttjas för friluftsliv har redan berörts på sid 19. Avgränsnings- och arealmättningsfrågor i dylika fall berörs på sid 40.

Terrängkaraktär och andra miljökvaliteter hos närfriluftsmarkerna är givetvis avgörande för ett bostadsområdes friluftslivsstandard, vid sidan av avstånds- och arealfrågor m.m. (En del miljökvaliteter är f.ö. delvis arealberoende såsom berörs längre fram.) Kvalitetsaspekter hos friluftsmarker har behandlats i många arbeten, några av dem nämnda i litteraturförteckningen.

I allmän översiktsplanering kommer närfriluftsmarkens miljöfrågor in främst i följande två sammanhang:

- 1) Vid bedömningen av vilka områden som överhuvudtaget bör räknas som friluftsmark (eller speciellt som promenadmark eller närströvmark).
- 2) Vid utvärdering av friluftsmarkstillgångar och vid jämförelse mellan skilda marker i valsituationer.

För denna principutredning har främst den första punkten intresse. Störst betydelse har därvid en del grundläggande natur- och miljöförhållanden, inklusive vissa huvuddrag hos de närmaste omgivningarna. Vid den översiktliga tillgångsbedömningen måste man räkna med även sådana nu slumrande (potentiella) miljövärden som det kan vara någorlunda lätt att på sikt (åter)skapa inom ramen för nuvarande markanvändning i stort. Det kan t.ex. gälla nu alltför hårdhänt behandlad skogsmark. Däremot räknar vi som sagt inte ensartade större åkerfält som aktuell friluftsmarkstillgång, detta inte ens när det kan vara högst befogat att överföra dem till naturliknande marker.

Skötseln av friluftsmarker kan vara avgörande för markernas rekreativvärde men faller i huvudsak utom ramen för denna rapport. Några ord skall dock sägas om skog, eftersom skogsbruket hör till de viktigaste miljöfrågorna för friluftslivet. För Uppsalas del har ämnet behandlats i en särskild "rekreationsskogsutredning" (Ingmar & Bergmark 1976). För att skogsmarker skall lämpa sig för friluftsliv, inte minst vad gäller naturupplevelser, behöver skogen handhas med klart större hänsyn än vad skogsvårdslagens hänsynsregler kräver och med delvis andra skötselmetoder än dem som lagen föreskriver. Ett sådant "modifierat" skogsbruk behöver givetvis inte utesluta en avsevärd virkesproduktion. Frågor om skogsbruk och friluftsliv har behandlats i flera skrifter av bl.a. Kardell och Hultman; se litteraturförteckningen. Se även foton i denna rapport.

Ett område som föga överskrider godtagbar minimistorlek för promenad- eller strövmark måste uppfylla ganska kvalificerade miljöförutsättningar för att kunna fungera godtagbart. Ju mindre marker det rör sig om — och ju högre besökstrycket är — desto viktigare är det t.ex. att de rymmer många små landskapsrum; vegetationsbehandlingen kan därvidlag spela stor roll. Vidare kan en friluftsmarks "upplevelsemässiga areal" i hög grad bero på om omgivningarna och kantzonen är sådana att även den senare är trevlig att röra sig i, t.ex. en sjöstrand eller ett tilltalande skogsbyn mot öppna fält.

Borträkning av störda zoner. De närmaste omgivningarna måste under alla förhållanden uppfylla vissa kvalitetskrav för att ett markavsnitt skall fungera godtagbart som (del av) friluftsmark av det ena eller andra slaget. Det gäller i synnerhet i fråga om strövmarker, där man ju väntar sig mer ostördhet. När man bestämmer strövmarksareal bör man sålunda utesluta avsnitt som starkt influeras av t.ex. trafikleder och industrier; i Uppsala-exemplet utesluter vi en zon av upp till 300 m kring större vägar. Likaså bör

utmed större tätbebyggelse uteslutas en zon som på skilda sätt påverkas så starkt av bebyggelsen att den har begränsad attraktivitet just som strövmark, i varje fall för den som inte själv bor i denna bebyggelse. Vi räknar generellt bort en 500 m-zon. Asplund m.fl. 1985 gör detsamma.

Vägning mellan miljökvaliteter och areal. Det är endast till en viss grad som friluftsmarkens miljökvaliteter, naturliga eller iordningställda, kan vägas mot de kvaliteter som ligger i markernas närhet och areal. Vi vill poängtera detta, därför att det ibland har hävdats att i varje fall areal kan "ersättas" av miljökvaliteter till den grad att kvantitativa tillgångsriktlinjer för friluftsmarker inte skulle vara befogade. Genom miljöförbättringar och tillrättalägganden skulle man sålunda, om resonemanget tillspetsas, kunna successivt uppväga förlorade friluftsmarksarealer allt eftersom bebyggelsen i en region utbreder sig, utan att det i princip skulle finnas någon gräns för sådan kompensation.

För egen del anser vi att redan områden strax över föreslagna minimiarealer för promenadmark resp. strövmark endast till nöds kan fylla vissa av sådana markers grundfunktioner; detta gäller även om områdena har mycket höga kvaliteter i fråga om topografi, växtlighet m.m. Arealkrav utgår till syvende og sidst delvis från sådana faktorer som människans storlek, fysik och rörelsebehov. F.ö. beror även flera slags miljökvaliteter i vid mening delvis på arealstorlek. Detta gäller inte minst möjligheten till viss avskildhet, viktig i synnerhet i strövmarker; skogliga åtgärder o.d. kan inte öka denna möjlighet hur långt som helst. Överhuvudtaget påverkas markers hela grundprägel i hög grad ifall arealerna minskar och besökstrycket och därav föranledda tillrättalägganden ökar över vissa gränser. Samband mellan rekreationstyp, rekreativ utbyte och areal diskuteras mer i avsnittet om besöksbelastning och besökstryck (sid 46-48).

Naturligtvis finns mycket att vinna genom att främja miljökvalliteter även hos många andra tätortsnära grönytor än sådana som uppfyller definitionsmässiga närhets- och storlekskrav för närströvmarker, promenadmarker eller "bostadens grönytor" (jämför sid 45 och 64-67). Grönytor i och kring tätorter kan ju f.ö. ha även andra viktiga miljövärden och funktioner än som vistelseytor för rekreation. Vad vi ovan velat framhålla är blott att viss närhet och viss storlek utgör nödvändiga — och alltså inte utbytbara — förutsättningar för somliga viktiga funktioner hos promenadmarker och närströvmarker.

Avståndsfaktorer, åtkomlighet

Samband rekreationstyp - tid - avstånd - förflyttnings-sätt. Det kan inte nog betonas hur mycket de närmaste friluftsmarkernas åtkomlighet betyder för hur ofta de flesta människor kommer ut i naturen, det må gälla kortare eller längre vistelser i anspråkslösa markavschnitt inpå bostadsområden eller längre vistelser i strövmarker.

För att man skall kunna uttrycka sig koncist behövs ibland en term för (det geografiska) avståndet mellan bostaden och en friluftsmark, närmare bestämt till friluftsmarkens närmaste lämpliga "angöringspunkt" ("entré", "port"); de citerade termerna har myntats i Stockholmstraktens regionplanering. Trots flera försök och förfrågningar har vi inte lyckats finna på bättre ord för nämnda distans än "anmarschavstånd" eller "åtkomstavstånd"; vi har tillsvi-dare valt det förra och använder det f.ö. även när vi mäter fågelvägen. Förhoppningsvis kommer någon annan att hitta på en mindre avskräckande term.

I en vidstående tabell (tab. 1) har vi — på grundval av dels publicerade studier, dels egna överväganden — sammanställt värden som avses visa ungefärliga samband mellan

disponibel fritid, förflyttningssätt och acceptabelt anmarschavstånd. En del av värdena kommenteras i fortsättningen.

Tabell 1. Ungefärliga samband mellan disponibel tid (ledig tid), anmarschavstånd och förflyttningssätt.

Disponibel tid och typ av rekreation	Längsta anmarschavstånd som folk i allmänhet accepterar		
	promenad	cykel	bil
5-10 min: "nypa frisk luft"	50 m	-	-
30 min: "kvällsrunda", rasta hunden	c 300 m	c 1 km	-
1 tim: promenad, motions- löpning, dagisutflykt	c 500 m	c 2 km	c 10 km
2-4 tim: kortare strövtur, picknick-utflykt, naturstudier	c 3 km	8 á 15 km	30 á 60 km
6-8 tim: längre strövtur (oftast jämte annan verksamhet, t.ex. bad)	-	20 á 25 km	100 á 200km

Kommentarer till tabellen:

1. Besökstid = tid för besök inom området.
Disponibel tid = besökstid plus tid för att komma iordning och för förflyttningar till och från området.
2. Kollektivtrafik har inte beaktats. Jämför diskussion på sid. 32.
3. - = man förflyttar sig sällan på detta sätt till och från friluftsmarker under ledigheter av denna längd.

Geografiska avståndsmått. Det geografiska avståndet till friluftsmarker kan mätas som fågelvägsavstånd eller som förflyttningsavstånd längs de vägar och stigar som normalt används. Det senare sättet torde ha tillämpats i bl.a. flertalet "friluftssociologiska" arbeten. Vi anser emellertid att man bör räkna med fågelvägsavståndet i samband med översiktlig och långsiktig planering, även om man då måste ta med i beräkningen att förflyttningsavståndet är längre. Om man grundade definitioner och tillgångsmätningar på nuvarande kommunikationsleder, skulle beräkningarna bli orimligt tidsödande och tvinga till en mängd mer eller mindre godtyckliga ställningstaganden. Dessutom måste man på längre sikt räkna med att väg- och stigsystem förändras, och i många fall bör man lägga om och på annat sätt förbättra tillfarterna till friluftsmarker. Somliga starka "barriärer" som troligen är ofrånkomliga även på lång sikt kan dock föranleda att man inte räknar med rena fågelvägsavstånd; det kan gälla t.ex. en större sjö eller en motorväg. (Sådana barriärer har i ett par fall påverkat beräkningen av tillgång på promenadmark i Uppsala-exemplet.)

"Tidsavstånd". Allmänna färdmedel. Avstånd till friluftsmarker mäts ibland i "tidsavstånd", i första hand på grundval av hur långt man når med allmänna kommunikationer i avsedd riktning under viss tid (inkl. gång- och väntetid).

Obestriddligen kan allmänna färdmedel ha stor betydelse för möjligheten att nå friluftsmarker som inte ligger helt nära, inte minst strövmarker. Betydligt större hänsyn än nu borde tas till detta i trafikplaneringen, det må gälla linjesträckningar, turlistor eller taxefrågor.

Vi anser dock inte att man i fysisk planering skall bedöma tillgång på närströvmarker efter tidsavstånd grundade på allmänna färdmedel. Tre skäl skall anföras härför:

- En planering som bygger på nuvarande eller nu väntade kommunikationer blir alltför tidsbunden. Detta belyses väl av utvecklingen under senare årtionden, då många tidigare färdmöjligheter med buss och tåg försvunnit. Detsamma gäller möjligheter att lätt få med sig cykel på dessa färdmedel. (Stockholms tunnelbana kan möjligen ses som ett färdmedel med tillräckliga framtidsgarantier.)
- Med buss når man i flertalet fall inte längre än med gång eller cykel förrän vid en förflyttningstid om i runt tal 30 å 40 min. Om bussbyte inräknas, motsvarar denna tid ofta endast några få kilometer i den avsedda riktningen. Längre förflyttningstider är enligt vår mening inte förenliga med grundstandard ifråga om tillgång på strövmark.
- Närhet till friluftsmarker har betydelse även utöver att det rent faktiskt är lätt att nå markerna. Närheten har redan i sig en känslomässigt värde, genom att den bidrar till att göra natur självklar, inte minst för barn; jämför sid 17 nedtill.

Det kan emellertid vara rimligt att låta nuvarande allmänna kommunikationer vara en kompletterande bedömningsgrund när man utvärderar bostadsområdets aktuella tillgång på strövmarker. Det gäller i synnerhet sådana bostadsområden som inte uppfyller tillgångsriktlinjer baserade på fågelvägsavstånd; jämför Krantz & Jensen 1983, sid 52. I sådana fall kan det vara särskilt motiverat att anpassa trafikplanering efter friluftssynpunkter.

Avståndsklasser av friluftsmark — principer för urskiljande. "Anmarschavstånd" och bortre mätgräns. Även om man utgår från att avstånd mäts som fågelvägsavstånd, kan avståndsklasser (närhetsklasser) av friluftsmark urskiljas på principiellt något olika sätt.

Det enklaste sättet att urskilja en avståndsklass är att låta en sådan utgöras av alla i sammanhanget godtagbara marker innanför en viss bortre mätgräns (bortre avståndsgräns, fortsättningsvis ibland förkortad som "m"). Denna metod har använts i en del statistiska friluftsmarksstudier, bl.a. Statistiska centralbyrån 1985. För konkreta planeringsändamål synes emellertid avståndsklasser som definieras endast på grundval av en sådan bortre mätgräns vara ett alltför trubbigt instrument. Detta gäller särskilt om de dessutom utgår från alltför stora bebyggelseenheter (jämför sid 36).

Den primära avståndsfaktorn vid planering för friluftsliv kring tätorter bör i stället vara avståndet mellan bostaden (bostadsområdet) och friluftsmarkens närmaste angöringspunkter, dvs. anmarschavståndet; termerna kommenteras på sid 30. (Vi räknar för enkelhets skull med att det normalt finns eller lätt kan ordnas angöringspunkter i närmast belägna kant av närfriluftsmarker, åtminstone för gående eller cyklande.)

Rikt- och gränsvärden för anmarschavstånd till promenadmark och närströvmark bör anpassas till de kritiska avstånd (eller snarare avståndsintervall) vid vilka "motståndet" att ta sig ut för berörda slag av friluftsliv visat sig öka markant. Se vidare längre fram under respektive slag av friluftsmark.

Det längsta godtagbara anmarschavståndet för en viss avståndsklass betecknar vi i flera sammanhang med "n". "n km-strövmark" innebär alltså strövmarker som man kan nå inom högst n km från bostaden (bostadsområdet). Jämför definitionsavsnittet, sid 51.

Även om man valt att definiera avståndsklasser av friluftsmark i första hand efter längsta godtagbara anmarsch-

avstånd, bör detta kriterium kompletteras med bortre mätgräns. Ett formellt skäl härför är att man skall kunna avgränsa och arealmäta närfriluftsmarker även i fall då terräng som lämpar sig för friluftsliv fortsätter långt bort. Den sakliga bakgrunden är att de flesta promenader resp. strövturer håller sig inom visst avstånd från startpunkten eller, annorlunda uttryckt, inom ett "normalt utnyttjandedydjup". Frågan berörs vidare i samband med promenadmarker och strövmarker längre fram.

Vad blir då den faktiska skillnaden mellan å ena sidan en avståndsklass som definierats på grundval av enbart en bortre mätgräns och å den andra sidan en klass som primärt definierats utifrån ett längsta anmarschavstånd men som har samma bortre mätgräns som den förstnämnda? Svaret är att man i det senare alternativet utesluter de marker som visserligen ligger hitom den bortre mätgränsen men som inte kan nås inom det angivna anmarschavståndet. Jämför figur 2, sid 52.

Asplund m.fl. 1985 anger ingen bortre gräns i sina definitioner på promenadmark och närströvmark. Den enda avståndsfaktor (delvis som tidsavstånd) som de räknar med är sålunda hur lätt man kan nå en angöringspunkt. De har ansett detta vara tillräckligt för de konkreta planeringssituationerna i Stockholms-regionen. Det går däremot knappast att avstå från bortre mätgräns, när man mer generellt skall definiera närhetsklasser av friluftsmarker; se vidare diskussion om områdesstorlek på sid 42-44.

Samband mellan närhets- och arealanspråk. Närhetsanspråk och arealanspråk för en viss kategori friluftsmark bör i första hand ställas utifrån psykologiska och funktionella synpunkter på avstånd resp. areal. Det går emellertid inte att komma ifrån att det även finns vissa inbördes rimlig-

hetssamband mellan närhetsanspråk (inkl. val av bortre mätgräns) och arealanspråk; de senare gäller för övrigt både enskilda områden och total tillgång på berörd markkategori.

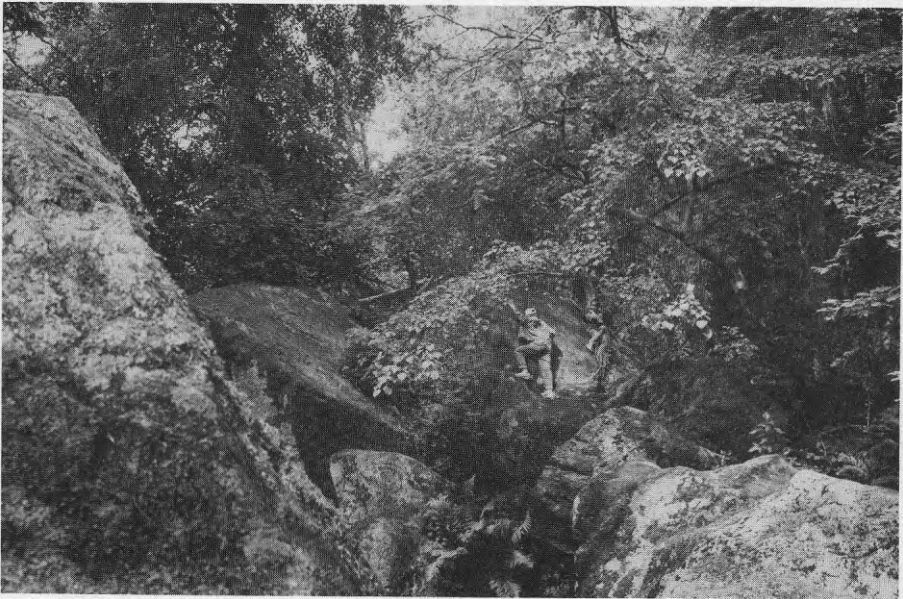
Närhetsanspråk och totala arealanspråk på olika markkategorier måste tillsammans vara förenliga med en allmänt sett optimal fysisk planering för en tätort eller tätortsregion. (Normalt bör redan riktvärdena för närhet och areal kunna tillämpas tillsammans.) Det blir ju själva kombinationen av närhets- och arealanspråk som innebär vissa minimianspråk på total friluftsmarksareal i en trakt liksom på markernas geografiska fördelning. Om man bedömt att en viss kombination av närhets- och arealanspråk för olika friluftsmarkkategorier ligger nära vad som generellt är rimligt, kan man inte gärna påtagligt skärpa det ena slaget av anspråk utan att samtidigt lätta på det andra. Själva har vi genom skisser försäkrat oss om att våra föreslagna riktlinjer tillsammans antagna åtminstone inte — som vi ser det — innebär orimliga generella areal- och strukturanspråk i en tätortstrakt.

Därtill kommer mer "tekniska" frågor om hur man samordnar avstånd och areal i mätregler och definitioner. För att man skall kunna generellt avgränsa t.ex. promenadmarker av viss minimistorlek och rimlig form, måste det finnas minst ett visst avstånd mellan längsta godtagbara anmarschavstånd (= n) och den bortre mätgränsen (= m). Så t.ex. bör en yta av riktvärdesstorlek få plats mellan linjerna n och m utan att behöva vara tangentiellt utdragen.

Utsträckningen av de bebyggelseenheter vartill marktillgångar relateras. Om det skall vara någon större mening med att ange hela bebyggelseenheters tillgång på friluftsmark av viss avståndsklass, får inte de urskiljda enheterna ha en utsträckning som är orimligt stor i förhållande till det längsta godtagbara avståndet mellan bostad och

Öppna myrar kan vara mer än intressant natur och vackra utblickar. Vintertid utgör de ofta också fin skidterräng. — Florarna i norra Uppland. Foto: Ralf Boström.

Grovblockiga terrängpartier ("gryt", "olv") må vara svårtillgängliga. De kan också vara både intresseväckande och spännande. — Skogsbältet söder om Gottsunda i Uppsalas södra del.

Lundartad lövskog finns sällan som mer än begränsade klenoder i friluftsmarkerna, tyvärr också påfallande trampkänsliga klenoder. — Ravinen vid Kvarnbo väster om Uppsala.

friluftsmark. Om marktillgångar relateras till hela städer eller tätortsregioner som har fler gånger så stor diameter som nämnda avstånd, får man föga meningsfulla genomsnittliga tillgångsvärden. En utpräglad brist för vissa delar av staden eller regionen kan då döljas av att andra delar har extra stora tillgångar. Se vidare sid 49, nedtill, och de efterföljande "planeringsdefinitionerna".

Förslag angående promenadmark. För friluftsmarker av karaktär bostadsnära promenadmark är det statistiskt väl fastlagt att "motståndet" mot att ta sig ut till dem på grund av anmarschavståndets längd ökar särskilt kraftigt inom avståndsintervallet 500-800 m (se t.ex. Statens naturvårdsverk 1971 och Kardell & Pehrsson 1978). I linje härmed anger flera publikationer ett riktvärde av 500 m för avstånd till promenadmark, t.ex. Statens planverk 1975, Göteborgs natur- och kulturvårdsprogram 1979 och Asplund m.fl. 1985. Sistnämnda skrift, som liksom vi räknar med fågelvägsavstånd, anger ett gränsvärde av 1000 m. Detta långa avstånd bör i viss mån sättas i samband med att skriften har påfallande höga krav på områdesstorlek (jämför sid 42).

Vi föreslår att begreppet promenadmark i princip grundas på följande avståndsvärden:

riktvärde för anmarschavstånd 500 m, gränsvärde för dito 800 m samt bortre mätgräns vid 1,5 km. (Jämför definitionsavsnittet, sid 51, där vi av praktiska skäl föreslår en något annorlunda konstruerad "planeringsdefinition".)

För att marker som kan nås först på avstånd av 500 á 800 m skall utnyttjas i någon större utsträckning som promenadmark torde också behövas att tillfartsvägen är påfallande trevlig och/eller att många använder cykel eller annat privat fordon för att komma dit.

Förslag angående närströvmark. När det gäller flertimmarsutflykter under bl.a. veckoslut kan naturligtvis anmarschavståndet vara längre än för promenadmarker, innan besöksfrekvensen påtagligt sjunker. Detta gäller även om dem som går till fots eller cyklar till den egentliga friluftsmarken. Som ett kritiskt avstånd då besöksfrekvensen i "strövlämpliga" marker påtagligt minskar anges 2 á 3 km av Kardell & Pehrsson 1978 och R.Gustavsson 1980. Vid avstånd över 8 - 10 km till strövmarkerna sägs besökarna till allra största delen vara bilburna. De utnyttjade källorna gör om inte annat klart att en önskvärd grundstandard för strövmarkstillgång måste knytas till ett ganska snävt omland.

Vi föreslår att man räknar med följande avståndsvärden för de närströvmarker som skall motsvara grundstandardtillgång:

riktvärde för anmarschavstånd 2 km, gränsvärde för dito 3 km samt borte mätavstånd 6 km. Gränsvärdet 3 km för anmarschavstånd motiverar beteckningen "3 km-strövmark". Se vidare definitionsavsnittet (sid 51).

För små tätorter, sådana som kransorterna i Uppsala kommun, kan det vara motiverat att i planeringen normalt räkna med mindre avstånd än de ovanstående. Det är emellertid tveksamt om det är motiverat med särskilda rikt- och gränsvärden för sådana situationer; jämför sid 23.

Tillgångsriktlinjer även för vidare räjonger kring tätorter? Friluftsgårdar. Särskilt för större städer och för utbredda tätortsregioner är det kanske befogat att ha tillgångsriktlinjer för friluftsmarker även för så vida räjonger som upp till 3 mil. Inom en så vid räjong kan tillgodoses ett rikare urval av friluftsmiljöer och större sammanhängande friluftsmarker än vad som är rimligt att

kräva i fråga om "3 km-strövmarker". Jämför bl.a. Guinchard 1971, som skisserar både en strövmarksräjng och en mycket vidare "utflyktsområdes"-räjng. Norska Statens Friluftsråd 1968 inriktar sig i fråga om "fot- og skiturer" enbart på en mycket vid räjng.

Vi avstår i denna utredning från att närmare diskutera tillgångsriktlinjer för ett sådant mer vidsträckt omland. Här skall endast påpekas att frågor om friluftsmarkstillgångar delvis ändrar karaktär allt eftersom blickfältet förskjuts mot marker allt längre bort från en tätort. Det faktiska besökstrycket från denna blir efter hand inte bara genomsnittligt mindre. Det blir också ojämnare fördelat, eftersom man med ökande färdväg allt mer inriktar sig på marker med särskilda miljökvaliteter. Sådana områdens skyddsfrågor bör vanligen främst ses som en allmän naturvårds- och friluftslivsangelägenhet, som inte i högre grad bör förknippas med bestämda tätorter.

Även om man valt att inte ha tillgångsriktlinjer för en vidare zon än 3 km-strövmarkerna, kan det naturligtvis ofta finnas anledning att ta hänsyn även till en del utanförliggande marker när man utvärderar en Orts eller stadsdels närfriluftsmarks-situation; jämför sid 64, andra punkten.

Det sist sagda kan inte minst tänkas gälla sådana friluftsgårdar med omland som ligger utanför de berörda bebyggelseenheternas 3 km-strövmarkszon, för Uppsalas del Hammarskog och Fjällnora. Friluftsgårdar brukar utgöra viktiga attraktionsområden för flera slag av friluftsliv, inkl. strövturer. Det krävs emellertid bl.a. goda allmänna kommunikationer för att de friluftsgårdar som ligger relativt långt från tätorter, t.ex. de båda ovannämnda, i nämnvärd grad skall kunna "ersätta" mer närbelägna marker även för icke bilburna. Det gäller inte minst turtätheten.

Storlek och form

Storleken är en viktig egenskap hos friluftsmarker — kvantiteten är med andra ord en viktig kvalitet. Även formen kan ha stor betydelse; områdena får framförallt inte vara för långsmala eller ha "getingmidjor". En promenadmark eller strövmark bör under alla förhållanden medge att man kan promenera (ströva) i dem utan att behöva använda samma partier två gånger inom så att säga normal besökstid för markkategorin i fråga. Möjlighet till varierat vägval är viktig. Som regel bör ett område kunna rymma minst ett par alternativa, väl skilda "rundor". Kombinerade analyser av turlängd, ledtäthet och arealstorlek har gjorts i bl.a. SNV 1971, Guinchard 1971, von Platen 1975 och Göteborgs natur- och kulturvårdsprogram 1979.

Detta avsnitt handlar endast om den enskilda friluftsmarken, inte om en bebyggelseenhets totala tillgång på promenadmark och närströvmark. Tillgången kan utgöras av två eller flera områden; se vidare sid 59. Ett spørsmål som har mer att göra med total tillgång på en viss markkategori än med enskilda områdets storlek är det om besöksbelastning och -tryck (sid 46).

Innebörden av "friluftsmark" i samband med storlek och form. När man talar om en friluftsmarks storlek, form och möjligheter till varierat vägval, bör man vara uppmärksam på ett par olika innebörder av ordet "friluftsmark". Det gäller inte minst i fall då jordbrukslandskap kan utnyttjas för friluftsliv tack vare backar, bäckraviner, smärre planteringar m.m. plus stigar över de mellanliggande åkarrarna. (Friluftslivsfrågor i sådana landskap har diskuterats av bl.a. R. Gustavsson 1979 och 1980 samt Skage och Rosell 1986). Ifall det är tal om områdesform och godtagbara vägvalsmöjligheter och om vad som överhuvudtaget skall kunna uppfattas (avgränsas) som en friluftsmark i betydelsen ett friluftsområde, måste man rimligtvis ta

rimligtvis ta med även åkerfälten och stigarna över dessa. Om det däremot är tal om markstorlek i betydelsen areal friluftsmark i mer strikt mening, bör fälten åtminstone i huvudsak uteslutas, i varje fall om det som här gäller tillgångsriktlinjer och -jämförelser. Att vi i senare fallet inbegriper insprängda mindre åkrar, myrar m.m. har redan nämnts på sid 26.

Det kan dock diskuteras om inte även större fält liksom sjöar till viss grad borde kunna inbegripas vid arealmätningen, eftersom de har betydelse för den "upplevelsemässiga friluftsmarksarealen" kring bryn, åkerstigar och stränder. Kanske borde man i friluftsmarksarealen inbegripa en åkerzon (sjözon) av viss bredd utanför bryn etc. Vi lämnar tills vidare frågan öppen.

Hur rymliga friluftsmarker uppfattas vara, dvs. den "upplevelsemässiga friluftsmarksarealen", kan överhuvudtaget påverkas åtskilligt av miljöförhållanden. Detta har diskuterats i avsnittet om tillgänglighet och miljökvaliteter, där emellertid också framhållits att det finns gränser för hur långt man kan väga markers miljökvaliteter mot areal i samband med tillgångsfrågor.

Vad man i samband med tillgångsriktlinjer skall räkna som en friluftsmark till en viss bebyggelse bestäms inte bara av naturliga terränggränser, inkl. störningszoner, utan också av den bortre mätgränsen för markkategorin i fråga. Den så avgränsade markenheten kan bli ganska "onaturlig". Förvisso bör man i fysisk planering ta stor hänsyn också till naturliga terränglinjer, men sådana frågor tillkommer utöver och vid sidan av de kombinerade närhets- och arealanspråk som saken här gäller.

Bostadsnära promenadmark. Vi utgår bl.a. från att normal besökstid för en promenadmark är 15 á 30 min, motsvarande en gångtur av 1 á 2 km förutom annan verksamhet.

Vi föreslår för promenadmark en riktvärdes-areal (minsta lämpliga storlek) om 25 ha och en gränsvärdes-areal (minsta godtagbara storlek) om 15 ha. Ett uttryckligt villkor för att till nöds godta en så liten areal som den sistnämnda är dock att miljökvaliteterna är relativt höga, även kring ytterkanten; jämför sid 28, mitten.

För en del vanliga nyttjanden av promenadmark, t.ex. för kortare utflykter av daghemsgrupper och för mulleskolors naturstudier, skulle även enligt vår mening ca 10 ha till nöds kunna godtas under i övrigt goda förhållanden. Denna areal syns emellertid i alla händelser vara klart för liten för promenader (redan sådana om 1/2 tim), motionslöpning o.d.

I publicerade riktlinjeförslag för promenadmarkers storlek varierar gränsvärdet från 100 ha (bl.a. Guinchard 1971) till 10 ha (främst Statens planverk i Bostadens grannskap 1975 och i senare Bostadsbestämmelser). Göteborgs natur- och kulturvårdsprogram 1979 anger efter ett utförligt resonemang om en promenadmarks funktioner 25 ha som "lämplig yta"; ett område under ca 8 ha sägs bli oanvändbart som promenadmark även om det uppfyller höga krav i övrigt. Asp-lund m.fl. 1985 anger 100 ha som riktvärde, 30 ha som gränsvärde samt en minsta godtagbar områdesbredd om 200 m.

Våra och Göteborgsprogrammetts förslag till rikt- och gränsvärden för promenadmarksstorlek ligger sålunda långt under dem hos Asp-lund m.fl. 1985. Dessa skillnader skall här diskuteras.

Vid en jämförelse mellan storlekskraven måste man se även till andra skillnader mellan riktlinjesystemen. För det första bör storlekskraven ses i relation till motsvarande närhetskrav; jämför det allmänna resonemanget på sid 35.

Vi ställer sålunda dels något högre krav på närhet (högst 0,8 km anmarschavstånd mot 1 km hos Asplund m.fl.), dels och framförallt räknar vi endast med den areal som faller innanför en "bortre mätgräns" 700 m längre bort; se sid 34 och 35. Mark bortom denna gräns har enligt vår bedömning måttligt värde, om man ser speciellt till promenadmarkers vanliga funktioner. Ifall man såsom Asplund m.fl. inte räknar med någon bortre mätgräns, skulle i princip även mark upp till några kilometer från bostaden kunna räknas in som promenadmark, om det rör sig om ett sammanhängande naturområde med närliggande angöringspunkt.

Därtill kommer att vi ställer kravet att den totala tillgången på promenadmark för ett bostadsområde måste uppgå till mer än ett enda område av gränsvärdestorlek. Vidare menar vi att tillgången måste öka med befolkningstrycket, om detta överstiger en viss nivå. Se vidare under Tillgång på friluftsmarker.

Önskvärt är givetvis att skilda bostadsområdets närfriluftsmarksfrågor liksom andra grönfrågor i och kring en tätort kan samordnas så att man även vid begränsad marktillgång behåller (skapar) större sammanhängande friluftsmarker än vad som oundgängligen motiveras av varje bostadsområde för sig. Under förutsättning av dylikt gott planeringsläge skulle även enligt vår mening 100 ha kunna var ett rimligt riktvärde för en gemensam promenadmark, som helst även skulle ingå i ett större "grönt stråk".

Vi anser emellertid att generella riktlinjer för grundläggande friluftsmarkstillgång inte rimligen kan utgå från så gynnsamt planeringsläge som ovan skisserats. Grundstandardriktlinjer bör kunna täcka även situationer med mer splittrade tillgångar och bör dessutom utgå från relativt återhållsamma krav på vilka funktioner områdena skall kunna fylla.

Stadsskogen i Uppsala kan belysa en del av det sagda. Den omfattar ca 90 ha och är enligt vår mening mycket rymlig — t.o.m. "onödigt" rymlig — om man främst skulle se den som bostadsnära promenadmark för ett enda bostadsområde. Den rymmer inte inom 700 m från något av de angränsande bostadsområdena.

Strövmarker. Vi utgår bl.a. från att en strövmark skall lämpa sig för ett besök om minst några timmar, motsvarande en gångtur om minst 10 km förutom annan verksamhet.

Vi föreslår för strövmarker en riktvärdesareal om 10 km² och en gränsvärdesareal om 3 km². Värdena inbegriper inte sådana kantzoner av ett friområde som är föga attraktiva som strövmark, bl.a. en 500 m-zon närmast större tätbebyggelse.

Arealvärdet 3 km² är även som gränsvärde i minsta laget och avser i första hand verkligt tätortsnära strövmarker.

Förbehållet om kantzoner medför att ett område som helt omges av t.ex. större tätbebyggelse och motorväg måste vara minst 5 å 8 km² för att gränsvärdet 3 km² för strövmark skall uppnås. (Borträkning av störda zoner berörs på sid 28. Jämför även definitionen på n-km-strövmark, s 51.)

Även Guinchard 1971, Göteborgs natur- och kulturvårdsprogram 1979 och Asplund m.fl. 1985 anger 10 km² som riktvärde; de båda förstnämnda använder dock inte denna term. Asplund m.fl. föreslår också gränsvärdet 3 km² liksom samma principer som vi för att räkna bort vissa kantzoner. Ändå kan "våra" arealanspråk beträffande närströvmark sägas vara något högre ställda på grund av annorlunda villkor beträffande anmarschavstånd, bortre mätgräns och total tillgång.

Inom en zon om ett par mil omkring en tätort bör finnas

sammanhängande goda friluftsmarker som är minst ett par gånger större än 10 km². Jämför "utflyktsområdes-zonen" i Guinchard 1971, tidigare nämnd i samband med avståndsfaktorer (sid 38). Man kan dock fråga sig om det behövs en särskild term för sådana "stora strövmarker".

"Gröna stråk" m.m. En del närbelägna grönytor kan ha påtagligt värde för friluftslivet utan att uppfylla villkoren rörande storlek, form m.m. för promenadmark eller strövmark. De kan ha stort värde som komplement till sistnämnda markkategorier, men de utgör nästan aldrig någon tillfredsställande ersättning.

Det kan röra sig om ganska små grönytor med särskilt stora natur- och kulturvärden, ofta vid sjöar och vattendrag. De fungerar som små utflyktsmål.

Det kan också röra sig om "gröna stråk", dvs. långa och åtminstone bitvis smala stråk av allmänt tillgänglig mark, omgivna av bebyggelse och åkrar m.m. samt i många fall inefattande partier som utgör promenadmark till närbelägna bostadsområden. De kan för Uppsalas del exemplifieras med det ca 3 km långa åsstråket Galgbacken - Röbo - Gamla Uppsala samt det ca 8 km långa Gula stigen-stråket mellan Kronåsen och Graneberg; jämför kartan fig. 7. Sådana stråk kan vara (eller göras till) lättåtkomliga och värdefulla vandrings- och skidstråk, i all synnerhet om de såsom i de nämnda exemplen utgår ända från tätortens centrala delar och om man lätt kan använda kollektivtrafik i ena riktningen. De kräver stor uppmärksamhet i planeringen och vid diverse uppdykande exploateringsärenden, eftersom påtagliga störningar även i mindre avsnitt kan verka som prop-par och spoliera själva sammanhanget i stråket, åtminstone psykologiskt.

En speciell form av gröna stråk är ringformade och mer eller mindre breda "grönbälten" kring större städer. Även

i Uppaläs kommunprogram 85 diskuteras frågan om ett sådant bälte, minst 5 km brett, kring den nuvarande staden. Här skall inte sådana planeringsfrågor diskuteras vidare, eftersom de gäller långt mer än grundstandardtillgång på närfriluftsmarker.

Frågor om gröna stråk, inkl. grönbälten, har sedan länge behandlats i allmän stadsbyggnadslitteratur. Vad beträffar speciellt friluftsplanning, se t.ex. von Platen 1975 och Krantz & Jensen 1983.

Besöksbelastning och -tryck

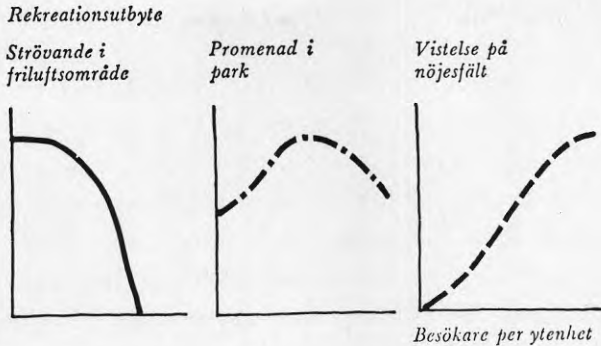
Besökstrycket på en friluftsmark, dvs. i princip besöksbelastningen per ytenhet, påverkar rekreationsupplevelserna på skilda sätt: dels direkt genom graden av kontakt och friktion mellan besökarna, dels indirekt genom slitage och nedskräpning och den skötsel och de anordningar som — till stor del ofrånkomligt — brukar följa med ökande besökstryck.

Rekreationsutbyte. Friluftsmarkens rekreationsvärde och "kapacitet". Vilket besökstryck man godtar växlar inte bara mellan skilda personer utan också mellan skilda slag av friluftsmarker. I bostadsnära promenadmärker godtar man mer "trängsel", anläggningar och slitage än i strövmärker.

SNV 1971 (sid 41-46) lämnar många synpunkter på principiella samband mellan bl.a. områdesstorlek, besökstryck, personers "rekreationsutbyte" och områdets "rekreationsvärde". Ett citat med figur följer här:

Inte bara aktiviteten utan även områdets karaktär är av betydelse. I utflyktsområdet kan ensamheten med naturen upplevas positivt, i stadens parkområde däremot kan ensamheten ge en känsla av otrygghet och inverka negativt. Följande tre figurer illustrerar hur rekrea-

tionsutbytet kan skifta mellan olika aktiviteter vid ökande besöksintensitet.

Samma skrift definierar ett områdes "rekreatiönsvärde" som summan av alla enskilda besökarens rekreatiönsutbyte. Rekreatiönsvärdet skulle alltså öka med ökande belastning ända till dess att de enskilda besökarnas rekreatiönsutbyte i genomsnitt minskar mer än vad antalet besökare ökar. Detta enkla kvantitativa resonemang är emellertid ohållbart — såsom också skriften medger — när belastningen på ett område börjar överskrida en gräns där själva karaktären hos området och rekreatiönsupplevelsena förändras i avgörande grad. Det är sålunda inte rimligt att inbördes gradera en strövmark med vildmarksdrag, en promenadmark och en stadspark, eftersom de representerar så olika slag av verksamheter och, framförallt, upplevelser. Serien av områdestyper representerar f.ö. ofta även skillnader ifråga om vegetation, djurliv och andra mer faktiska naturvärden.

Utan att närmare gå in i en diskussion om ovannämnda principfrågor skall vi här bara konstatera att besökstrycket i en strövmark inte kan öka utöver vissa gränser utan att mycket av dess önskvärda speciella upplevelsevärden går förlorade. En i bästa fall relativt lugn och "orörd" naturmiljö förvandlas så att säga till en vidsträckt prome-

nadmark av ganska nött och/eller arrangerad karaktär — och detta kanske utan att området har en egentlig promenadmarks speciella fördel av att kunna nås inom blott någon halvkilometer från bostaden.

Andra arbeten som behandlar frågor om friluftsmarkens "kapacitet" för olika slag av upplevelser och verksamheter är t.ex. Guinchard 1971 (bl.a. sid 42 och 119) och Wallsten 1985. Den senare ger en översikt av modern amerikansk litteratur i dessa frågor och redovisar bl.a. en begreppsapparat som bidrar till att göra behandlingen av ämnet mer stringent ("spektrum av rekreativsmöjligheter", "rekreativ bärformåga").

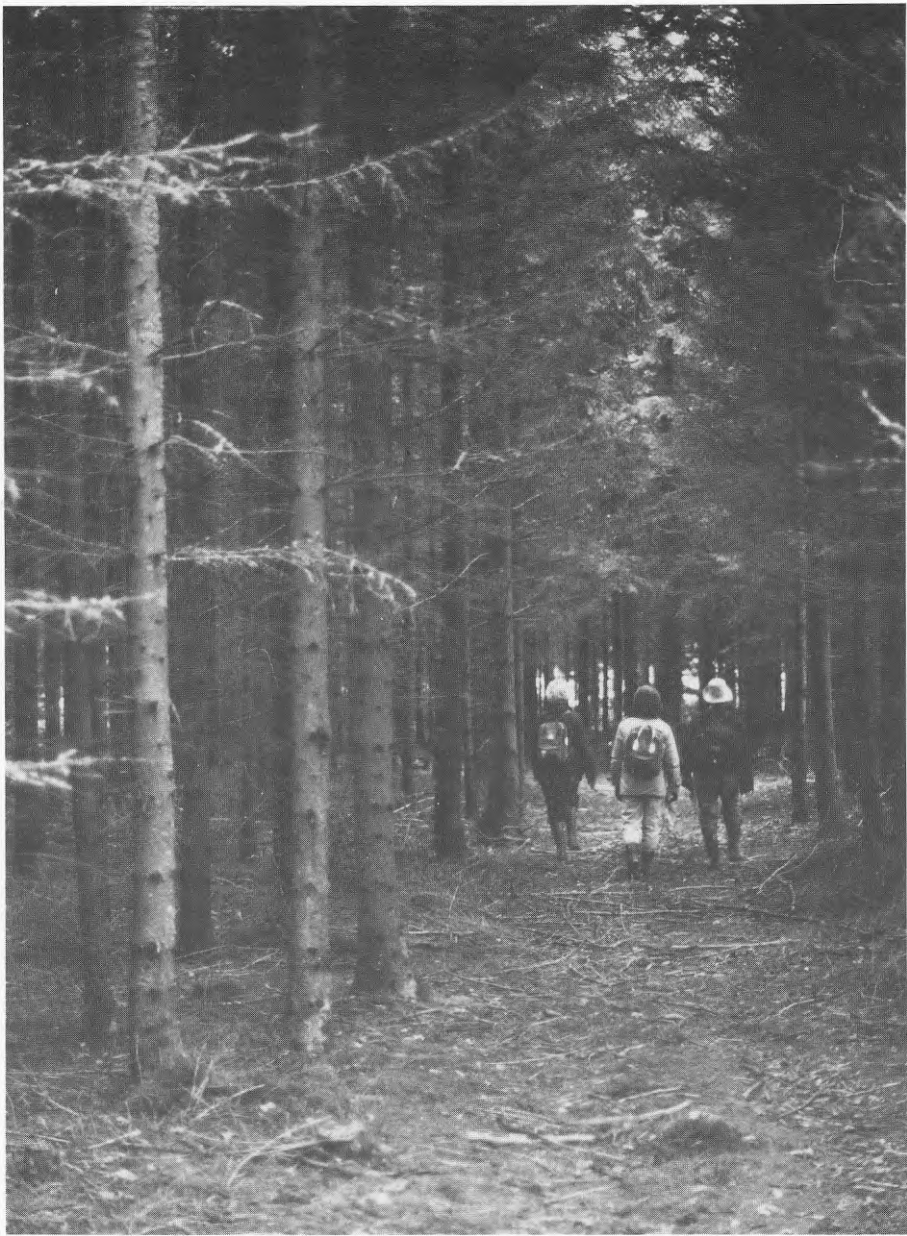
Planeringsmått på besöksbelastning och -tryck. I de översiktliga och långsiktiga planeringssammanhang det här är fråga om intresserar inte så mycket det aktuella besöksstrycket som det potentiella trycket under vissa planeringsförutsättningar. En generell sådan förutsättning är att alla friluftsmarker i trakten hålls lättillgängliga och åtminstone någorlunda tilltalande.

Det potentiella besöksstrycket uttrycker vi som "belastande folkmängd"/ha. Detta mått kan endast användas för jämförelser inom en och samma avståndskategori av friluftsmarker, t.ex. 3 km-strövmarker. Det bestäms, förenklat uttryckt, dels av folkmängden inom vissa avstånd från friluftsmarken, dels av hur mycket annan friluftsmark av samma kategori som eventuellt finns inom motsvarande avstånd från samma bebyggelseenheter.

Besöksstryckvärdena framkommer som en biprodukt när vi beräknar hur stor areal/inv. som skilda bebyggelseenheter har av promenadmark och närströvmark; jämför figur 5 och 6 samt bil. I. För övrigt kan även måttet areal/inv. sägas vara ett (indirekt) mått på genomsnittligt besöksstryck för en bebyggelseenhets samtliga promenadmarker eller närströvmarker.

Huvuddelen av tätortens närfriluftsskog bör skötas och brukas -- men inte med vidsträckta och nästan helt kala trakt-
hyggen, till stor del "skyddsdikade" och grovt maskinellt
markberedda. Ändå bör sådana misshandlade marker i tätort-
ers omgivningar betraktas som (potentiell) friluftsmark i
den kommunala översiktsplaneringen. Med lämplig skötsel kan
de på lång sikt bli en åtminstone godtagbar friluftsnatur.
— Vid Igelsjön nära tätorten Skyttorp i Uppsala kommuns
norra del.

Jämnåldriga granplanteringar med knappast ett strå på marken före 50-60 års-åldern ger knappast någon mer genuin naturupplevelse. Men finns viljan och resurserna kan de på sikt omformas till skog med något större variation och naturprägel. — Vittulsberg nordost om Uppsala.

Sådana här trakthyggen kan vara helt godtagbara för fri-luftslivet, i varje fall i strövmarker: högst några hektar stora, med ungträd och en del äldre träd lämnade att växa in i det nya beståndet, utan i varje fall grövre maskinell markberedning, etc. Även från andra naturvårdssynpunkter är dylika hyggen långt bättre än de mer extrema skogsåkrarna på de föregående bilderna. — Nära tätorten Storvreta norr om Uppsala.

Avverkning av relativt små luckor kan vara ett rimligt alternativ till trakthyggen nära tätorter, även där man vill få upp tall i förnygringen. Skogen blir ganska varierad även i liten skala. Risigheten är övergående. — Råby park strax nordost om Uppsala.

Promenadmark, närströvmark och därtill svarande bebyggelseenheter - definitioner

Vad promenadmark och strövmark innebär med hänsyn till deras funktioner har berörts något i det förbigående (t.ex. sid 20) och har behandlats utförligare i bl.a. Göteborgs natur- och kulturvårdsprogram 1979 och Asplund m.fl. 1985.

Här skall främst — på grundval av tidigare avsnitt — sammanfattas våra formella definitioner på promenadmark och närströvmark. Det gäller dels grunddefinitioner, som relateras till bostaden, dels planeringsdefinitioner, som relateras till hela bebyggelseenheter. Definitionerna innebär till stor del anvisningar om hur tillgångar skall mätas; jämför figur 1 och 2. Förutom de egentliga definitionerna, som baseras på de föreslagna gränsvärdena för avstånd och friluftsmarksstorlek, anges även de föreslagna riktvärdena.

Planeringsdefinitionerna måste inbegripa restriktioner för hur stora bebyggelseenheter som promenadmarker resp. strövmarker får relateras till, om tillgångsvärden skall bli meningsfulla. Bakgrunden därtill har redan berörts på sid 36, nedtill. Samtidigt bör man av praktiska skäl begränsa antalet urskiljda bebyggelseenheter. En följd blir att man urskiljer mindre och därför fler bebyggelseenheter när det gäller promenadmark än när det gäller strövmark.

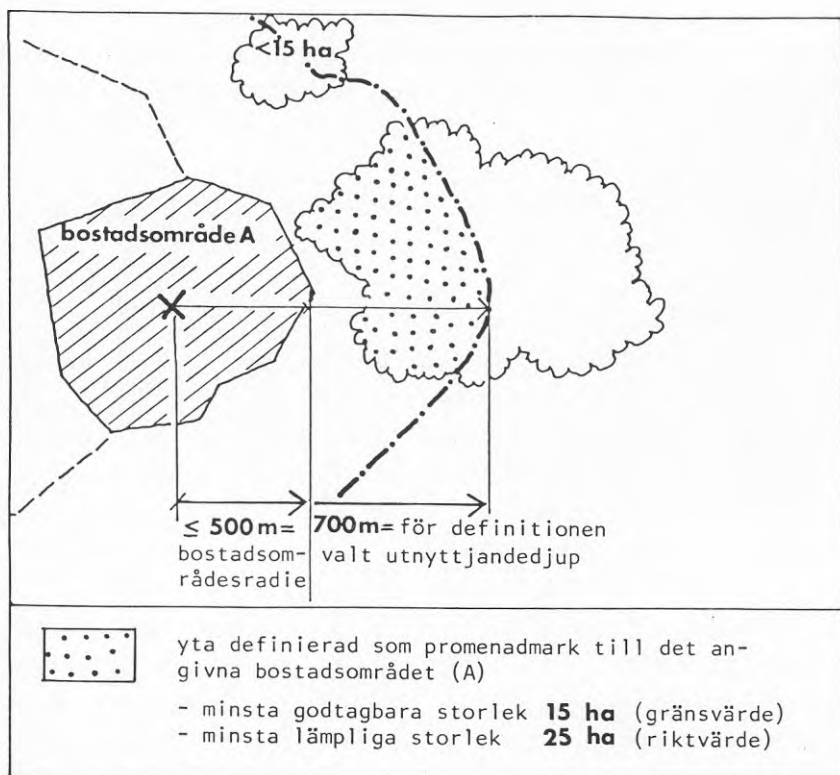
Promenadmark (bostadsnära motions- och promenadmark).

Grunddefinition: Friyta — godtagbar med hänsyn till miljö kvalitet, tillgänglighet, form och möjlighet till varierat vägval — som (a) kan nås inom högst 800 m fågelvägen från bostaden, (b) helt ligger inom 1,5 km från denna och (c) har en under hela året allmänt tillgänglig areal om minst 15 ha. Området kan helt eller delvis bestå av anlagd park.

Planeringsdefinition: Friyta — godtagbar med hänsyn till miljö kvalitet, etc. enligt ovan — som har en under hela året allmänt tillgänglig areal om minst 15 ha inom 700 m från ytterkanten av bostadsområde, vilket urskiljts så att det har en radie av högst 500 m i flertalet riktningar. Jämför figur 1.

Kommentar: Värdena 800 m för anmarschavstånd och 15 ha för areal är föreslagna gränsvärden. Som riktvärden föreslår vi 500 m resp. 25 ha.

Figur 1. Illustration till planeringsdefinitionen av promenadmark.

Kommentar: Grunddefinitionen anger för "anmarschavstånd": riktvärde 500 m, gränsvärde 800 m.

I och för sig skulle även promenadmarkstillgång för hela bostadsområden kunna mätas enligt den följande, principiellt bättre metoden för strövmark. Det kan emellertid leda till att man måste urskilja så många byggelseenheter och göra så omfattande beräkningar att merarbetet i förhållande till den valda metoden inte skulle stå i rimlig proportion till fördelarna. Detta gäller i synnerhet beräkning av värden för specifik tillgång (jfr sid 54 ff).

n km-strövmark.

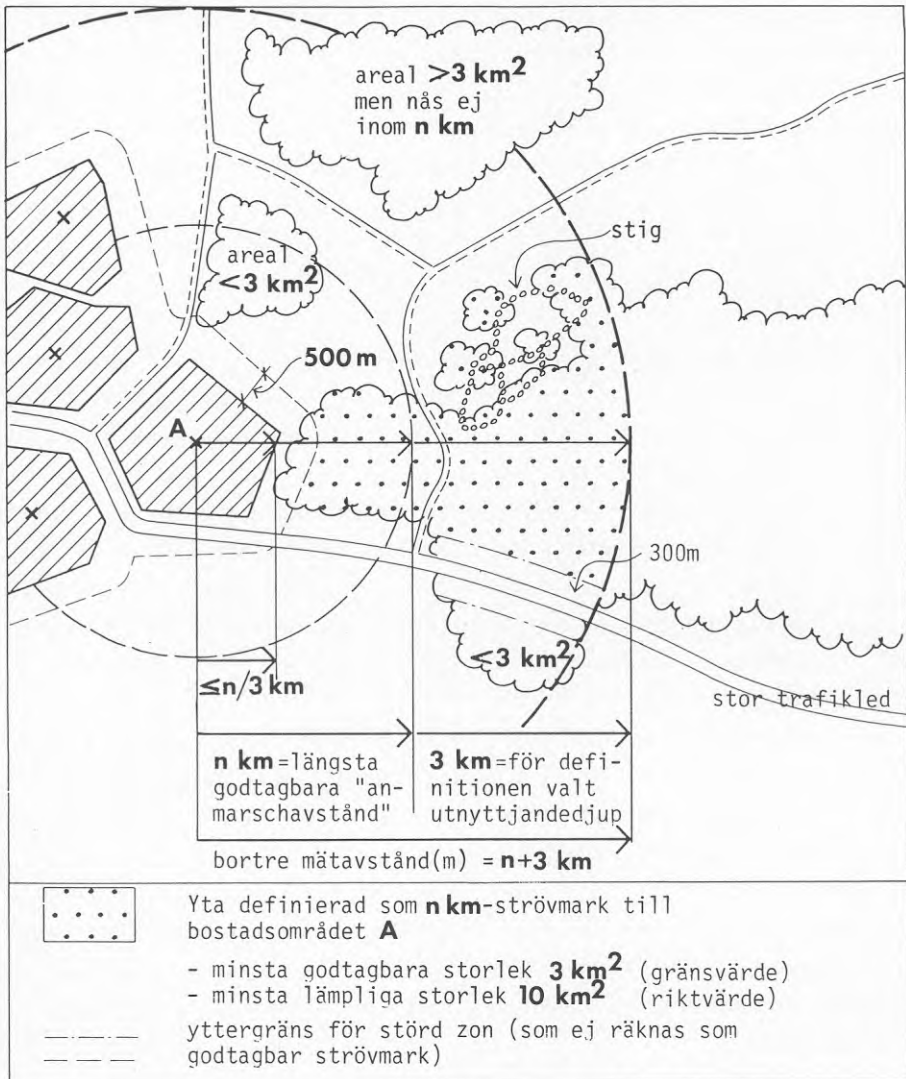
Grunddefinition: Friyta — godtagbar som strövmark med hänsyn till miljö kvalitet, tillgänglighet, form och möjlighet till varierat vägval — som (a) nås inom högst n km fågelvägen från bostaden, (b) helt ligger inom $n + 3$ km från denna och (c) har en under hela året allmänt tillgänglig areal om minst 3 km^2 . Zoner som är påtagligt störda som strövmiljö, bl.a. en 500 m-zon kring större bebyggelse, inbegrips inte.

Planeringsdefinition: Friyta som ovan, men avstånd mäts från bebyggelseenhets mittpunkt. Bebyggelseenhet urskiljs så att dess radie i flertalet riktningar är högst $1/3 n$. Jämför figur 2.

Kommentar: De föreslagna tillgångsriktlinjerna för närströvmark avser 3 km-strövmark, dvs. $n = 3$ km. Detta är då gränsvärdet för anmarschavstånd. Som riktvärde föreslår vi 2 km.

Arealvärdet 3 km^2 är även som gränsvärde i minsta laget och avser i första hand verkligt tätortsnära strövmarker. Som riktvärde föreslår vi 10 km^2 .

Figur 2. Illustration till planeringsdefinitionen av n km-strövmark. Den är ritad med $n = 3$ km (3 km-strövmark).

Kommentar: Rapporten avser främst 3 km-strövmark, och figuren är ritad som dylik, dvs: $n = 3 \text{ km}$, $n/3 = 1 \text{ km}$ och $n + 3 = 6 \text{ km}$.

Resultatet av lång tids blädningsskogsbruk ("stamvis blädning") på god mark: en tilltalande, starkt olikåldrig skog med många trädslag och ett rikt växt- och djurliv. Men blädningsskogsbruk ger knappast någon förnyring av ljuskrävande träd som tall och ek. — Vårdsätraskogen vid Gula stigen i Uppsalas södra utkanter.

Stadsskogen i Uppsala tjänar bl.a. som promenadmark för flera kringliggande stadsdelar. Den sköts som en skogspark och rymmer bl.a. flera anlagda gång- och cykelstigar och ett elljusspår. Det är lämpliga anläggningar i denna miljö — men inte i strövmarker längre ut från tätorten.

TILLGÅNG PÅ FRILUFTSMARKER

Skilda tillgångsmått

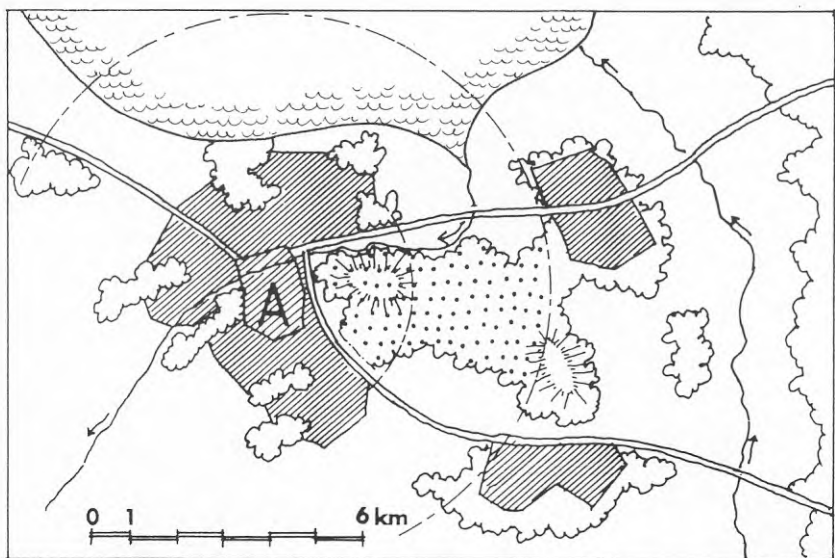
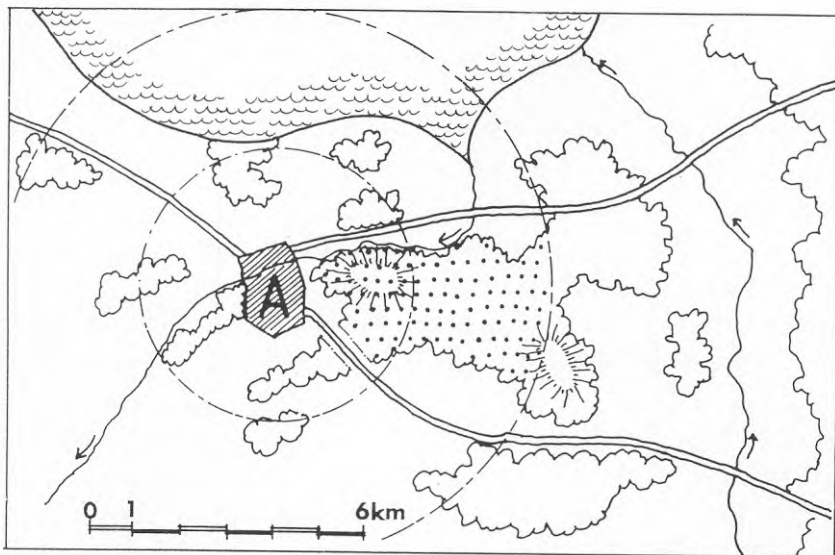
Hur stor arealtillgång som en person eller ett bostadsområde har av t.ex. närströvmark kan ses ur åtminstone två skilda synvinklar, såsom belyses av figur 3. För de båda begreppen föreslår vi termerna "disponibel areal" resp. "specifik areal" (eller på individnivå "areal/inv.").

Disponibel areal (disponibel tillgång) avser all friluftsmark av viss avståndskategori kring en bostad eller bebyggelseenhet, oberoende av hur många människor från egen eller andra bebyggelseenheter som belastar samma marker. Ett och samma markstycke kan således räknas in i den disponibla arealen för flera bostäder eller bebyggelseenheter. Begreppet disponibel areal belyses i figur 4.

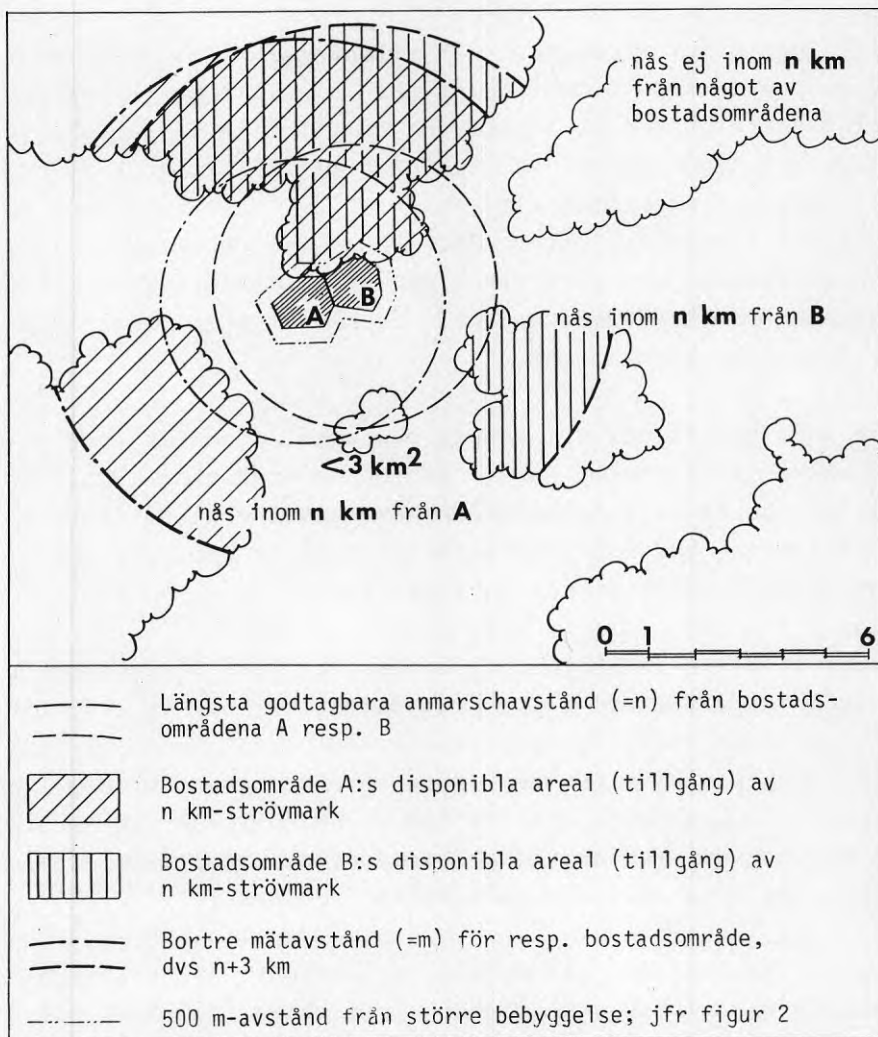
Specifik areal (specifik tillgång) avser däremot bara den areal som statistiskt sett kan hänföras uteslutande (specifikt) till en viss bebyggelseenhet eller — efter division med folkmängden — till var och en av dennas invånare. I senare fallet talar man lämpligen om areal/inv., och det är främst detta tillgångsmått som utöver disponibel areal kan ha intresse i planeringssammanhang. För att kunna bestämma areal/inv. måste man emellertid först veta hela den ifrågavarande bebyggelseenhetens specifika arealtillgång. Denna är givetvis mindre än den disponibla arealen, ifall de aktuella markerna helt eller delvis disponeras även av andra bebyggelseenheter. Kärnpunkten vid beräkning av specifik areal är just att statistiskt fördela gemensamt disponerade marker på de skilda bebyggelseenheterna.

I planeringslitteraturen förekommer areal/inv.-värden främst som medeltal för hela tätortsregioner (t.ex. Stockholms- och Oslo-regionerna) eller "friliggande" städer;

Figur 3. Exempel som avser att belysa att tillgång på fri-luftsmark (i detta fall 3 km-strövmark) kan behöva uttryckas på ett par skilda sätt. Bebyggelseenheten A:s enda 3 km-strövmark (prickad yta) i det övre fallet finns ograverad kvar i det undre. Annorlunda uttryckt har A:s "disponibla areal" av 3 km-strövmark inte minskat. Tillgångssituationen i fråga om 3 km-strövmark är ändå mycket olika, genom att befolkningstrycket på det aktuella området är mycket större i det undre fallet. Uttryckt med andra ord har A:s och varje invånares "specifika areal" strövmark minskat starkt.

Figur 4. Begreppet disponibel areal (tillgång) fri-
luftsmark exemplifierat med n km-strövmark.

Kommentar: Figuren är ritad med $n = 3$ km

man har då sluppit att först räkna ut specifika arealer för mindre bebyggelseenheter. I fråga om så närbelägna friluftsmarker som vi behandlar kan emellertid sådana medeltal dölja stora tillgångsskillnader mellan t.ex. skilda stadsdelar. Dålig standard på ett håll bör såsom vi redan

har sagt (sid 36, nedtill) inte få kompenseras av att andra har det extra bra.

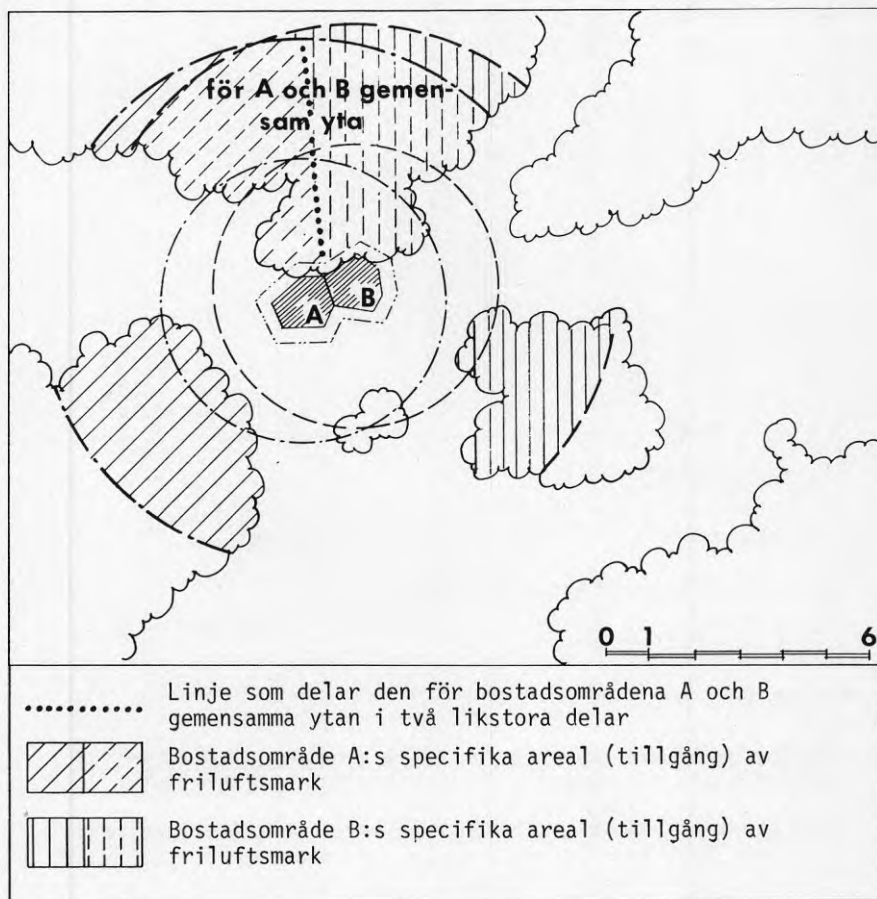
Tillgångsmåttet areal/inv. får sålunda någon större mening som planeringsinstrument först när det tillämpas på bebyggelseenheter som inte är större än att alla invånare i en enhet har någorlunda lika tillgång på friluftsmark av den aktuella avståndskategorin. Enheter av den storleken har emellertid ofta till stor del gemensamma disponibla tillgångar. Begreppet specifik areal friluftsmark för bebyggelseenhet blir då nödvändigt, om måttet areal/inv. skall bli statistiskt meningsfullt.

Den enda skrift där vi funnit begreppet specifik areal — om också inte termen — är Bostadens Grannskap 1975. När man där beräknar friytearealen inom visst avstånd från bostadsingång, tar man med bara hälften av den yta som så att säga är gemensam med en annan ingång.

Motsvarande enkla metod, som kan kallas "likadelningsmetoden", tillämpar vi för promenadmarker, när vi fördelar de (vanligen relativt små) partier som utgör gemensam disponibel tillgång för två eller fler bostadsområden. Se figur 5. Denna metod kan tillämpas på enskilda bostadsområden utan att man samtidigt beräknar den specifika arealen också för alla andra bostadsområden i trakten.

Likadelningsmetoden går emellertid knappast att tillämpa i fall då flera bebyggelseenheter och stora delar av deras sammanlagda disponibla marktillgångar är hopflätade till mer komplicerade tillgångskedjor eller -nät. Så är ofta fallet i fråga om strövmarker. För beräkning av specifika arealer av strövmark föreslår vi en befolkningstatistisk metod, som redovisas i bilaga I och summariskt även på figur 6. Denna metod förutsätter att man i ett enda sammanhang beräknar den specifika tillgången för samtliga större bebyggelseenheter som i någon högre grad har gemensamma disponibla tillgångar.

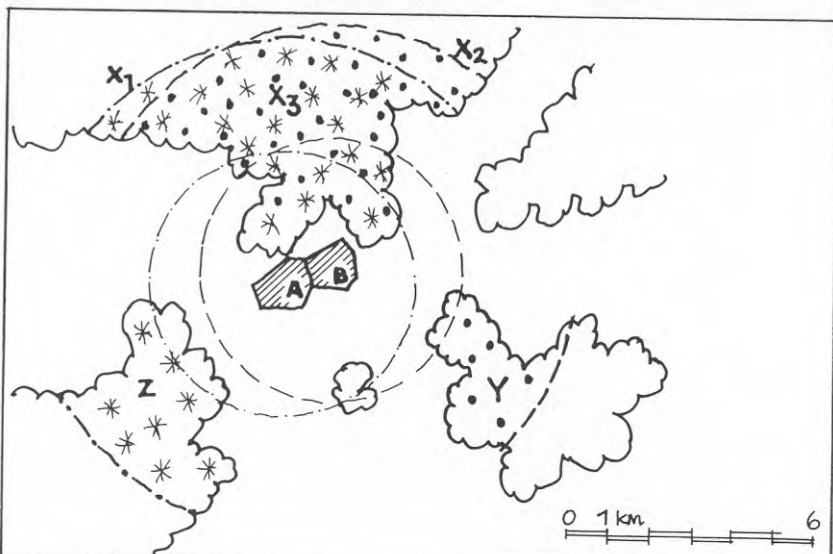
Figur 5. Begreppet specifik areal (tillgång) friluftsmark av viss avståndsklass definierat enligt "likadelningsmetoden". Gränser förklaras i figur 4.

Kommentar: I Uppsalastudien används metoden för promenadmark

Även i fall då det är praktiskt möjligt att välja mellan likadelningsmetoden och den befolkningsstatistiska metoden ger den senare mer verklighetstrogna resultat, om de berörda bebyggelseenheter har mycket olika folkmängd. Om nätverket av bebyggelseenheter och friluftsmarker är måttligt stort och invecklat, såsom i figur 6, kan man med

Figur 6. Begreppet specifik areal (tillgång) friluftsmark definierat enligt föreslagen befolkningsstatistisk metod. Gränser förklaras i fig. 4.

Förutsättningar:

Bostadsområde A har 15000 inv

Bostadsområde B har 20000 inv

* = 100 inv

• = 100 inv

Storlek på friluftsmarksavsnitt:

$$X_1 = 12 \text{ km}^2 \quad X_2 = 3 \text{ km}^2 \quad X_3 = 22 \text{ km}^2 \quad ; \quad X = 27 \text{ km}^2$$

$$Z = 8 \text{ km}^2$$

$$Y = 5 \text{ km}^2$$

Beräkning av A:s resp B:s specifika areal (tillgång) av friluftsmark av den aktuella kategorien. Starkt förenklat.

- 1/ Fördela, såsom skett i figuren, varje bostadsområdes befolkning jämnt över områdets disponibla areal av friluftsmark. Jämför principerna i figur 4.
- 2/ Beräkna hur många som kommer att statistiskt belasta det gemensamma avsnittet X_3 :
från bostadsområde A 10 000 personer
från bostadsområde B 14 500 personer
dvs uttryckt i procent: 40 % från A och 60 % från B.
- 3/ Det gemensamma avsnittet fördelas i förhållande till folkmängderna varvid:
A:s specifika areal = 40 % x 22 km^2 = 9 km^2
B:s specifika areal = 60 % x 22 km^2 = 13 km^2
- 4/ Specifik areal för bostadsområdena beräknas enligt:
för A = $X_1 + 0,4X_3 + Z = 2 + 9 + 8 \text{ km}^2 = 19 \text{ km}^2$
för B = $X_2 + 0,6X_3 + Y = 3 + 13 + 5 \text{ km}^2 = 21 \text{ km}^2$
- 5/ Specifik areal/inv blir för A = $1266 \text{ m}^2/\text{inv} = \text{ca } 1300 \text{ m}^2/\text{inv}$
Specifik areal/inv blir för B = $1050 \text{ m}^2/\text{inv} = \text{ca } 1100 \text{ m}^2/\text{inv}$

Kommentar: i Uppsalastudien används metoden för n km-strövmärk

lite vana tilllämpa den befolkningsstatistiska grundidén för grova överslagsberäkningar också utan att gå hela beräkningsgången i bil. I. Med ökande antal berörda bebyggelseenheter och friluftsmarker blir det emellertid allt svårare att ta större genvägar i denna beräkningsgång.

Samlade arealanspråk

Uppläggnig av samlade arealanspråk. Hur mycket promenadmark eller närströvmark som en bebyggelseenhet minst bör ha är i princip en annan fråga är den om hur stor den enskilda friluftsmarken minst bör vara. Redan gränsvärdet för total tillgång på en viss markkategori kan — och bör — ställas högre än ett enda område av gränsvärdestorlek. Ett sådant område kan ju endast till nöds fylla vissa av grundfunktionerna hos markkategorin ifråga. Sett över en längre tid ger området i alla händelser mycket ringa variationsmöjligheter. Om befolkningsstrycket ligger över en viss måttlig nivå, tenderar ett sådant område dessutom att förlora den önskvärda karaktären.

Det grundläggande anspråket när det gäller sammanlagd areal av viss markkategori bör avse "disponibel areal". Möjligheten att välja mellan skilda marker inom visst avstånd för t.ex. strövturer bör enligt vår mening vara minst lika god som den som en strövmark av riktvärdesstorlek erbjuder.

För så tätortsnära marker som vi behandlar bör dessutom anges "tilläggsanspråk" i form av areal/inv. Därigenom börjar bostadsområdets totala markanspråk stiga med folkmängden, om och när belastningen på markerna överstigit eller beräknas överstiga en viss nivå. Det skulle inte vara lika motiverat med ett sådant generellt tilläggsanspråk i tillgångsriktlinjer även för ett mycket vidsträckt tätortsomland; jämför diskussionen på sid 38, nedtill.

Bedömningsunderlag. Som bedömningsunderlag för riktlinjeförslag om tillgång på promenadmark och närströvmark har vi utnyttjat (1) egna och andras mätningar av befintliga friluftsmarkstillgångar för Uppsala och andra städer samt (2) några publicerade förslag om gräns- och/eller riktvärden för tillgång på friluftsmarker av skilda definierade slag. Mätvärdena har vi jämfört med den verklighet som de enligt vår erfarenhet avspeglar. Våra mätningar för Uppsalas del redovisas i tillämpningsstudien längre fram, medan en sammanställning av några publicerade mätningar och riktlinjeförslag görs i bil. II.

En del skrifter om friluftsmarkstillgång kring tätorter har så annorlunda syn än vi redan beträffade vad som skall mätas som grundläggande tillgångar att vi knappast kan använda deras tillgångsmätningar och -anpråk som bedömningsunderlag; somliga av dessa skrifter behandlar endast ett vidsträckt omland med t.ex. 2 å 3 mils radie. Därtill kommer att de tidigare skrifter som uttrycker marktillgång också som areal/inv. endast ser till större städer eller tätortsregioner som helhet, inte till enskilda stadsdelar eller mindre orter med var för sig någorlunda enhetlig tillgångssituation; jämför sid 36, nedtill, och sid 55. Efter viss bearbetning har dock även en del av de arealuppgifter som utgår från måttligt avvikande utgångspunkter kunnat utnyttjas för grova jämförande bedömningar.

Riktlinjeförslag. Vi föreslår följande värden som riktlinjer för bebyggelseenheters tillgång på promenadmark och närströvmark.

Promenadmark. Disponibel areal: gränsvärde 25 ha, riktvärde 50 ha. Areal/inv.: riktvärde 50 m².

Närströvmark (3 km-strövmark). Disponibel areal: gränsvärde 10 km², riktvärde 15 km². Areal/inv.: riktvärde 500 m².

Sammanfattning av riktlinjeförslagen

Sedan ovanstående förslag framlagts, skall våra riktlinjeförslag sammanfattas vad beträffar avstånds- och arealvärden; se tabell 2. Värdena för det enskilda området hänförs sig i första hand till grund-definitionerna av de båda markkategorierna (sid 49 och 51).

Tabell 2. Sammanfattning av föreslagna närhets- och arealriktlinjer för tillgång på närfriluftsmarker.

	Den enskilda friluftsmarken			Total tillgång	
	Anmarschavstånd, högst	Bortre mätgräns	Områdestorlek, minst	Disponibel areal (grundanspråk)	Areal/inv. (tilläggsanspråk)
Promenadmark	g: 800 m r: 500 m	1,5 km	g: 15 ha r: 25 ha	g: 25 ha r: 50 ha	g: - r: 50m ²
Närströvmark	g: 3 km r: 2 km	6 km	g: 3 km ² r: 10 km ²	g: 10 km ² r: 15 km ²	g: - r: 500m ²

g = gränsvärde, r = riktvärde

- = vi avstår åtminstone tillsvidare från att föreslå sådant värde

Riktlinjeförslagen avser som förut sagts i första hand medelstora och större svenska städer med främst landomgivningar, t.ex. Uppsala. Såsom också sagts (sid 23, nedtill) är det rimligt att planeringen för små orter, t.ex. Uppsalas kransorter, generellt inriktas på högre standard i fråga om tillgång på närfriluftsmark än den av oss skisserade grundstandard; det gäller framför allt själva närheten till de närmaste markerna. Vi finner det dock inte motiverat att definiera sådana planeringssituationer och att föreslå särskilda formella tillgångsriktlinjer för dem.

Utvärdering av tillgångsstandard. Planerings slutsatser

Med "tillgångsstandard" avses här en Orts eller stadsdels tillgångsstandard i fråga om närbelägna rekreationsmarker.

Syften. Att utvärdera en tillgångsstandard kan ha endera av eller bägge följande syften:

- Jämförelse med andra orter och stadsdelar, främst sådana i samma trakt eller stad.
- Mer allmängiltiga omdömen ("betyg"). Man jämför då med tillgångsriktlinjer och/eller andra slags måttstockar. De senare kan även vara informella men bör i varje fall vara medvetna för bedömaren.

Att jämföra bebyggelseenheters situation inbördes kan alltid vara befogat, men vi hävdar bestämt att en utvärdering även bör inriktas på mer allmängiltiga omdömen. Denna ståndpunkt blir närmast självklar, om man överhuvudtaget anser det meningsfullt med tillgångsriktlinjer. Att normalt stanna vid jämförelser mellan skilda bebyggelseenheter skulle främja en inställning i stil med att "den fattigdom som delas av alla bäres med jämnmood". Det sagda anknyter till vad som tidigare sagts om människors anpassning till bristsituationer och till argumenteringen för enhetliga tillgångsriktlinjer för orter av olika storlek m.m. (sid 16 resp. 21 ff).

Framförhållande utvärdering. Såsom (norska) Statens friluftsråd 1968 framhåller bör anspråken på friluftsmarkstillgångar i en expansiv tätortstrakt rättas efter rimliga tänkbara framtida utbyggnadsförhållanden och folkmängder. Att utvärdera befintliga och tänkta bebyggelseenheters tillgång på närfriluftsmarker under olika antaganden om framtida utbyggnad m.m. bör sålunda vara ett normalt led i kommunal och regional översiktsplanering.

Fornlämningar, odlingsspår och andra kulturminnen kan berika friluftsmarkerna med en verkligt påtaglig historisk dimension. — Den nedlagda kvarnen i Kvarnbo resp. Håga-högen, båda strax väster om Uppsala.

Det gick bättre att utnyttja åkerrika landskap för friluftsliv, innan flertalet tidigare brukningsvägar, diken m.m. rationaliserats bort. Nu kan det krävas att stigar anläggs över åkrar för att ett mosaikartat jordbrukslandskap skall kunna fungera väl som friluftsmark. — Upptill: gammal brukningsväg vid Håga väster om Uppsala. Nedtill: mosaikmarkerna vid Råby och Vittulsberg nordost om staden.

Uppläggning av utvärdering. Vid utvärderingen av en bebyggelseenhets tillgång på friluftsmarker bör man på det hela taget hålla isär de huvudnivåer som ungefär svarar mot bostadens grönytor, promenadmark och närströvmark; de fyller ju i hög grad olika rekreationsbehov. Dock kan det vara motiverat att även göra "nivåövergripande" bedömningar, i synnerhet i fall då skilda nivåer i hög grad flyter samman.

Vi föreslår att en utvärdering som inbegriper allmänna omdömen läggs upp på ungefär följande sätt (jämför tillämpningsexemplet för Uppsala):

Som grund för utvärderingen läggs tillgångarna (mätta i disponibel areal och areal/inv.) av de urskiljda grundläggande kategorierna av friluftsmark, i vårt fall promenadmark och 3 km-strövmark. Tillgångsvärdena jämförs med uppställda gränsvärden och riktvärden för totalt anspråk på mark av respektive kategorier. Detta ger en första grov uppfattning om tillgångsstandarden. Om tillgången på t.ex. promenadmark motsvarar ungefär gränsvärde eller riktvärde för disponibel tillgång, kan den i ett första steg betecknas som (till nöds) godtagbar resp. någorlunda god — dock i båda fallen under förutsättning att arealen/inv. inte avsevärt underskrider riktvärdet för detta tillgångsmått.

Faktorer som kan bidra till att komplettera och modifiera den första grova bilden av tillgångsstandarden — både ifråga om skilda huvudnivåer av friluftsmark och mer övergripande — är bl.a. följande:

- Promenadmarkernas och strövmarkernas närhet och miljö-kvaliteter utöver vad som krävs enligt definitionerna. Som sagts på sid 29 kan sådana faktorer endast till viss grad vägas mot och "ersätta" arealtillgång.

- Tillgång på någorlunda lättåtkomliga "attraktionsområden" i övrigt. Det kan gälla uppskattade små utflyktsmål eller marker som är något för små och/eller avlägsna för att kunna räknas som promenadmark eller närströvmark till bostadsområdet ifråga. Det kan också röra sig om sådana attraktiva områden som ligger klart utanför närströvmarksbältet men som genom garanterat långsiktiga trafikarrangemang (med tät turlista) ändå gjorts lättåtkomliga också för icke bilburna personer i den aktuella bebyggelsen; det kan röra sig om t.ex. friluftsgårdar.
- Det större eller mindre sammanhanget mellan traktens friluftsmarker inbördes och med andra grönytor, dvs. "grönytesystemets" struktur. Så t.ex. brukar ett relativt stort område som bildar sammanflytande promenadmarker för flera bostadsområden vara långt bättre för friluftslivet och andra miljöaspekter än vad mer uppsplittrade promenadmarkstillgångar är (jfr sid 43). Ännu fördelaktigare är om promenadmark och närströvmark för olika bostadsområden (plus eventuellt annan mark) dessutom bildar långa "gröna stråk"; jfr sid 45.
- Kommunikationsläget. Så t.ex kan en del stadscentras dåliga tillgång på närbelägna friluftsmarker i någon mån kompenseras av ett gott läge för allmänna kommunikationer åt flera håll. Detta gäller dock främst för redan verkligt friluftssintresserade vuxna människor.
- Eventuella möjligheter att skapa promenadmark och närfriluftsmark efter omfattande och genomgripande ändringar av markanvändningen i ett område. Det kan t.ex. gälla omläggning av åkermark i större skala. Denna punkt har betydelse endast i den mån det finns vilja och medel att utnyttja möjligheterna.

Även om modifierande faktorer sådana som de ovan uppräknade i princip kan vara väsentliga, torde de endast undantagsvis komma att i någon avgörande grad ändra det första och grundläggande utvärderingsstegets grova bild av en bebyggelseenhets tillgångsstandard.

Planerings slutsatser. Som sagts tidigare kan tillgångsriktlinjer för friluftsmarker få följder för själva strukturen i en expansiv tätortsregion. Riktlinjerna för promenadmark får relativt "finmaskiga" följder. Strövmarksriktlinjerna kan däremot få avsevärda konsekvenser även för en trakts tätortsstruktur i stort, i all synnerhet om de kombineras med riktlinjer för hushållning med åkermark. Om man, t.ex. i större tätortsregioner, tillämpar riktlinjer även för verkligt stora "utflyktsområden" inom ett vidsträckt omland, kan konsekvenserna för bebyggelselokaliseringen naturligtvis bli ännu storskaligare; jämför sid 38.

I praktisk politik har storskaliga gröna markanspråk givetvis det bättre förspant, om hela den berörda trakten ligger inom en enda kommun. Den stora Uppsala kommun med sin centralt belägna huvudort har därvidlag påfallande goda förutsättningar. De politiska-psykologiska svårigheterna kan vara större i sådana tätortsregioner som Stor-Stockholm och Stor-Göteborg, där planering redan för 3 km-strövmark i stor utsträckning förutsätter någon form av interkommunal samordning — och där det dessutom är som mest befogat att tillämpa även storskaligare riktlinjer för friluftsmarkstillgång.

I fall av knappa eller otillräckliga tillgångar av närfri-luftsmarker leder tillgångsriktlinjer, logiskt sett, direkt till vissa konkreta yrkanden i översiktsplaneringen för kommunen eller regionen. Om däremot tillgångarna är större, räcker inte tillgångsriktlinjerna ensamma som grund för yrkanden om att bevara just det ena eller det

andra området. Detsamma gäller givetvis i ännu högre grad beträffande yrkanden om hela friytestrukturen i stort i en tätortstrakt.

Några slags planeringsyrkanden som logiskt följer av en situation med knappa eller otillräckliga tillgångar av närfriluftsmarker är följande (jämför tillämpningsexemplet för Uppsala):

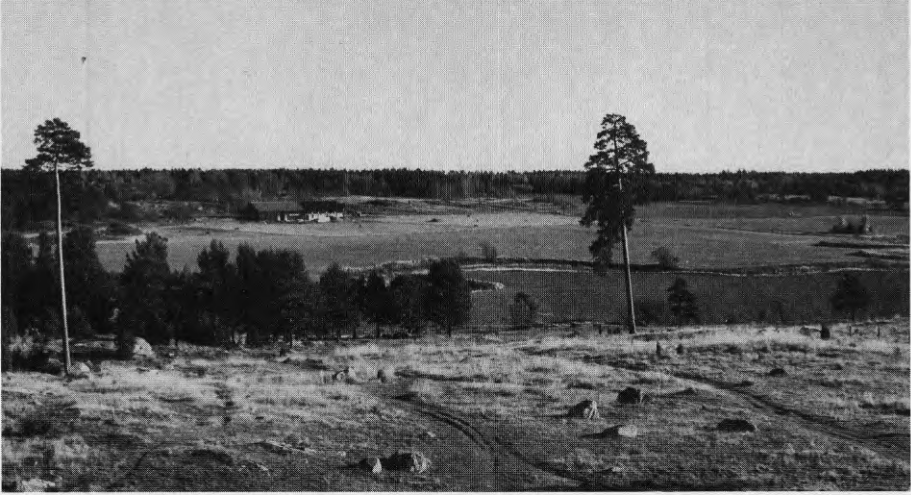
- Alla befintliga marker som har något friluftsvärde av betydelse i sammanhanget skyddas mot exploatering som skulle påtagligt skada miljövärdena. Det sagda gäller inte enbart definitionsmässiga promenad- och strövmarker utan kan avse också t.ex. minsta "mullebacke". Kommentarer: Redan att låta tätortsbebyggelse gå närmare en strövmark än 500 m innebär enligt strövmarksdefinitionen att inkräkta på den; jfr sid 28 och 51. Även bortsett därifrån kan många friluftsmiljöer skadas avsevärt redan genom att mark något utanför den egentliga friluftsmarken exploateras.
- Långa avstånd mellan en ort (stadsdel) och dess närmaste friluftsmarker utgör ett särskilt starkt motiv för bättre förbindelser däremellan, t.ex. genom cykelstigar och tätare bussförbindelser.
- Utpräglad brist på närfriluftsmarker motiverar att man söker utöka och skapa sådana, även där detta kräver relativt omfattande åtgärder och ändringar av markanvändning. I varje fall om bristen främst beror på att landskapet är starkt åkerdominerat, kan finnas goda möjligheter. Vad gäller promenadmark bör i en sådan situation strävan vara att uppfylla minst gränsvärdesanspråk på tillgång genom att överföra åkermark m.m. till park, i första hand naturlig sådan. — I fall av strövmarksbrist i ett åkerdominerat landskap torde man främst få inrikta sig på att genom stigar och mindre

planteringar söka sammanknyta åkerbackar och andra mindre naturmarkspartier till fungerande strövmarksenheter utan att åker tas i anspråk mer än i begränsad utsträckning. Det blir alltså mest fråga om att främja samutnyttjande av jordbrukslandskapet för både jordbruk och friluftsliv. Om sådana möjligheter saknas, bör utpräglad strövmarksbrist i varje fall få motivera att man söker bevara eller skapa avsevärt större promenadmarker än som annars hade krävts; ordet promenadmark används då i en vidgad mening även i fråga om mark som sträcker sig mer än 700 m från stadsdelen. En sådan anpassning skulle ändå bara utgöra en begränsad kompen- sation för bristen på verklig strövmark. Friluftsmarks- frågor i åkerdominerade landskap har behandlats av bl.a. R.Gustavsson 1979 och 1980 samt Skage & Rosell 1986.

- Man avstår från större bostadsutbyggnad där det redan råder påtaglig brist på närfriluftsmark, om inte tillgångssituationen dessförinnan väsentligt förbättrats genom skilda åtgärder. (Jämför vad som ovan sagts om nödfallsmöjligheten att i viss mån kompensera strövmarksbrist med avsevärt större promenadmarker än vad som normalt bör krävas.) Slutsatsen gäller inte endast för redan befintliga stadsdelar eller orter utan också för eventuella påtänkta sådana som skulle komma att "belasta" samma friluftsmarker som redan belastas av underförsörjda bebyggelseenheter.

Den sista punkten ställer på sin spets hela idén om riktlinjer för friluftsmarkstillgång. Idén går ju inte bara ut på att man i minst viss utsträckning skall spara befintlig friluftsmark och, där det råder brist, skapa ny sådan. Tanken är att riktlinjerna överhuvudtaget skall främja tätortsbefolkningars naturkontakt — och i varje fall motverka att fler människor får undermåliga förutsättningar för sådan kontakt. Jämför det tidigare avsnittet om "behov", där vi inte minst framhåller att närhet till

natur är viktig redan för att göra natur självklar ända från barndomen och för att alltså motverka främlingskänsla inför naturen.

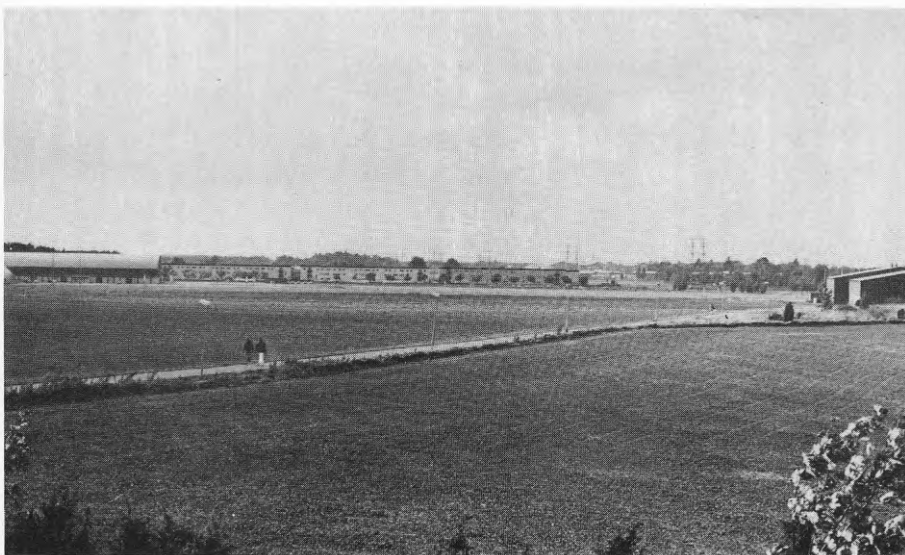
Hågadalen inpå Uppsalas västra stadsrand har alltjämt stort värde för friluftslivet, men senare tids igenläggning av diken, bäckar och åkervägar har gjort jordbruksmarkerna storskaligare även här — till förfång för såväl landskap och friluftsliv som flora och fauna. Vi har inte tagit med de stora åkerfälten vid arealmätningen av friluftsmark, trots att fälten givetvis ingår i "friluftsområdet" Hågadalen - Nåsten (jämför diskussion på sid 19 och 40).

Öppet jordbrukslandskap i stället för bebyggelse utanför ett bryn kan ha avgörande betydelse för skogspartiets miljövärdet och — ur en annan synvinkel — för dess "upplevelsemässiga areal". — Stabby backar i Uppsalas nordvästra kant.

Hagmarker med betande boskap inpå stadsranden ger inte bara tilltalande fritidsnatur utan gör också stadsborna förtrogna med djur. — Del av "Gränbyparken" i nordöstra Uppsala.

Jordbruksslätt som når ända inpå stadsbebyggelse bör omformas till att medge bättre samutnyttjande med friluftslivet än så här! — Del av "Gränbyparken" i nordöstra Uppsala.

TILLÄMPNINGSSSTUDIE FÖR UPPSALA

Presentation av kommunen och studiens bakgrund

Kommunen. Uppsala kommun, som fick sin nuvarande utsträckning 1974, omfattar ca 25 mil². Folkmängden har från 1980 till 1988 stigit från ca 146.000 till ca 162.000 invånare, varav staden (inkl. Sävja) nu står för ca 114.000. Bebyggelseexpansionen har varit stor i flera årtionden. Även under 1980-talet har tillkommit 500 - 1.500 lägenheter per år, i grova drag fördelat med 70 % på staden, 20 % på övriga tätorter ("kransorterna") och 10 % på landsbygden. Övervikten för staden har ökat de senaste åren.

Själva staden Uppsala med sin nu något diffusa karaktär upptar mycket grovt räknat 40 km², varvid även en del ganska stora "interna" grönytor inräknats. I fråga om topografi och landskapskaraktär i övrigt har staden och dess omgivningar två mycket olika sidor: i öster och norr har staden vuxit ut över jordbruksslätt och gränisar ännu till sådan, medan landskapet i väster och söder är mer småbrutet och skogrikt. Denna skillnad ger olika förutsättningar för friluftslivet.

Friluftsliv och naturvård: utredningar och planering. Friluftslivs- och naturvårdsfrågor i kommunen har under de senaste ca 20 åren behandlats i några kommunala utredningar (främst Ingmar, Bergmark & Sandberg 1968, Generalplan 69, Ingmar & Bergmark 1976 samt Kommunprogram 85) liksom i några fristående arbeten (främst Anefall 1973 och Aldskogius 1975). För närvarande pågår både en allmän naturvårdsinventering och en planering för närfriluftsmarker, båda i samband med arbetet på en kommuntäckande översiktplan.

Anefalls och Aldskogius' arbeten rymmer mycket av intresse för denna utredning och skall därför kort refereras här.

Anefall beskriver och analyserar villkoren för rekreation i staden. Han redovisar exempelvis hur fysiska barriärer som vägar och dylikt håller tillbaka många från att ta sig ut till friluftsområdena. Anefall kopplar detta till ekonomiska och sociala förhållanden i samhället och konstaterar att de flesta faktorer samvarierar både negativt och positivt. De med sämst ekonomiska förutsättningar för en rik fritid har också den sämsta fysiska miljön.

Aldskogius' studier visar hur närrekreationen har utvecklats i Uppsala. Undersökningen tog upp olika sport- och friluftslivsaktiviteter och visade att Uppsala-bornas vanor i stort överensstämde med riksgenomsnittet. För tre aktiviteter hade Uppsala dock påfallande höga värden: korta motionspromenader, cykelutflykter samt rodd och paddling.

Aldskogius genomförde också en intervjuundersökning för att kartlägga vilka delar av stadens omgivning som utnyttjades (avstånd upp till 30 km från centrum). För hälften av samtliga utflykter låg målet inom 10 km från staden. Aktiviteten "skogspromenader om några timmars längd" visade en tydlig koncentration till stadens närhet och till ett stråk mot sydväst. Som färdmedel använde 60 % bil, 10 % cykel, och resten — 30 % — gick; det bör observeras att undersökningen gjordes 1972. Aldskogius påvisade också att högt utnyttjande av marker samvarierade med bl.a. landskapstyp och anknytning till friluftsgård. Han bekräftade slutligen att man väljer utflyktsmål främst på den sida av staden där man bor.

Behandlingen av friluftsmarkerna i den kommunala översiktsplaneringen har varierat. Dock talar såväl Generalplan 69 som de båda senaste kommunprogrammen (1975, 1985) om definitiv avsättning av många viktiga friluftsmarker nära staden, även om det sedan dröjt med formella säkerställandeåtgärder. Kommunprogram 85 säger också att riktlinjer för vad som är godtagbar tillgång av närfriluftsmarker skall antagas av kommunen.

Denna tillämpningsstudie. Såsom nämnts i inledningen började vår utredning som ett led i det kommunprogramarbete som slutfördes 1985. Principerna och definitionerna i utredningens allmänna del skulle prövas i en tillämpningsstudie för staden Uppsala. Studien gjordes redan under 1980-1981.

Vi räknade emellertid även med de kommande utbyggnadsområden som då beslutats och med deras beräknade folkmängder (delvis ännu ej uppnådda). En del icke förutsedda mindre utbyggnader har visserligen skett, men de har inte i någon högre grad ändrat stadens befolkningsförhållanden.

Syftena med tillämpningsstudien är:

- att visa skilda stadsdelars nuvarande tillgång på promenadmark och 3 km-strövmark (och i viss mån även 5 km-strövmark),
- att grovt utvärdera stadsdelarnas närfriluftsmark-situationen, samt
- att draga några planeringsslutsatser på grundval av våra riktlinjeförslag.

Nuvarande tillgång på närfriluftsmark. Utvärdering

Kartorna figur 7 och bil. III samt tabell 3 visar de bebyggelseenheter som urskiljts för tillgångsmätningarna, och tabellen visar också folkmängder och mätresultat; de senare bör givetvis trots sin skenbara precision ses som ungefärliga närmevärden. I förbigående sagt är flera av bebyggelseenheter mer vidsträckta än vad planeringsdefinitionerna för promenadmark och för 3 km-strövmark förutsätter. När tillämpningsstudien utfördes på ett relativt tidigt stadium av utredningen, gjorde vi något annorlunda bedömningar än nu.

En del större "friluftsområden" — t.ex. Hågadalen-Nåsten, Kungshamn-Morga och backmarkerna NO om staden — innefattar stora åkerfält, som vi inte redovisar som "friluftstörre mark" trots att de utgör grundläggande element i dessa områden. Friluftsmark i den mening som vi registrerat den avser ju i huvudsak endast allmänt tillgänglig mark som

Tabell 3. Uppsalas stadsdelars och närmaste kransorters tillgång på promenadmark, 3 km-strövmark och 5 km-strövmark.

Föreslagna gränsvärden (=g) och riktvärden (=r) för tillgång har lagts in i tabellhuvudet. Tillgångsvärden som underskrider gränsvärdena för disponibel areal och riktvärdena för areal/inv har strukits under.

Tillgång på PROMENADMARK				Tillgång på STRÖVMARK			
Stadsdel och folkmängd	Disponibel areal (ha)	Areal /inv. (m ²)	Stor-stadsdel och folkmängd	3 km-strövmark		5 km-strövmark	
	g: 25 r: 50	r: 50		Disponibel areal (km ²)	Areal /inv. (m ²)	Disponibel areal (km ²)	Areal /inv. (m ²)
				g: 10 r: 15	r: 500		
1. G:la Uppsala 4 600	(12) ¹	0					
2. Lötén 4 500	40	40					
3. Gränby 5 400	70	80					
4. Kvarngärdet 6 400	(14) ¹	0	Nordost 20 900	<u>6,9</u>	<u>320</u>	41	850
5. Fålhagen 4 800	(0) ¹	0					
6. Sala backe 9 300	<u>15</u>	<u>10</u>	Ost 21 300	<u>9,1</u>	<u>340</u>	38	900
7. Årsta 7 200	<u>15</u>	<u>20</u>	City 7 800	(2,9) ¹	(150)	40	640
8. City 7 800	(40) ³	(40) ³					
9. Tuna backar 2 100	55	165					
10. Svartbäcken 5 400	25	<u>35</u>	Nord 17 700	<u>3,4</u>	<u>165</u>	38	610
11. Luthagen 10 200	<u>20</u>	<u>20</u>					
12. Stenhagen 4 300 ²	130	270					
13. Flogsta 5 700 ²	40	<u>30</u>					
14. Käbo 4 300	90	120	Väst 24 400 ²	30	800	37	810
15. Eriksberg 7 000	115	100					
16. Norby 3 100	230	460					
17. Gottsunda 12 200 ²	250	130	Syd 16 800 ²	40	1 210	76	2 050
18. Sunnersta 4 600	290	530	Sävja 9 500 ²	24	1 420	40	1 940
19. Sävla 9 500 ²	260	270					
Summa staden: 118 400 ²			118 400				
Kransort och folkmängd							
20. Storvreta 5 700 ²	255	450	Storvreta 5 700 ²	57	9 170	81	11 300
21. Knivsta 6 800 ²	100	145	Knivsta 6 800 ²	24	3 450	84	9 400

1) Åktuellt område underskrider något gränsvärdet för en promenadmarks eller strövmarks storlek.

2) Tillägg har gjorts för befolkningstillskottet i planerad bebyggelse.

3) Det är tveksamt om ifrågavarande två parkavsnitt tillsammans bör räknas som en promenadmark.

Kommentar till tab. 3: Folkmängdsuppgifterna avser år 1980 plus i några fall beräknat tillskott från då planerad
(forts på nästa sida)

uppfyller vissa villkor; av öppen åker har bara insprängda mindre partier inbegripits. Jämför de principiella resonemangen på sid 19 och 40.

Att åkermarkerna i huvudsak utelämnats vid arealberäkningen har emellertid i fall sådana som de nämnda gjort att arealvärdena inte helt synes återspegla vad man uppfattar som friluftsmark ens i trängre mening; detta gäller särskilt om man ser till förhållandena sedan en del kompletterande stigar har anlagts. På sid 41 antyds en möjlig utväg ur det skisserade dilemmat om hur friluftsmark bör arealmätas i åkerrika landskap.

Promenadmark. Tillgång på promenadmark har relaterats till 19 stadsdelar om 2 000 - 12 000 inv. vardera. De har i stort sett avgränsats enligt kommunens officiella områdesindelning och omfattar hela "staden" i vid mening utom några friliggande mindre villaområden. (Ett par stadsdelar är något olika avgränsade i fig. 7 mot i bil. III, men detta har ingen större betydelse för mätresultaten.)

Vad som bör räknas som promenadmark har i några fall varit oklart. Vi har med viss tvekan räknat Slottsbacken och Stadsträdgården som en promenadmark, trots att de skiljs åt av en starkt tafikerad gata. Vad gäller den i stadsplan avsatta Gränbyparken har vi tagit med de ännu enbart jordbruksutnyttjade fälten i områdets centrala del — liksom fotbollsplaner m.m. — medan vi uteslutit åker- och täktmark längre mot nordost. Denna jämkning beror närmast på en bedömning av faktiska politiska möjligheter att få större delar av Gränbyparkens öppna fält bättre lämpade som promenadmark inom tämligen näraliggande framtid. Även den

(forts på tabellkommentar:)

större bebyggelse. I ett par fall har de redovisade folkmängderna ännu (1988) ej uppnåtts, medan andra stadsdelar fått smärre tillskott som ej förutsågs 1980. Stadens nuvarande folkmängd är ca 114.000.

Figur 7. PROMENADMARK OCH NÅGRA ANDRA GRÖNYTOR NÄRA UPPSALAS BOSTADSDOMRÅDEN

Kartan avser läget omkring 1980, inkl. då beslutade nya utbyggnadsområden.

Teckenförklaring

Yttergräns för studerade stadsdelars bostadsområden

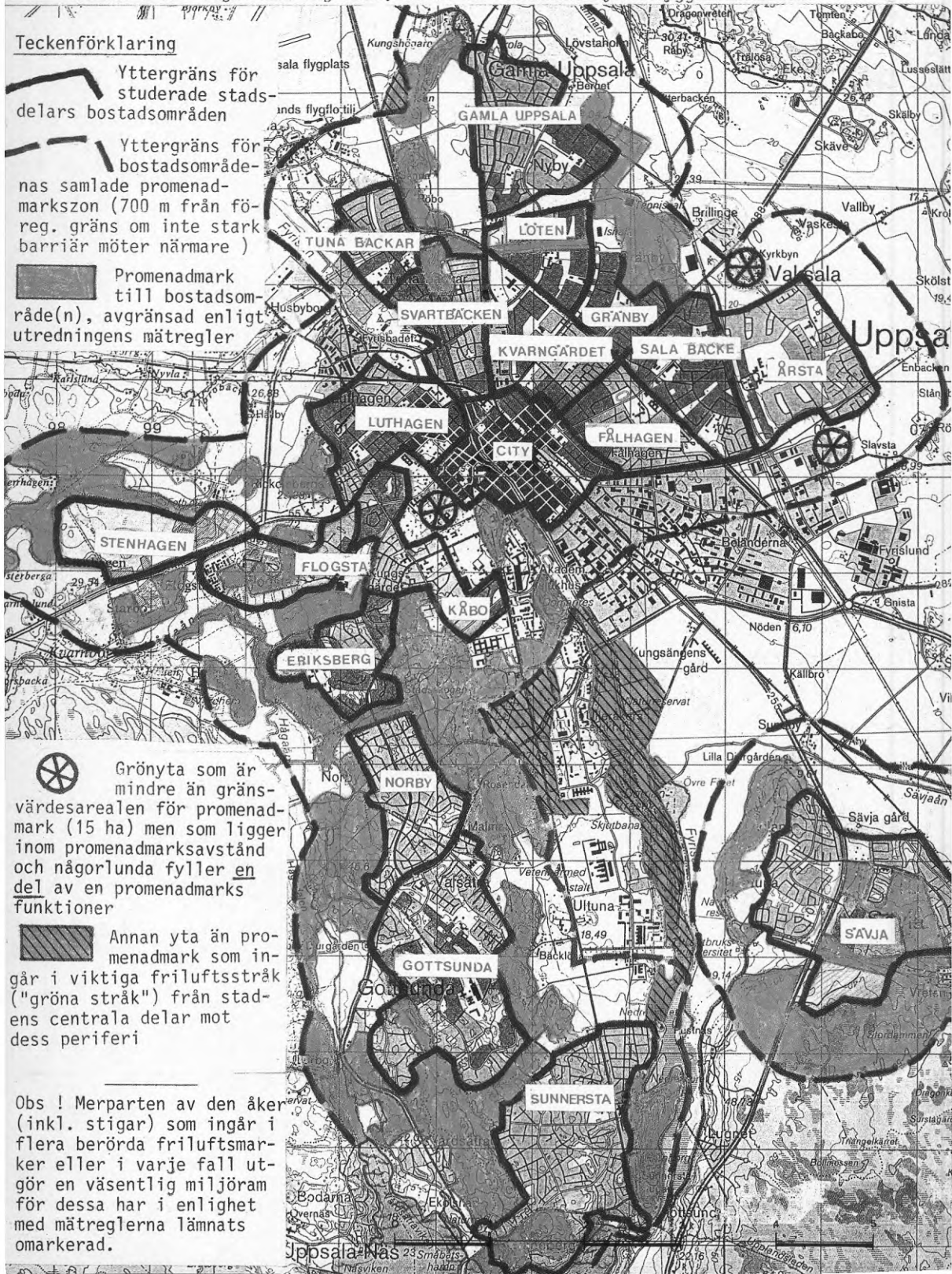
Yttergräns för bostadsområdenas samlade promenadmarkszon (700 m från föreg. gräns om inte stark barriär möter närmare)

Promenadmark till bostadsområde(n), avgränsad enligt utredningens mätregler

Grönyta som är mindre än gränsvärdesarealen för promenadmark (15 ha) men som ligger inom promenadmarksavstånd och någorlunda fyller en del av en promenadmarks funktioner

Annan yta än promenadmark som ingår i viktiga friluftsstråk ("gröna stråk") från stadens centrala delar mot dess periferi

Obs ! Merparten av den åker (inkl. stigar) som ingår i flera berörda friluftsmarker eller i varje fall utgör en väsentlig miljöram för dessa har i enlighet med mätreglerna lämnats omarkerad.

redovisade "Lerdammsparken" utanför Nyby är till stor del ännu endast en möjlig framtida rekreativmark.

Utvärderande kommentarer till tillgångsvärdena för promenadmark:

— I huvudsak har de södra och sydvästra stadsdelarna gott om promenadmark (de flesta har en disponibel tillgång på 100 - 250 ha och en specifik tillgång motsvarande 100 - 450 m²/inv.), medan de norra och östra har intet eller föga (motsvarande värden för de flesta är 0 - 25 ha resp. 0 - 35 m²/inv.). Denna tillgångsskillnad i stort sammanhänger i hög grad med skillnaden i landskapstyp. I det småbrutna landskapet i söder och sydväst har det vid utbyggnaden fallit sig naturligt att spara en del natur mellan stadsdelarna, och goda friluftsmarker tar ofta vid direkt vid stadsranden. För de norra och östra stadsdelarna har förutsättningarna i båda avseendena varit sämre. Det finns vissa möjligheter att förbättra situationen där genom att anlägga park (naturpark) på åker och i f.d. täktområden, men det synes svårt att komma till beslut därom; en del naturlig park har dock anlagts på senare år, bl.a. Lerdammsparken. Det är anmärkningsvärt att "City" genom sin närhet till bl.a. Slottsbacken och Stadsträdgården har bättre tillgång på bostadsnära tilltalande grönytor än flertalet stadsdelar i norr och öster; det är dock som redan sagts tveksamt om de nämnda grönytorerna bör räknas som en promenadmark.

— Sett i stort för hela staden har i varje fall hittills funnits ett klart statistiskt samband mellan stor andel flerfamiljshus i bostadsområden och liten tillgång på promenadmark — och motsatt samband beträffande områden med stor andel enfamiljshus. Det finns dock flera undantag från ovannämnda samband, och dessutom minskar detta i och med pågående och planerade utbyggnader.

- Stora trafikleder med stark barriärverkan minskar en del promenadmarkers dragningskraft för många närboende. Det gäller t.ex. E 4:an, Råbyvägen och Vaksalagatan i de nordöstra stadsdelarna.

Strövmark. Tillgång på närströvmark har relaterats till sju större bebyggelseenheter, som vi kallar "stor-stadsdelar" och som har en befolkning om 10 000 - 20 000 inv. vardera. Vi har vidare tagit med två kransorter, Knivsta och Storvreta, enär de delvis belastar samma närströvmarker som staden. Se vidare kartorna och tabell 3.

De tillgångsriktlinjer för närströvmark som föreslagits i utredningens allmänna del avser 3 km-strövmark; jämför sid. 38 och sid. 51. Det är också främst denna avståndsklass som tillämpningsstudien avser. Vi har emellertid dessutom mätt tillgången på 5 km-strövmark (dvs. mark som kan nås inom 5 km och har bortre gräns vid 8 km) för att belysa avståndsfaktorns betydelse för resonemang om tillgångsfrågor.

Kommentarer till tillgången på 3 km-strövmark:

- I stort sett är tillgångarna fördelade enligt samma mönster som för promenadmarkerna: de södra och västra stor-stadsdelarna har vardera en disponibel tillgång av 25 - 40 km² samt en specifik tillgång motsvarande ca 1.000 m²/inv., medan de norra och östra stor-stadsdelarnas motsvarande värden är 3 - 9 km² resp. 150 - 300 m²/inv. Om vi hade låtit stadskärnans barriärverkan slå igenom, skulle de låga värdena ha blivit ännu lägre, och spännvidden hade ökat.
- De östra och nordöstra stor-stadsdelarna har inte bara mindre tillgångar av 3 km-strövmark, utan dessa marker är också mindre åtkomliga än de andra storstadsdelarnas strövmarker. De 1 à 2 km breda åkerfälten i öster och

nordost med få tvärande gång- och cykelstigar upplevs av en stor allmänhet som en barriär. Stadsdelarnas friluftsmarkstillgångar därbortom kan därför ännu i viss mån betraktas som potentiella.

- Statistiskt samband i stort mellan hög andel enfamiljs- hus och relativt god marktillgång finns ännu också för 3 km-strövmark, för övrigt något starkare än för promenadmark.

Kommentarer till tillgången på 5 km strövmark:

- De relativa statistiska skillnaderna mellan skilda stadsdelar ifråga om strövmarkstillgång minskar om man vidgar mättings-räjongen. Skillnaderna är visserligen stora ännu för 5 km-strövmark men avsevärt mindre än för 3 km-strövmark. Om man redovisade strövmarkstillgång enbart för vidare räjonger än 3 km-strövmarkerna, skulle man dölja viktiga tillgångsskillnader, som inte minst psykologiskt sett är högst reella (jämför sid 38). Redan mellan skilda 3 km-strövmarker finns ju stora skillnader i åtkomlighet.

Nyanseringsfrågor. På sid 64 nämns en del faktorer som kan tänkas mer eller mindre modifiera den bild som de "råa" tillgångsvärdena på promenadmark och närströvmark ger av ett bostadsområdes närfriluftsmarks-situation. Det gäller främst promenad- och strövmarkernas närhet och miljökvaliteter, tillgång på någorlunda attraktiva marker i övrigt (jämför kartorna sid 74 och bil. III), större eller mindre sammanhang mellan friluftsmarker (och andra friytor) samt bostadsområdets kommunikationsläge.

En genomgång visar att tilläggsfakta och -bedömningar av ovanstående slag i huvudsak inte ändrar den allmänna bild som tabell 3 ger av de skilda stadsdelarnas närfriluftsmarks-situation. Delvis skärper den bilden av ojämlikhet

mellan skilda stadsdelar. Jämför t.ex. vad som redan sagts om skillnader i avstånd till närströvmarker.

Sammanfattning. Närfriluftsmarks-situationen för Uppsalas skilda delar kan sammanfattas så här:

- Stadens västra och södra delar har god eller tämligen god tillgång på "grundstandard-marker" för friluftslivet — från parker till 3 km-strövmarker — medan de norra, östra och centrala delarna i stort sett har det dåligt ställt. Flertalet av de senares tillgångar av såväl promenadmark som 3 km-strövmark är sålunda klart mindre än de av oss föreslagna gränsvärdena för disponibel tillgång och riktvärdena för areal/inv.
- Kring den norra och nordöstra stadsranden finns dock en del möjligheter — ännu alltför litet utnyttjade — att skapa ny promenadmark av åkermark, gamla täktområden o.d. samt att göra befintliga naturmarker mer attraktiva och lättåtkomliga.

Planerings slutsatser

Vi skall här begränsa oss till planerings slutsatser för de norra och östra sektorerna av staden med deras allmänna brist på lättåtkomliga friluftsmarker. Jämför det generella resonemanget om planerings slutsatser på sid 65 ff.

Utbyggnadsfrågor. För de norra och östra sektorerna av staden med näromgivningar leder de föreslagna tillgångsriktlinjerna någorlunda entydigt till följande slutsatser beträffande exploatering för bostäder, industrier, större vägar m.m:

- All exploatering undviks som kan inkräkta på eller överhuvudtaget påtagligt skada någon befintlig prome-

nadmark eller strövmark för de aktuella stadsdelarna. I fråga om promenadmarker gäller detta t.ex. Gränbyparken och Lerdammsparken (för stadsdelarna Gränby, Kvarngärdet och Gamla Uppsala), Galgbacken - Tallbacken - Röbostråket (Svartbäcken, Tuna Backar) samt Stabby backar jämte Myrbergska tomten (Luthagen).^{*} Beträffande strövmarker gäller slutsatsen främst Vedyxaskogens nordvästra hälft, back- och brynmarkerna Råby - Eke - Vittulsberg - Jälla samt Svinskinnskogens norra del jämte angränsande avsnitt av Librobäck.

Såsom redan nämnts (sid 64) kan marker sådana som de ovanstående påtagligt skadas redan genom att vissa omgivningspartier exploateras för bebyggelse m.m. Vad gäller promenadmarker kan detta väl belysas av Stabby backar, Luthagens enda lilla område av detta slag. Dess värde trots litenheten beror i hög grad på de öppna åkeromgivningarna; också stigen i kanten mot dessa är mycket inbjudande. De öppna åkeromgivningarna gör att områdets "upplevelsemässiga areal" är större än den fysiska. Områdets miljövärden och upplevelsemässiga areal skulle minska avsevärt om de intilliggande åkrarna bebyggdes, desto mer ju tyngre bebyggelse det blev fråga om. Det finns därvidlag kanske rentav en gräns då det är tveksamt om ett så litet område överhuvudtaget borde räknas som promenadmark. Jämför principdiskussionen på sid 28, mitten.

— Bristen på marker som uppfyller definitionerna på promenadmark och 3 km-strövmark gör det extra angeläget

* Om man ser enbart till tabellens siffror, kan slutsatsen möjligen förefalla förhastad beträffande Gränby och Tuna Backar. Emellertid utgör de ifrågavarande markerna — dvs den ännu ofullbordade Gränbyparken resp. Galgbacken - Röbostråket — de närmaste någorlunda stora grönyrtorna även för angränsande stadsdelar, som är klart underförsörjda på promenadmark.

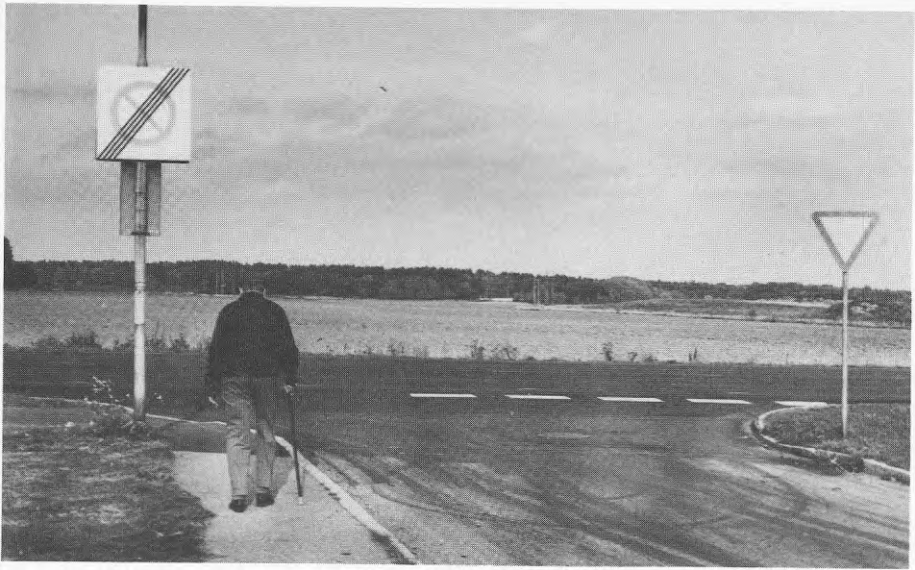
att slå vakt även om andra någorlunda närbelägna naturpartier som har eller kan få ett påtagligt värde för friluftsliv i en eller annan form. Ett exempel inom "promenadmarksnivån" är Boktryckarparken söder om Årsta. Ett exempel inom strövmarksnivån är ett bälte av skogen Örlösan till ett gott stycke bortom 6 km-avståndet i Vittulsberg - Jälla - Hällby-sektorn i nordost. Som mindre utflyktsområden kan framhållas Hässelby park och Hässelby hage i nordväst, detta oberoende av den senares stora skyddsvärden av andra slag; jämför markeringar på kartan bil. III.

- En del åkermarker i och utanför stadsranden lämnas obebyggda redan av den anledningen att de helt eller delvis bör omformas till friluftsmarker; se mer därom i ett senare avsnitt. (Andra skäl än friluftslivets mot att låta staden växa ut längre på slätten ligger utom ramen för denna utredning.)
- De stadsdelar vilkas tillgångar av promenadmark eller 3 km-strövmark redan är klart mindre än tillgångsriktlinjernas gränsvärden för disponibel tillgång (och starkt underskrider riktvärdena för areal/inv.) byggs inte ut för nämnvärt fler invånare, om inte tillgångssituationen dessförinnan väsentligt förbättrats, i varje fall ifråga om promenadmark. Ifall slutsatsen begränsas till stadsdelar som nu har påtaglig brist på både promenadmark och strövmark, gäller den åtminstone de följande: Gamla Uppsala, Kvarngärdet, Fålhagen, Salabacke, Årsta, City, Svartbäcken och Luthagen.

Som en allmän kommentar till den sista punkten jämför sid 67, nedtill.

Även parkområden i en stad bör kunna räknas som promenadmark om de är tillräckligt stora och omväxlande. Slottsbacken (upptill) och Stadsträdgården i Uppsala kan tillsammans möjligen räknas som en sådan, i varje fall om de inte skildes åt av en starkt trafikerad gata.

En kilometer över till skogen. Långt eller nära? Det beror i hög grad på var tillfartsstigarna går och hur trivsamma de är. Ett naturparksstråk håller på att anläggas i bildens högra kant. — Nyby i nordöstra Uppsala; i bakgrunden skogen "Råby park".

Om det från början saknas natur för friluftsliv in på bostadsområdet, får man skapa den. Som här i en till större delen uppfyllt f.d. lertäkt. — Lerdammsparken utanför Nyby i nordöstra Uppsala.

Förbättring av bristfällig tillgångsstandard. De mer påtagliga bristerna i friluftsmarkstillgång för stadens norra och nordöstra delar bör föranleda dels att ny friluftsmark anläggs och att en del befintlig sådan sätts i bättre skick, dels att gång- och cykelförbindelser till (och delvis inom) några strövmarker förbättras.

Vad först beträffar promenadmark bör t.ex. de ännu ofullbordade Gränbyparken och Lerdammsparken liksom en del angränsande åker- och täktmark i första hand planeras för promenadmarksändamål. Det bör sålunda inte förläggas fler anläggningar dit, om de inte smälter väl in i och klart underordnas en helt natur- och parkdominerad områdesprägel utan fler bilvägar och -parkeringar. Somliga små promenadmarker och liknande grönytor — t.ex. Galgbacken - Röbostråket för Svartbäcken, Boktryckarparken för Årsta samt Stabby backar jämte Myrbergiska tomten för Luthagen — bör om möjligt utvidgas något och under alla förhållanden handhas så att deras areal och rekreationsmöjligheter tillvaratas maximalt; detta får för övrigt följder även för omgivningarnas planering såsom förut berörts. Promenadmarksbrist bör dessutom få motivera att relativt stora gräsytedominerade parker görs mer naturlika, även sådana som inte kan nå promenadmarksstorlek. Som exempel kan nämnas Årstaparken.

Vad sedan gäller möjligheter att förbättra närströvmarks-situationen för de aktuella stadsdelarna skall vi främst peka på följande tre områden: (1) back- och brynmarkerna NO om staden kring Råby, Eke, Vittulsberg och Jälla, (2) stråket Stabby backar - Berthåga - Svinskinnskogens norra del - Librobäckens ravin samt (3) de mellanliggande backmarkerna NV om staden kring Hässelby, Åkerby (i Börje socken) och Broby.

I dessa marker bör t.ex. fler stigar anläggas över åkrarna, och i samband med en del av stigarna bör enstaka små planteringar göras. Vidare bör en del granplantager överföras

till mer omväxlande skog. De ganska stora kantpartier av begravningsplatsen vid Berthåga som utgörs skogbevuxen moränmark utan gravar bör inte som nu hållas avstängslade från angränsande skog. De ovannämnda backmarkerna NV om staden redovisar vi i denna tillgångsstudie endast som tre "utflyktsmål" (se kartan bil. III), men med ganska omfattande stigdragningar m.m. torde det bli möjligt att få området att hjälpligt fungera som en sammanhängande strövmark.

Vad slutligen beträffar gång- och cykelförbindelser till strövmarker är det främst till markerna i öster och nordost som det behövs fler trivsamma tillfarter för att fler människor i angränsande stadsdelar spontant skall uppfatta dessa marker som självklara närliggande naturområden. Stigar, små planteringar och andra åtgärder behöver samordnas.

NÅGRA ANVÄNDA TERMER

De termer som redovisas nedan är dels några som vi själv formulerat, dels några som av skilda författare använts i något skiftande betydelser och för vilka vi preciserar den betydelse som vi lagt i termen. Jämför Bergsjö & Nilsson 1983 ("Begrepp för utemiljö"), som dock i så hög grad utgår från den detaljplanelagda tätortsbebyggelsens villkor att vi i några fall känt oss tvungna att använda termer i något annorlunda betydelse än de där rekommenderade.

Allmänt tillgänglig mark: Mark som åtminstone rättsligt sett är tillgänglig för allmänheten under hela året.

"Anmarschavstånd": se sid 30 och 34.

Besöksbelastning, besökstryck: se sid 46 och 48.

Bortre mätgräns (avståndsgräns): se sid 34.

Bostadens (eller bostadsområdets) friytor: se sid 20.

Bostadsnära promenadmark = promenadmark.

Disponibel areal (tillgång): se sid 53.

Friluftsmark: se sid 19-20, 26 och 40-41.

Friluftsområde: se sid 19-20 och 40-41.

Friområde, friyta: Vi avser därmed i princip både "grön-
ytor" (se nedan) och annan tekniskt icke exploaterad
mark, t.ex. åker, i och kring tätorter.

Grundstandard: se sid 20-21.

Gränsvärde: se sid 23.

Grönområde, grönyta: Allmänt tillgänglig vegetationsklädd mark i och kring tätorter, alltifrån park till "orörd natur". (Jämför "friområde" och "fryta"; betydelseskillnaden mellan de båda ordparen har inte alltid konsekvent iakttagits.)

Närfriluftsmark: se sid 20.

Närströvmark: se sid 20-21 och 51-52. Vi använder ofta detta ord synonymt med 3 km-strövmark (se nedan).

Potentiell besöksbelastning (potentiellt besökstryck): se sid 48.

Promenadmark: se bl.a. sid 20 och 50-51.

Riktvärde: se sid 23.

Specifik areal (tillgång): se sid 53.

Strövmark: se bl.a. sid 20-21 och 44-45.

Störningszon: se sid 28.

Tillgänglig: se sid 26.

3 km-strövmark: Närströvmark (se ovan) som kan nå inom 3 km fågelvägen från bostaden (bostadsområdet).

(Normalt) utnyttjandedjup: se sid 35, upptill.

Åtkomlig: se sid 26 och 30.

LITTERATUR

Listan upptar använd litteratur. Alla angivna titlar har ej citerats. Följande förkortningar förekommer:

BFR = Statens Råd för Byggnadsforskning
 SIB = Statens Institut för Byggnadsforskning
 SLU = Sveriges Lantbruksuniversitet
 SNV = Statens Naturvårdsverk

Aldskogius, H. 1975: Det rörliga friluftslivet i tätorternas närreklamationsområde. En undersökning av Uppsalaborernas aktivitetsmönster och aktivitetsfält. Uppsala Universitet, Kulturgeografiska institutionen, forskningsrapport nr 49.

Andersson, A, m.fl. 1984: Underlag för parkprogram för små och medelstora tätorter. BFR, rapport R76:1984.

Anefall, B. 1973: Planering av friytor -- en studie av Uppsala generalplan. SIB T20.

Asplund, E, Krantz, M, Jensen, G & Lundkvist, S. 1985: En skogsbacke i Handen är bättre än tio i skogen. Stockholms läns Landsting, Regionplanekontoret, Rapport 1985:1.

Barns Utemiljö. SOU 1970:1, Civildepartementet.

Bergsjö, A & Nilsson, K. 1983: Begrepp för utemiljö -- begreppsanvändning för planering, projektering, byggande och förvaltning. SLU, Stad & Land, nr 13.

Bostadens Grannskap. Råd och anvisningar för planering av bostadsbebyggelse, 1975. Statens Planverk.

Ericson, G, & Ingmar, T. 1982a: Friluftsmarker nära tätorter, tillgångar och behov. Ingår i: Stadens Uterum. Konferensrapport utgiven av Movium, SLU, sid 41-47. Hässleholm.

Ericson, G, & Ingmar, T. 1982b: Tillgång på friluftsmarker nära tätorter. Opublicerat remissmaterial inför denna rapport. (Citerat i några publikationer.)

Ericson, G, Porath, M & Sunesson, T. 1984: Planering för bättre friytor. BFR, Rapport R106: 1984.

Flodin, C-E, Lönnerholm, E, Talling, A-M, & Westberg, J. 1983: Friytor i stadsförnyelsen. Råd vid översiktlig planering. Exemplet Halmstad. BFR, Rapport R106: 1983.

Generalplan 69, Uppsala. Tryckt 1971. Motala.

- Grahn, P. 1985: Människans behov av parker, grönska och rekreation. SLU, Institutionen för Landskapsplanering, stencil 85:7.
- Grahn, P, & Sorte, G. 1985: Vem behöver parken? SLU, Stad & Land, nr 39.
- Guinchard, C G. 1971: Friluftslivets fysiska miljö. Civildepartementet, Förarbeten för fysisk riksplanering, underlagsmaterial nr 8.
- Gustavsson, R. 1979: Samutnyttjande av tätortsnära jordbruksmark. SLU, Landskap 52.
- Gustavsson, R. 1980: Utnyttjas bostadsnära friområden pedagogiskt? SLU, Institutionen för Landskapsplanering, Rapporter och uppsatser 1.
- Göteborgs kommun. 1979: Natur- och naturvårdsprogram för Göteborg, Rapport 2 Friluftsliv.
- Handboken Bygg. 1981: Band F Fysisk planering, Kap F20 Friytor. Aven, S (red). Liber förlag, Stockholm.
- Henriksson, S-E, Lövkvist, K, & Werner I B. 1976: Park i Stad. BFR, Rapport T18:1976.
- Huddinge kommun. 1976: Motion i Natur.
- Hultman, S-G, 1976: Miljöupplevelse, landskap, skogsbruk. En kommenterande bibliografi. Skogshögskolan, Avd. för Landskapsvård. Rapporter och uppsatser 5.
- Hultman, S-G. 1983a. Allmänhetens bedömning av skogsmiljöers lämplighet för friluftsliv. 1. Bedömning på plats eller i bild. SLU, Avd. för Landskapsvård, Rapporter och uppsatser 27.
- Hultman, S-G, 1983b. Allmänhetens bedömning av skogs-miljöers lämplighet för friluftsliv. 2. En rikstäckande enkät. SLU, Avd. för Landskapsvård, Rapporter och uppsatser 29.
- Ingmar, T, Bergmark, A, & Sandberg, G. 1968: Naturvårdsinventering av Uppsalatrakten. Uppsala
- Ingmar, T, & Bergmark, A. 1976: Rekreationsskog i Uppsala kommun. Stencilerad utredning på uppdrag av Uppsala kommun.
- Kardell, L. 1982: Hur Linköpingsborna utnyttjar sina stadsnära skogar. SLU, Avd. för Landskapsvård, Rapport 23.
- Kardell, L. 1985: Växjöbornas Friluftsliv, SLU, Avd. för Landskapsvård, Rapport 32.
- Kardell, L. 1988: Tankar kring friluftsskogen i Jönköpings Län. SLU, Avd. för Landskapsvård, Rapport 38.

- Kardell, L. & Pehrsson, K. 1978: Stockholmarens friluftsvanor och önskemål. SLU, Avd. för Landskapsvård, Rapport 13.
- Kommunprogram 75, Uppsala kommun. Särtryck ur Uppsala kommunfullmäktiges tryck 1975, ser D, Nr 3.
- Kommunprogram 1985, Uppsala kommun. Särtryck ur Uppsala kommunfullmäktiges tryck 1985, ser D, Nr 6.
- Krantz, M. och Jensen, G. 1983: Grönt i regionen. En kartläggning av den obebyggda marken kring bebyggelsen i Stockholms län. Examensarbete vid Inst. f. regional planering vid K. Tekn. Högskolan.
- Lilliehöök, B. 1971: Mark för människor. Stockholm.
- MOVIUM. 1979: En undersökning om mark och vegetation i urban miljö. SLU, ALA (= Arbetsgruppen för Lantbruk och samhälle), Rapport 7.
- Natur för friluftsliv. SNV:s årsbok 1984.
- Norling, I. 1983: Fritid och hinder. Göteborgs Universitet, Socialhögskolan.
- Norling, I., Frankenberg, G, Jägnert, C, & Lundahl, B. 1980: Fritiden i en kommun. SNV PM 1982.
- Planering för friluftsliv. Statens Naturvårdsverk och Statens Institut för Byggnadsforskning. SNV, publikation 1971:7.
- Schlyter, T. 1976: Möjligheter till uteaktiviteter i nya bostadsområden. SIB 21:1976.
- Statens Friluftsråd. 1968: Områden för friluftsliv i Norge. 1. Behov för områden.
- Skage, O. & Rosell, E. 1986: Samutnyttjande av jordbruksmark för friluftsliv. SLU, Stad & Land, nr 47.
- Statistiska Centralbyrån. 1985: Allmänt tillgänglig mark kring tätorter med mer än 10 000 invånare. Statistiska meddelanden, Na 12 Sm 8501.
- Stockholms kommun, Miljö- & Hälsovårdsförvaltningen. 1982: Den obebyggda marken i Stockholm.
- Stockholms Läns Landsting. 1978: Studier av grönområden. Rapport 1978:5.
- Sveriges Natur 1979: Natur på nära håll -- vårt behov av vardagsnatur. Svenska naturskyddsföreningens årsbok 1979.
- Södertälje kommun, Stadsarkitektkontoret. 1981: Södertäljes friområden.

- von Platen, B. 1975: Studier av grönområden i en storstadsregion. Kungliga Tekniska Högskolan (licentiatavhandling i stencil).
- Wallsten, P. 1982. Vad tål vildmarken? En studie av rekreativ bärförmåga. SLU, Stad & Land, Rapport 10.
- Wallsten, P. 1985: Fritidsnatur - var och hur? Modeller och begrepp för friluftslivets planering. SLU, Institutionen för Landskapsvård, Rapport 34.
- Örebro kommun 1974: Kommunplan -74. Kap 6 Rekreation och friluftsliv.

Bilaga I

till G. Ericson & T. Ingmar: Nära till naturen

BEFOLKNINGSSTATISTISK BERÄKNINGSMETOD FÖR SPECIFIK AREAL FRILUFTSMARK

Problembeskrivning

För att i en viss tätortstrakt kunna mäta den varierande tillgången på närfriluftsmark av viss avståndsklass har man som första steg urskiljt ett antal bebyggelseenheter av för ändamålet rimlig omfattning. Åtminstone somliga av dessa enheter har ("disponerar") delvis gemensam friluftsmark av den aktuella kategorin, så att de med avseende på marktillgångarna är hopflätade med varandra till ett nät eller en kedja. Frågan är hur stor markareal som, statistiskt sett, bör specifikt (exklusivt) hänföras till den ena eller andra bebyggelseenheten. Först sedan man bestämt detta kan man uttrycka de skilda enheternas marktillgång som areal/inv.

Metoden belyses nedan med "n km-strövmark", dvs. strövmarker som kan nås inom n km från bostadsområdes mittpunkt och som sträcker sig till högst n+3 km därifrån. Jämför definition och figur på sid 51-52 i utredningens huvudtext.

Beskrivning av beräkningsgången

a) Avgränsa varje bebyggelseenhets disponibla tillgångar av n km-strövmark, först genom att draga en n km-cirkel och en (n+3)km-cirkel kring enhetens mittpunkt; jämför huvudtexten figur 4 (sid 58). Bebyggelseenheterens sammanlagda tillgångar av n km-strövmark blir genom de skilda (n+3)km-cirklarna uppdelade i ett antal segment.

b) Mät arealen för varje segment, t.ex. med planimeter eller millimeterpapper. (Mätningarna skall grovt avse den allmänt tillgängliga marken; jämför huvudtexten sid 26 ff.)

c) Bestäm varje enskild bebyggelseenhets hela disponibla areal av n km-strövmark genom att summera de skilda berörda segmentens areal. Beräkna sedan varje segments andel av enhetens disponibla areal.

d) Fördela varje bebyggelseenhets invånare på berörda segment i förhållande till segmentens storlek, dvs. multiplicera folkmängden med resp. andelstal från punkt (c). Därigenom "tilldelas" de segment som belastas från två eller flera bebyggelseenheter en befolkningspost från vardera av dessa. (Befolkningsposter från relativt sett små bebyggelseenheter, i synnerhet sådana som även har stora helt "egna" arealer av strövmark, kan ibland med tillräcklig noggrannhet approximeras. Man hoppar då över den föregående beräkningsgången för ifrågavarande enheter.)

e) Bestäm varje segments "belastande folkmängd" genom att summera de befolkningsposter som segmentet tilldelats under punkt d. Beräkna varje befolkningsposts andel av segmentets hela belastande folkmängd. Denna andel kan kallas den ifrågavarande bebyggelseenhetens "belastningsandel" i segmentet.

f) Multiplicera bebyggelseenheternas belastningsandel i resp. segment med samma segments areal (uppmätt under punkt b) Därigenom erhålls (ett statistiskt uttryck för) de skilda bebyggelseenheternas specifika areal inom varje berört segment för sig.

g) Summera för varje bebyggelseenhet dess skilda poster av specifik areal (från f). Summan utgör enhetens samlade specifika areal (specifika tillgång) av n km-strövmark.

h) Genom att slutligen för varje bebyggelseenhet dividera hela dess specifika marktillgång med folkmängden får man ett värde på tillgången uttryckt i areal/inv. för resp. enhet.

Själva uträkningarna kan i viss mån kontrolleras genom att hela den aktuella bebyggelsens genomsnittliga areal/inv. beräknas på två sätt: (1) Det "direkta" genomsnittsvärdet som erhålls genom att alla bebyggelseenheternas sammanlagda n km-strövmark divideras med den sammanlagda folkmängden. (2) Det viktade medeltalet av alla bebyggelseenheternas areal/inv-värden. Detta medeltal erhålls genom att man först beräknar varje bebyggelseenhets andel av den totala berörda folkmängden, sedan multiplicerar dessa andelar med resp. bebyggelseenhets beräknade areal/inv-värde och slutligen summerar produkterna. Summan skall vara lika med det förutnämnda "direkta" genomsnittsvärdet.

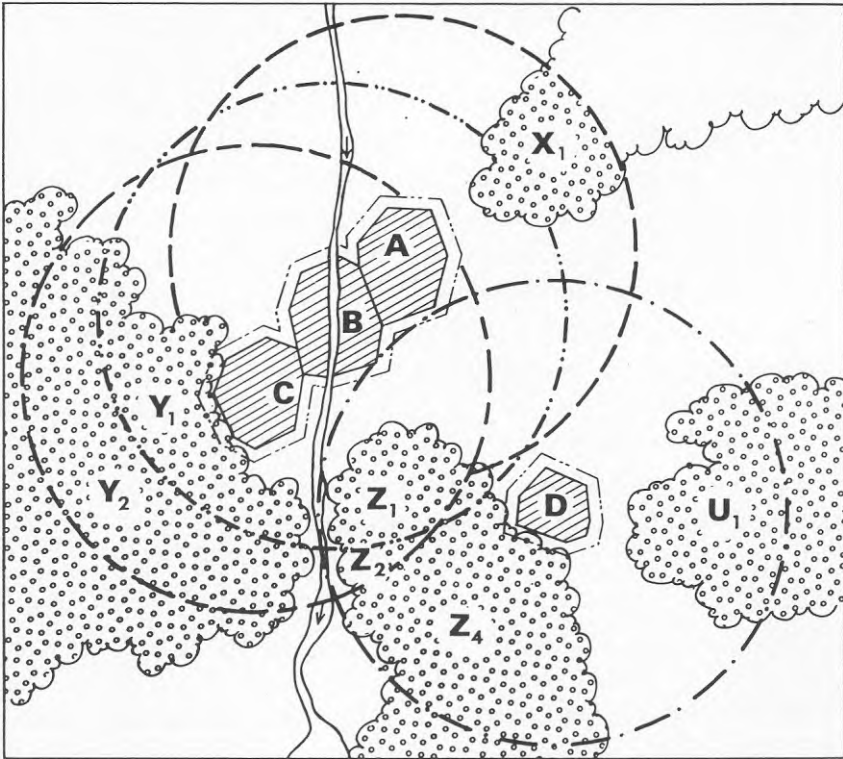
Beräkningsexempel

Beräkningsgången belyses grovt i fig 6 i utredningens huvudtext. En utförligare illustration ges i nedanstående exempel, där n satts = 3 ("3 km-strövmark"). I figur 1 redovisas de geografiska förutsättningarna; bebyggelsen utgörs av en stad om tre "stor-stadsdelar" samt en "kransort". Folkmängder redovisas i tabell 1.

Tabell 1

Bebyggelseenhet	Folkmängd	Andel av befolkn.
A	20 000	0,33
B	14 000	0,23
C	22 000	0,36
D	<u>5 000</u>	<u>0,08</u>
Summa	61 000	1,00

Figur 1. Illustrationen till beräkningsexemplet. Jämför fig. 2 i huvudtexten.

Kommentar till figuren: Endast de borte begränsningscirk-larna (på avståndet 6 km) har ritats ut, inte cirk-larna för längsta godtagbara anmarschavstånd (på 3 km). De förra har emellertid avbrutits där de skär sådana friluftsmarker som inte nås inom 3 km och som alltså inte till någon del utgör 3 km-strövmak för bebyggelseenheten i fråga.

— Den kartmässiga bestämningen (enligt den ovanstående punkten a) av varje bebyggelseenhets 3 km-strövmak framgår av figur 1. De skilda strövmakssegment som därvid framträder (z_1 , z_2 osv.) arealberäknas (enligt b) och summeras för varje bebyggelseenhet (enligt c), så att

man erhåller bebyggelseenhetens samlade disponibla areal av 3 km-strövmark liksom varje segments andel därav. Se tabell 2!

Tabell 2

Segment av 3 km-strövmark		Bebyggelseenheters <u>disponibla</u> areal av 3 km-strövmark							
Nr	areal ha	A		B		C		D	
		areal ha	andel av ΣA	areal ha	andel av ΣB	areal ha	andel av ΣC	areal ha	andel av ΣD
X ₁	2 800	2 800	1,00						
Y ₁	4 100	4 100	0,59	4 100	0,27				
Y ₂	7 600					7 600	0,51		
Z ₁	2 600			2 600	0,38	2 600	0,18	2 600	0,16
Z ₂	600					600	0,04	600	0,04
Z ₃	300			300	0,04			300	0,02
Z ₄	7 500							7 500	0,48
U ₁	4 600							4 600	0,30
SUMMA:	30 100	2 800	1,00	7 000	1,00	14 900	1,00	15 600	1,00

— Varje segments "belastande folkmängd" ("=belastning") och de skilda bebyggelseenheters andel därav beräknas enligt (d) och (e). Denna beräkning framgår av tabell 3.

Tabell 3

Bebyggelseenhet

Segment Nr	A		B		C		D		Total belastn.
	Belastn. på segment *	Belastn. -andel **	Belastn. på segment *	Belastn. -andel **	Belastn. på segment *	Belastn. -andel **	Belastn. på segment *	Belastn. -andel **	
X ₁	1,0x20000 =20000	1,00							20 000
Y ₁			0,59x14000 =8260	0,58	0,27x22000 =5940	0,42			14 200
Y ₂					0,51x22000 =11220	1,00			11 220
Z ₁			0,38x14000 =5320	0,53	0,18x22000 = 3960	0,39	0,16x5000 =800	0,16	10 080
Z ₂					0,04x22000 =880	0,81	0,04x5000 =200	0,19	1 080
Z ₃			0,04x14000 =2660	0,85			0,02x5000 =100	0,15	660
Z ₄							0,48x5000 =2400	1,00	1 500
U ₁							0,30x5000 =1500	1,00	1 500
SUMMA:	20 000		14 000		22 000		5 000		61 000

* = bebyggelseenhetens belastande folkmängd på ifrågasvarande segment.

** = bebyggelseenhetens andel av den totala belastande folkmängden på ifrågasvarande segment.

- För varje bebyggelseenhet beräknas dess specifika areal inom varje berört segment för sig (enligt f), och dessa poster summeras (enligt g), så att enhetens samlade specifika areal (specifika tillgång) av 3 km-strövmarek erhålls. Se tabell 4!

Tabell 4

Segment Nr	Specifik areal (ha) 3 km-strövmarek för bebyggelseenhet			
	A	B	C	D
X ₁	1,0x2800=2800			
Y ₁		0,58x4100=2378	0,42x4100=1722	
Y ₂			1,0x7600 =7600	
Z ₁		0,53x2600=1378	0,39x2600=1014	0,08x2600= 208
Z ₂			0,87x600 = 486	0,19x600= 114
Z ₃		0,85x300 = 255		0,15x300= 45
Z ₄				1,0x4600= 4600
SUMMA:	2 800	4 011	10 822	12 467

- I tabell 5 på nästa sida har bebyggelseenheternas specifika areal dividerats med deras folkmängd, så att tillgångsvärden i form av areal/inv. erhållits. Värdena måste tolkas mycket ungefärligt. Av tabellen framgår t.ex. att kransorten D har 15 à 20 ggr så stor tillgång uttryckt i areal/inv. som "stor-stadsdelen" A.

Tabell 5

Bebyggelse-enhet	Areal/inv. av 3 km-strövmark (m ² /inv)
A	1 400
B	2 865
C	4 919
D	24 934

Kontroll av uträkningarna. Det direkta genomsnittsvärdet av alla bebyggelseenheternas tillgång på 3 km-strövmark, mätt i areal/inv., är $30\ 100\ \text{ha} : 6\ 100\ \text{inv.} = 4\ 934\ \text{m}^2/\text{inv.}$ Det viktade medeltalet av de skilda bebyggelseenheternas areal/inv.-värden enligt tabell 5 har framräknats i tabell 6. Resultat: $4\ 933\ \text{m}^2/\text{inv.}$

Tabell 6

Bebyggelse-enhet	m ² /inv. enl.tab.5	Befolkn. andel enl. tab.1	Produkten av föreg. värden
A	1 400	0,33	459
B	2 865	0,23	657
C	4 919	0,36	1 774
D	24 934	0,08	2 043
Summa		1,00	4 933 m ² /inv

Bilaga II

till G. Ericson & T. Ingmar: Nära till naturen.

PUBLICERADE EXEMPEL OCH RIKTLINJEFÖRSLAG BETRÄFFANDE TILLGÅNG PÅ FRILUFTSMARKER NÄRA TÄTORTER.

Allmänt

Kan friluftslivets markintressen hävdas bättre genom tillämpning av normer/riktlinjer för tillgång på friluftsmark i den fysiska planeringen? Många har diskuterat denna fråga, men få har föreslagit konkreta riktlinjer och värden utöver mer allmänt hållna målsättningar för tillgång och utrymmesstandard.

Intresset för frågan varierar, men generellt sett har de senaste 20 årens tätortsutveckling lett till ett ökat intresse. I Sverige innebar Skiss -66 — förslag till ny regionplan för Stockholm — den första ansatsen i denna riktning.

Även senare återfinns den bredaste diskussionen i ämnet i planeringsdokument från storstadsregionerna, men även den fysiska riksplaneringen och kommunala översiktsplaner eller motsvarande har behandlat frågan.

Utifrån ett mer teoretiskt och idémässigt perspektiv har även andra tagit upp frågan. Bertil Lilliehööks analyser och förslag i början av 70-talet är ett viktigt bidrag. Lars Kardells många uppsatser om rekreationsskog och säkerställande av friluftsmark har varit en annan inspiratör för friluftslivets talesmän.

Influenser utifrån har kommit från bl.a. Norge, inte minst genom normförslag som diskuterades där i slutet av 60-talet. Dessa norska normer användes för att motivera en ökad

ambition för att bevara friluftsmark kring svenska tätorter. En norm från Tokyo på 70-talet var tvärtom avskräckande. Där var normen 7 m^2 friluftsmark/inv, varav hälften inom stadsplanelagt område.

Norm/riktlinje. En generell slutsats utifrån senare tids planeringslitteratur och kommunala planering är att normer i egentlig mening inte hör dagens planerings-Sverige till — och alldeles bestämt inte när det gäller planering för friluftslivet. Riktlinjer (= råd) överensstämmer bättre med planeringens allt mindre normativa inriktning, även om t.o.m. riktlinjer bedöms som en påträngande styrning av markanvändningen, när de gäller "gröna" planeringsintressen. De riktlinjer som tagits fram har sällan fått ett avgörande inflytande på hur marken i praktiken fördelats för olika användning kring tätorter.

Ett viktigt skäl till detta förhållande torde vara att en djupare planeringsteori saknas för frågor om friluftsmark kring tätorter. Det beror i sin tur bl.a. på svårigheten att sakligt och logiskt härleda definitioner, riktvärden m.m. liksom på ett ganska vanligt synsätt där kvantitet och kvalitet betraktas som utbytbara storheter.

Val av parametrar. Alla befintliga planeringsexempel och mer teoretiska studier inriktas på samma parametrar, nämligen avstånd till friluftsmarker (både i meter och i tid) och friluftsmarkers storlek. Så gott som alla riktlinjeförslag (rikt- eller gränsvärden) gäller dessa parametrar. Överensstämmelsen är dessutom ganska stor mellan föreslagna värden. StorStockholm skiljer sig emellertid från övriga tätorter. Det kan bero bl.a. på speciella förutsättningar, t.ex. kollektivtrafikens betydelse för hur åtkomliga friluftsmarker är.

De flesta riktlinjeförslag angående total tillgång på friluftsmark av något slag berör enbart vad vi kallar "disponibel areal". Riktlinjerna för total disponibel areal sätts f.ö. lika med storlekskraven för ett enda område.

Endast ett fåtal studier ställer upp tillgångsriktlinjer (även) för areal/inv och då endast för städer som helhet. Få exempel har analyserat de förhållanden som uppstår då två eller fler bebyggelseenheter belastar samma marker.

I det följande presenteras några av de planeringsexempel som använts som jämförelser och grund för den diskussion om riktlinjer som förs i vår rapport.

Statens friluftsråd 1968: Områden för friluftsliv i Norge.

1. Behover for områder.

I rapporten presenteras förslag beträffande bl.a. "områden for fot- og skiturer". Dessa skall helst kunna nås "inom rimligt gångavstånd", dock utan att detta är ett definitionsvillkor. Skidturer läggs till grund för beräkning av arealbehov och anses motivera en så hög minimistorlek för ett turområde som 50 km^2 ; största besökstäthet för skidåkare innan trivseln minskar antages vara 2 personer/ha. Nämn- da areal anges också som minsta godtagbara tillgång för tätorter upp till 5.000 inv., vilket innebär lägst $10.000 \text{ m}^2/\text{inv}$. Vid ökad tätortsstorlek föreslås ett ökat arealbehov motsvarande $1000 \text{ m}^2/\text{inv}$. Någon bortre mätgräns inom vilken ovannämnda områdesstorlek och arealbehov skall uppfyllas anges inte, men uppenbarligen avses minst någon mil från tätorten.

För en stad av Uppsalas storlek skulle detta förslag till riktlinjer innebära friluftsmarker motsvarande $1.450 \text{ m}^2/\text{inv}$ inom motsvarande relativt vida zon. Det är svårt att jämföra detta arealmått med vårt förslag till riktvärde om 500 m^2 närströvmark/inv, eftersom det senare avser en kanske bara hälften så vid zon. Det norska riktvärdet motsvarar i varje fall även inom denna trängre zon en klart större areal än vårt riktvärde.

I genomsnitt har norska tätorter gynnsammare förhållanden för friluftsliv än svenska på grund av att arealen storskalig jordbruksbygd är mindre. Å andra sidan kan en del av arealen vara svårutnyttjad på grund av topografin.

B. Lilliehöök: "Mark för människor" m. fl. skrifter.

Lilliehöök har vid flera tillfällen kritiserat den svenska friluftslivs- och friskvårdspolitiken och dess konsekvenser för hälsa och storstadsmiljö. Han har bl.a. gett förslag på vilka markreservationer för friluftsliv som bör göras nära en tätort. Lilliehöök har bl.a. använt de förenklade landskapsbegreppen stadslandskap, närlandskap, produktionslandskap och fjärrlandskap. Av dessa föreslår Lilliehöök att närlandskapet skall vara säkerställt för tätortens friluftsliv. Som riktlinje föreslår Lilliehöök att stadslandskapet och närlandskapet skall vara lika stora. Lilliehöök diskuterar varken om tätortsstorleken bör påverka riktlinjen eller om den tillgängliga arealen skall ligga inom ett bestämt avstånd. Lilliehööks argumentation berör i första hand de större städerna och deras planeringsproblem.

Lilliehööks riktlinje tillämpad på Uppsala innebär att riktvärdet skulle sättas till ca 350-400 m² närbelägen friluftsmark/inv för staden som helhet.

C. G. Guinchard: Friluftslivets fysiska miljö. (Civildepartementet, 1971)

Guinchards rapport inleds med en diskussion om de samhälleliga utgångspunkterna och målsättningarna för säkerställande av mark för rekreation och friluftsliv. Den innehåller även en bred genomgång av olika typer av land- och vattenbaserat friluftsliv. Tonvikten läggs i utredningen på areal-, tillgänglighets- och kvalitetskrav på marker för olika typer av aktiviteter.

Guinchard för en generell diskussion om behovet av normer för planering för friluftsliv och förutsäger att kommunerna för sin planering kommer att utarbeta vissa standardkrav för det tätortsnära friluftslivets markbehov. Han anavänder formuleringen att "de idag fortfarande saknas". Detta sades alltså redan 1971!

I rapporten diskuteras riktlinjer och normer utifrån följande hierarkiska serie av områdestyper: motionsområden, promenadområden, strövområden och utflyktsområden. Författaren menar att motions- och promenadområden ofta kan och bör slås ihop. I övrigt hävdar han att områdestyperna ej i någon nämnvärd utsträckning kan ersätta varandra, eftersom skilda områdestyper ger skilda upplevelser, bl.a. beroende på olika besökstryck.

Guinchard föreslår arealkrav för de olika områdestyperna utifrån en analys av främst stiglängd men även utifrån möjligheten att i ett område inrymma olika typer av anläggningar. Följande arealkrav anges:

motionsområde	1 km ²
promenadområde	2 km ²
strövområde	10 km ²

För promenadområden sätter Guinchard med andra ord ett betydligt större arealkrav än vad vi gör. Han anger att hans värden är riktvärden utan att han för den skull slutför en diskussion om rikt- och gränsvärden.

Områdestyperna kopplas diskussionsvis till ungefärliga avståndszoner, men närhetskrav preciseras inte.

Guinchards rapport med dess inträngande diskussioner har haft stor betydelse för efterföljande studier av friluftslivets markfrågor, inklusive vår.

Planering för friluftsliv. (SNV publikation 1971:7)

I denna skrift görs en detaljerad genomgång av friluftsområdet och dess säkerställande och planering. I rapporten förs en diskussion och förekommer slutsatser som liknar riktvärden utan att vara direkt uttryckta som sådana.

Mark för friluftsliv (strövområden) bör säkerställas särskilt för orter med mer än 35.000 invånare, eftersom konkurrensen om mark ökar betydligt vid denna tätortsstorlek.

En ingående diskussion förs angående gångavståndet till en promenadmark och dess "friluftscentrum". Bl.a. hävdas att 800 m är ett kritiskt avstånd och att ett lämpligt längsta avstånd bör sättas till 500 m. För strövområdet konstateras att besöksfrekvensen minskar drastiskt vid längre avstånd än 5-10 km. Utifrån detta dras slutsatsen att åtminstone ett av en tätorts närbelägna friluftsområden bör ligga betydligt närmare.

Promenadmarkens storlek diskuteras under begreppet "bostadsområdets friluftscentrum". Som minimistorlek sätts 10 ha -- helst bör arealen vara 20 ha. (Dessa värden kan tolkas som gränsvärde resp riktvärde).

Likaså behandlas storleken av "det närbelägna friluftsområdet" (=strövområdet). Utifrån en diskussion om stigsystemets längd och om möjligheter till olika friluftaktiviteter hävdas att dessa inte ökar nämnvärt vid storlekar över 2-3 km². Diskussionen kan tolkas som att denna storlek skulle kunna användas som gränsvärde för storlek. 10 km² sägs ge mycket goda möjligheter för friluftsliv. Denna områdesstorlek exemplifierar rapporten med strövområden som huvudsakligen nås med bil.

Tyvärr tar rapporten inte vidare upp diskussionen om riktlinjer för tillgång trots en noggrant redovisad analys av de grundläggande planeringsförutsättningarna.

Natur- och kulturvårdsprogram för Göteborg 1979.

Natur- och kulturvårdsprogrammet för Göteborg behandlar mycket brett alla friluftslivsintressen som ställer markanspråk kring en tätort. Utredarna gör en noggrann analys och genomgång av andra utredningar, statistiska data m.m., vilket leder till välmotiverade slutsatser.

Bl.a. innehåller rapporten en beskrivning av Göteborgs befintliga och potentiella promenadområden och strövområden.

Promenadområden. Promenadområdets storlek dimensioneras utifrån en analys av promenader och stiglängd. 20 ha bedöms som minsta lämpliga storlek för promenaderna som sådana. Inklusivt skyddande buffertzoner beräknar utredningen arealkravet till 25 ha. Som minsta godtagbara areal diskuteras arealen 8 ha. Gångavståndet till området bör maximalt vara 500 m.

Göteborgsstudien diskuterar både besöksbelastning och arealtillgång men avstår från att föreslå riktvärden därvidlag. Utredningen konstaterar i ett speciellt fall att det inom 500 m:s gångavstånd från ett 25 ha stort promenadområde bor ca 17.000 invånare; bebyggelsen består av flerfamiljshus. Om inga andra alternativ erbjuds, blir besöksbelastningen i detta fall mycket stor.

Göteborgsstudien redovisar som grund för sina åtgärdsförslag vilka bebyggelseenheter som har, respektive saknar någon promenadmark som uppfyller ovannämnda villkor.

Strövområden. Utredningen utgår från de kollektiva färdmedlen för att skatta lämpligt minsta avstånd till ett strövområde. Som skäl anges att många människor saknar bil. Cykel som transportmedel diskuteras ej. Utifrån ett konstaterade att "moståndet" att ta sig ut till strövmarker ökar starkt kring 30 min transporttid skattar man det kritiska avståndet till 5 km.

Som lämplig minsta områdesstorlek för att ge besökarna flera alternativ till stigval och andra aktiviteter anges 10 km². I rapporten diskuteras områden av en storlek ned, till 2-3 km² som ett komplement till strövområden. En kartläggning av sådana områden genomförs för att nyansera analysen. I jämförelse med vår utredning kan påpekas att Göteborgsstudien godtar ett längre avstånd och i konsekvens med detta kräver en större områdesstorlek.

Utredningen föreslår inga riktlinjer för tillgång, vare sig i form av total disponibel areal eller i form av specifik areal (areal/inv). Dessa åtgärdsprogram syftar till att erbjuda alla göteborgare lättåtkomliga strövområden.

M. Krantz och G. Jensen: "Grönt i regionen..." (Inst. f. regional planering vid KTH, 1983)

Inför Skiss -85, det senaste regionplaneförslaget för Stockholm, genomfördes ett antal studier angående friluftsliv och allmänna grönfrågor. En studie berörde gröna stråk (Asplund 1982), en annan var Krantz & Jensens studier angående riktlinjer för tillgång på friluftsmark. Resultatet av Krantz & Jensens studie har efter bearbetning legat till grund för rapporten "En skogsbacke i Handen..." (se nedan) samt för ovan nämnda skiss -85.

Krantz och Jensens studie överensstämmer rent metodiskt med vår uppläggning för Uppsala, dvs. via en teoretisk modell för riktlinjer utvecklas ett förslag till mätmetoder, vilka avslutningsvis används i en fallstudie.

Vi berör här liksom i huvudtexten några av Krantz & Jensens förslag och poängterar några av skillnaderna i förhållande till vår rapport.

Avstånd. Utifrån Stockholms speciella förutsättningar godtas som avstånd till strövmark 30 min "transporttid" -- till fots eller med kollektivt färdmedel. Cykel behandlas ej med motiveringen att cyklister är lätttrörliga och att minimikrav bör sättas utifrån andra gruppers möjligheter. Att cykelturer till ett strövområde kan vara en del i ett friluftsliv berörs ej.

Områdesstorlek. Promenadmarkens lämpliga storlek sätts till 100 ha. Om promenadmarken innehåller smalare partier så upphör den! Krantz & Jensen definierar ingen bortre mätgräns vare sig för strövmark eller promenadmark. För en promenadmark kan detta, åtminstone teoretiskt, innebära att den sträcker sig flera km bortom angöringspunkten. Det är enligt vår uppfattning inte troligt att promenader, av den typ som här avses, sträcker sig så långt bort.

Kvalitet. I studien hävdas med skärpa att promenad- och strövmarters kvalitet ej kan poängsättas och på så vis påverka en utvärdering. En utvärdering bör gälla lägsta basstandard avseende arealtillgång. På en punkt frångås denna princip: tillgång till strand tillåts påverka klassningen av de bostadsområden som har lägre standard i fråga om promenadmarkstillgång.

Internt grönt. Även de områden som faller utanför de satta storlekskraven karteras, d.v.s. områden < 30 ha. De kallas "internt grönt", och används vid en nyanserad bedömning vid bristsituationer.

Portar mot det gröna. Som en följd av att StorStockholms stadslandskap är genomvävt av barriärer, t.ex. i form av stora trafikleder blir de faktiska passagerna mot det gröna extra viktiga. De kallas "grönportar" och identifieras och kartläggs. Avstånd mäts från dessa portar när t.ex. gångavståndet till en promenadmark skall mätas. De portar som fungerar för både promenadmarker och strövmarker är extra viktiga att värna och säkerställa.

Besökstryck. Utredningen konstaterar att ett förhöjt besökstryck kan leda till minskad attraktivitet speciellt för promenadområdena. Besökstrycket kan i sådana fall spridas ut bl.a. genom att fler portar öppnas mot det gröna.

Basstandard. Basstandard för tillgång uppnås när satta gränsvärden för avstånd och storlek uppnås både vad gäller strövmark och promenadmark. Om ett av dessa (minimi)krav ej uppfylls, klassas bostadsområdet som ett bostadsområde.

Rikt- och gränsvärden. Förslagen sammanfaller så gott som helt med dem som finns presenterade i "En skogsbacke i Handen..", som refereras längre fram.

C-E. Flodin, m.fl.: Friytor i stadsförnyelsen... (BFR, R 106:1983)

Rapporten behandlar friytestandarden för Halmstad. Den gäller både sådana friytor som på grund av sin funktion bör ha ett bestämt läge i staden (t.ex. "stadens friluftsmark") och sådana som enligt författarna kan placeras i "varierade lägen" (t.ex. odlingslotter).

En jämförelse görs med de riktlinjer och normer som finns i Svensk Byggnorm 1975 och Bostadens Grannskap 1975. Författarna menar att dessa är bristfälliga vad gäller äldre människors friluftsliv och att SBN-75 och BG-75 speglar 60- och 70-talets befolkningsammansättning och friluftsvanor. Utifrån en genomgång av Halmstads förhållanden och en del generella förändringar föreslår rapporten att riktlinjer även bör omfatta friytor för hela stadsdelar (att användas som t.ex. promenadmark, "naturmark" o.d.) samt friytor av betydelse för en hel stad ("stadens friluftsmark").

Bl.a. föreslås följande riktlinjer:

	riktvärde	gränsvärde
stadsdelens friytor		
storlek	20 ha	1 ha
avstånd t. område	800 m	1000 m
stadens friluftsmark		
storlek	2 km ²	1 km ²
avstånd t. område	2500 m	3000 m

I viss mån är de båda områdesbegreppen jämförbara med andra riktlinjeförslags promenadmark resp. närströvmark.

Ett värde som i jämförelse med våra förslag förefaller märkligt är gränsvärdet för storlek på stadsdelens friytor = ca 1 ha. Denna storlek räcker inte för promenader. Författarna hävdar emellertid att ett område ned till storleken 1 ha kan fylla en viktig funktion inom en stadsdel. Utnyttjad för t.ex. äventyrslek innebär tillgången till ett sådant område ett viktigt komplement i den stadsdel där större (lämpliga) promenadmarker saknas.

Utifrån detta och andra liknande resonemang t.ex. vad gäller barriäreffekter utmynnar studien i ett förslag (råd) till hur en tätorts olika "standardnivåer" för friytetillgång skall kunna utvärderas. Rapporten föreslår att minsta lämpliga standard råder då de föreslagna riktvärdena är uppfyllda. Gränsvärdena används för att nyansera bedömningsunderlaget vid bristsituationer. Under gränsvärdenas nivå är det ej meningsfullt att tala om friytor och grön plankvalitet.

Halmstadsstudien ansluter till den uppbyggnad av råd och riktlinjer som Statens Planverk lanserade vid utgivningen av TRAD — riktlinjer för trafikplanering 1981.

G. Ericson, m. fl.: Planering för bättre friytor. (BFR, R 163: 1984)

I studien studeras bl.a. friluftsmarkstillgång kring staden Eskilstuna. Studien utnyttjar definitioner och mätmetoder som presenterades i remissmaterialet 1982 för vår utredning.

För 15 olika bostadsområden redovisas nuvarande tillgång på promenadmark. Värdena ligger i intervallet 20 - ca 500 m²/inv. Majoriteten av bostadsområdena har värden i intervallet 100-200 m²/inv.

För 10 olika "stadsdelar" beräknas tillgången på närströvmark. Hälften av dessa ligger i intervallet 400-500 m²/inv. Fyra stadsdelar har värden i intervallet 1000-3000 m²/inv. En stadsdel saknar tillgång på närströvmark (3 km-strövmark)

Dessa värden kan relateras till dem som redovisas i vår rapport. Eskilstuna ligger i en mer utpräglad skogsbygd än Uppsala. Jordbruksbygden norr om Eskilstuna dominerar ej så mycket som Uppsalaslätten gör för Uppsala.

I SCB:s studie över allmänt tillgänglig mark (se nedan) visas att Eskilstuna har dubbelt så höga värden som Uppsala.

Slutkommentar. Eskilstunastudien ger endast underlag för en "skälighetsbedömning" av de riktlinjer och riktvärden som föreslås i vår utredning. De av oss föreslagna riktvärdena för tillgång på promenadmark resp närströvmark (50 resp 500 m²/inv) är betydligt lägre än den genomsnittliga standarden för Eskilstuna.

E. Asplund, m.fl.: "En skogsbacke i Handen..." (Stockholms läns regionplanekontor, Rapport 1985:1.)

Alltsedan mitten av 60-talet har problem kring konkurrens om mark i en storstadosregion varit ett huvudtema i regionplanearbetet i Stockholm. Även frågor om friluftsmarker har fått stor betydelse i dessa diskussioner alltsedan den första skissen till regionplan, Skiss -66. I denna användes för (första gången i Sverige?) ett förslag till riktlinjer för närfriluftsmarkstillgång. För promenadmark föreslogs 20 m²/inv, för strövmark 160 m²/inv. Tillgångsriktlinjer med tydliga gräns- eller riktvärden försvann i de kommande regionplanerna, eftersom de skiljde sig så mycket från den rådande situationen (se bl.a. von Platen 1975), men alternativa försök att konstruera och tillägga riktlinjer har förts i senare arbeten.

En annan studie publicerades av M. Krantz och G. Jensen 1983 och har refererats ovan.

Den senaste och mest sammanfattande studien publicerades 1985 under den tankeväckande rubriken "En skogsbacke i Handen är bättre än tio i skogen". Beträffande en del metodfrågor o.d., se referatet ovan av Krantz och Jensen 1983.

Förslag till rikt- och gränsvärden. I rapporten föreslås följande rikt- och gränsvärden för promenad- och strövområden i regionen:

	riktvärde	gränsvärde
Promenadområden		
storlek	100 ha	30 ha
avstånd t. område	800 m	1000 ha
Strövområden		
storlek	10 km ²	3 km ²
avstånd t. område	30 min = 2250 m gångavstånd fågelvägen	30 min = tid för kollektiv resa

Såsom redan nämnts i referatet av Krantz och Jensen 1983 tillämpar Stockholms regionplanekontor inte några bortremätgränser innanför vilka storlekskraven skall vara uppfyllda. Detta förhållande och de ovanligt höga rikt- och gränsvärdena för promenadmarks-storlek diskuteras i vår huvudtext (sid. 42 ff).

I studien diskuteras den kollektiva trafikens (främst tunnelbanans) betydelse för regionens friluftsliv. Vidare förs ett resonemang om vikten av lätt identifierbara och åtkomliga "portar" mot närfriluftsmarkerna samt om vilka kvaliteter dessa bör ha. En speciell omständighet som särskiljer de fysiska förhållandena i Storstockholm från andra städer är att även mycket stora promenad- och strövmarker ligger helt inneslutna i bebyggelse, med mycket stor besöksbelastning som följd.

Utvärderingsmodell. I samband med utvärderingen av friluftsmarksstandard behandlas även tillgången till strand. Denna kvalitet betraktas som delvis utbytbar mot promenadmarkstillgång. Vid utvärderingen av närströvmarkstillgång tas hänsyn till bebyggelsens täthet. Högexploaterade enheter med en viss tillgång på t.ex. promenadmark får ett lägre värde än ett lågexploaterat område med tillgång till samma areal. Som avgörande skäl till detta resonemang anförs att standarden (t. ex. en brist) påverkar fler människor i täta, högexploaterade områden. Detta resonemang innebär att man indirekt speglar frågan om besökstryck -- dvs det som vi uttrycker i måttet $m^2/inv.$ (specifik areal).

I utvärderingen redovisas standarden för olika bebyggelseenheter. De klassbeteckningar som används är: mycket allvarlig brist, påtaglig brist, godkänd standard (basstandard) samt över basstandard.

Storstockholm indelas grovt efter väderstreck i fyra sektorer. Minst basstandard är i den "sämsta" sektorn uppfyllt för 56 % av hushållen (NV-sektorn), i den "bästa" för 81 %

av hushållen (SO-sektorn). De förstnämnda förhållandena betraktas som mycket otillfredsställande.

I rapporten redovisas även tillgång i form av m^2 närfri-luftsmark/inv. för vardera av de fyra sektorerna. För promenadmark ligger dessa värden i intervallet 100-270 m^2 /inv., för strövmark i intervallet 200-450 m^2 /inv. Mätmetoderna i regionplanekontorets studier leder emellertid till högre värden än vad vår metod gör, främst för promenadmarkerna. Våra förslag till mätmetoder m.m. för m^2 /inv. tillämpade på Stockholm skulle ge påtagligt lägre värden än de ovannämnda.

SCB 1985: Allmänt tillgänglig mark kring tätorter med mer än 10.000 invånare. (Statist. medd. Na 12 Sm 8501.)

Rapporten redovisar en kartografisk-statistisk inventering av den allmänt tillgängliga marken kring samtliga svenska tätorter med mer än 10.000 invånare.

Den ekonomiska kartan har använts som underlag för mätningar av successiva km-zoner ut från tätortsgränsen. I rapporten redovisas mätresultat för zonerna 0-3 km samt 0-5 km.

Mätvillkor. Den allmänt tillgängliga marken har definierats som den mark som är grön på den ekonomiska kartan, dvs skog, berg, myr- och hedmark samt s.k. naturlig äng. Även arealer som redovisas som betesmark på äldre kartor har tagits med i beräkningarna.

Studien avser arealer utanför grovt dragna stadsgränser, varför den inte redovisar de promenadmarker m.m. som faller innanför dessa gränser.

Ingen mark har däremot undantagits på grund av hindrande barriärer, störningar av trafik, utsläpp o.d. eller därför att ett område inte uppfyller ett uppställt storlekskrav.

Marker som utnyttjas av två tätorter gemensamt har medräknats för båda tätorterna.

Redovisning av mätresultat. I redovisningen grupperas tätorter såväl i olika storleksintervall (> 50.000 inv., 20.000-50.000 inv. samt 10.000-20.000 inv.) som efter län och efter landskapstyp. Även andra sammanställningar kan göras utifrån materialet.

En kurva redovisas för hur arealen tillgänglig mark i genomsnitt varierar med tätorters folkmängd.

Här följer ett kort utdrag ur de redovisade resultaten. De städer som har valts är jämförbara med Uppsala. I rapporten används måttet ha/1000 inv. Här används i stället för jämförelsens skull måttet $m^2/\text{inv.}$

	areal inom 3 km från tätortsgräns	areal inom 5 km från tätortsgräns
tätort 75.000 inv	360 m^2/inv	ej redovisat
50.000 - 75.000	1250 "	— " —
Svealands slättbygder	800 "	— " —
Svealands skogsbygder	1740 "	— " —
Uppsala	500 "	1000 m^2/inv
Eskilstuna	950 "	1700 "
Norrköping	450 "	980 "
Linköping	600 "	1100 "
Västerås	550 "	990 "
Örebro	800 "	1380 "

Resultaten visar tydliga samband mellan tätortsstorlek och arealen tillgänglig mark. Likaså framträder tydligt att landskapstyp betyder mycket för resultatet.

Diskussion. Tabellens första del visar hur arealen tillgänglig mark varierar i stort allt efter ortens folkmängd och geografiska förutsättningar. Däremot visar sammanställningen givetvis inte hur resultatet i de enskilda fallen påverkats genom den fysiska planeringen. Sådan styrning har självklart påverkat en del resultat genom att t.ex. vissa närbelägna skogsområden har undandragits bebyggelse eller annan exploatering.

SCB:s undersökning och redovisade värden kan — liksom andra studier av befintliga förhållanden — inte direkt överföras till riktlinjer eller normer. Sådan och normer måste per definition utgå från en vilja att förverkliga en viss standard eller ett visst mål. Inte desto mindre ger värdena viss vägledning om vad som kan vara realistiskt när det gäller riktlinjer.

SCB:s mätvärde för tillgänglig mark inom 0 - 5 km utanför Uppsala skall här jämföras med våra mätningar av 3 km-strövmark. De senare måste först reduceras för avståndsintervallet 5 - 6 km. Sålunda:

3 km-strövmark	11500 ha	
3 km-strövmark belägen inom 5-6 km	3000 ha	(grov skattning)
Skillnad	8500 ha	= 3 km-strövmark inom intervallet 0-5 km från tätortsgräns.

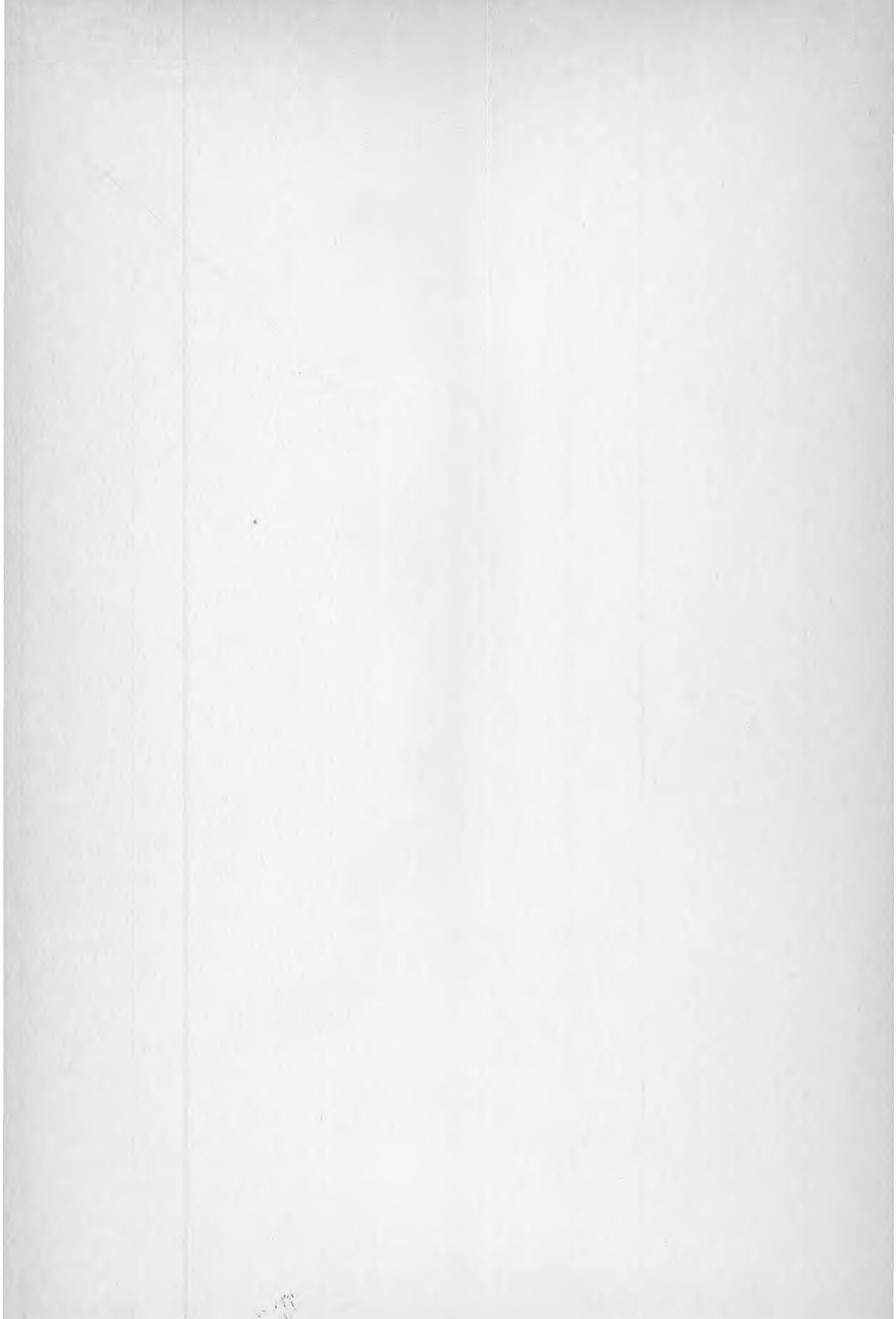
SCB anger ca 10.200 ha tillgänglig mark inom 0 - 5 km utanför staden, medan våra mätningar som synes ger 8.500 ha strövmark inom samma zon. Arealskillnaden torde främst bero på marker som vi räknar som störningszoner o.d. eller som inte uppfyller de uppsatta storlekskraven (min. 3 km²).

Dessutom borde en del promenadmark ha lagts till vårt värde för att göra detta jämförbart.

Vidare skall här jämföras tillgångarna hos tätorter med 10.000-20.000 invånare resp. hos de "stor-stadsdelar" som användes som bas för tillgångsmätningarna i vår rapport.

Enligt SCB:s riksgenomsnittskurva är arealen tillgänglig mark inom 5 km 2000-3000 m²/invånare vid denna tätortsstorlek. Uppsalas "stor-stadsdelar" har 165 - 1240 m närströvmark/inv. (inom 6 km). Skillnaden mellan värdena skulle vara än större, om samma borte mätgräns hade använts i de två beräkningarna.

SCB:s studie ger stöd för att vårt förslag till riktvärde om 500 m² närströvmark/inv. är rimligt.

KARTA ÖVER UPPSALAS STADSDELARS
PROMENADMARK OCH NÄRSTRÖVMARK

TECKENFÖRKLARING

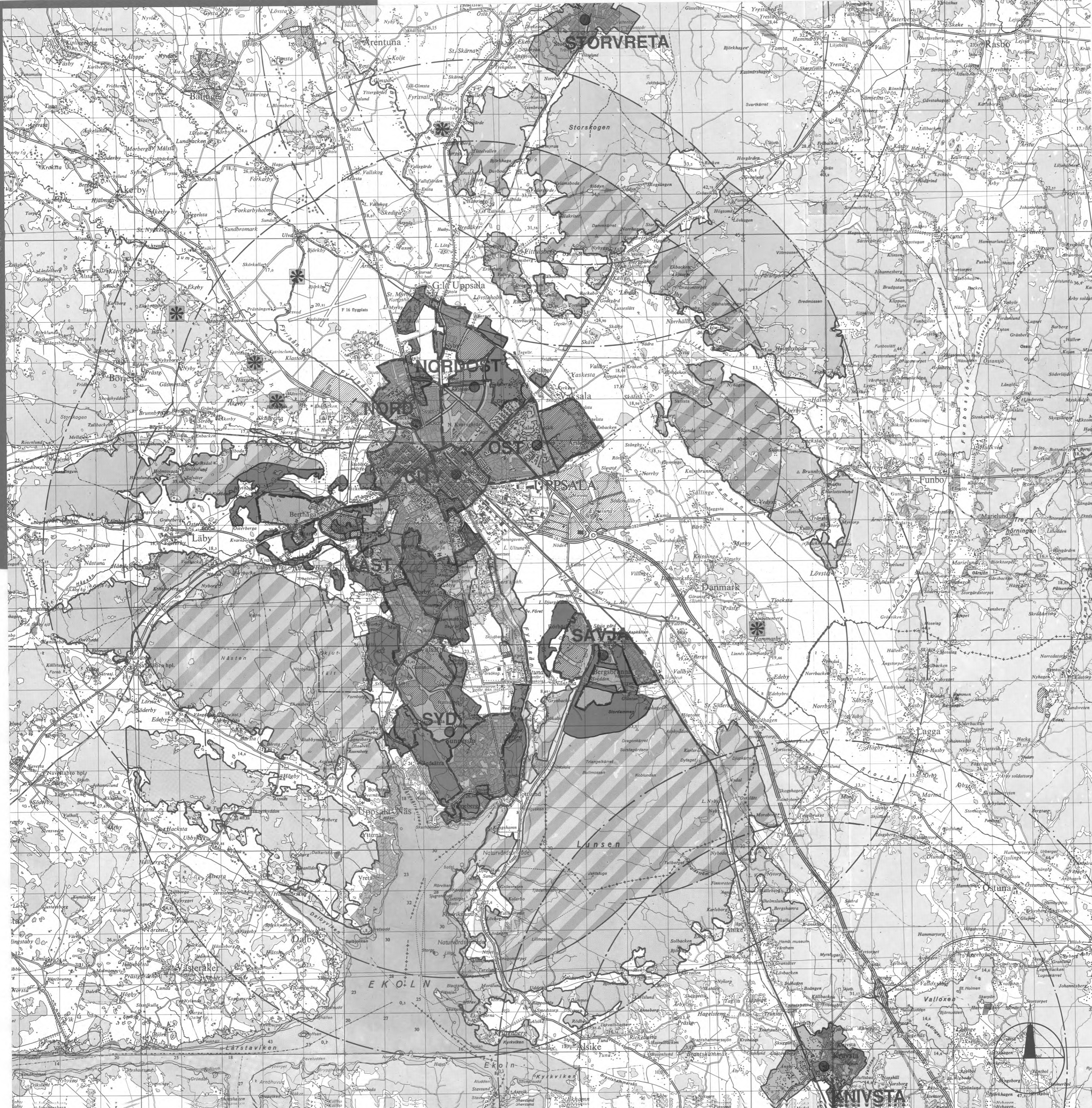
- Bostadsbebyggelse
Omfattningen 1980 plus då planerad
större bebyggelse fram till ca 1995.
- Fålhagen
Stadsdel
till vilken promenadmark relateras.
Stadsdelsnamn framgår av fig 7.
- "Stor-stadsdel"
till vilken närströvmark relateras.
- "Stor-stadsdels" mittpunkt
- Promenadmark
Den yttre 200 m-zonen räknas även
som strövmark, där sådan fortsätter
utanför promenadmarks-beteckningen.
- "3 km-strövmark"
= strövmark som kan nås inom 3 km
och som helt ligger inom 6 km.
- "5 km-strövmark"
= strövmark som kan nås inom 5 km
och som helt ligger inom 8 km;
inbegriper all 3 km-strövmark.
- Stadsnära mindre utflyktsmål som inte ingår
i marker av ovannämnda kategorier, exempel.

Kommentarer:

- Kartans beteckningar för promenadmark och strövmark täcker endast vad som arealmäts som sådan mark enligt rapportens mätregler och definitioner, dvs. i huvudsak mark som är allmänt tillgänglig under hela året och som dessutom ingår i enheter som uppfyller vissa närhets- och arealvillkor m.m. Åkerfält över viss storlek markeras därför inte även om de ingår i viktiga friluftsområden, t.ex. Hågadalen-Nåsten. - För definitioner av termer se i övrigt rapporten.
- För kransorterna Knivsta och Storvreta har endast de borte avståndsgränserna för kartans strövmarks-kategorier angivits.
- Underlag till kartan har varit Uppsala kommuns (förra) planeringskarta i skala 1:50 000.
- Promenadmarkerna framgår bättre av fig. 7 i rapporten.

Text revid. 850228
SKALA 1:100.000

**Denna rapport hänför sig till forskningsanslag 821801-2
från Statens råd för byggnadsforskning till Uppsala kommun,
Naturvårdsförvaltningen, Uppsala**

R102:1989

ISBN 91-540-5118-5

Statens råd för byggnadsforskning, Stockholm

Art.Nr: 6709102

**Abonnemangsgrupp:
X. Samhällsplanering**

**Distribution:
Svensk Byggtjänst
171 88 Solna**

Cirkapris: 70 kr exkl moms